

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького

MINISTRY OF EDUCATION AND SCIENCE OF UKRAINE
Bohdan Khmelnytsky National University of Cherkasy

DOI: 10.31651/2076-5843-2021-3
ISSN 2707-5036 (Print)

ВІСНИК
ЧЕРКАСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО
УНІВЕРСИТЕТУ
ІМЕНІ БОГДАНА ХМЕЛЬНИЦЬКОГО

Серія
ЕКОНОМІЧНІ НАУКИ

BULLETIN
OF THE CHERKASY
BOHDAN KHMELNYTSKY
NATIONAL UNIVERSITY

ECONOMIC SCIENCES

ВИПУСК 3. 2021
ISSUE 3. 2021

Черкаси, 2021
Cherkasy, 2021

**Засновник, редакція, видавець і виготовлювач –
Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького.**
Свідоцтво про державну реєстрацію КВ № 16161-4633ПР від 11.12.2009.
Свідоцтво про державну реєстрацію КВ № 23902-13742Р від 11.05.2019.

Журнал розрахований на економістів, викладачів, науковців, аспірантів, студентів.

Журнал входить до «Переліку наукових фахових видань України категорії «Б», в яких можуть публікуватися результати дисертаційних робіт на здобуття наукових ступенів доктора наук і кандидата наук (доктора філософії) згідно з Наказом МОН України від 15 жовтня 2019 року № 1301 (додаток 8).

Випуск № 3 (2021) наукового журналу «Вісник Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького. Серія «Економічні науки» рекомендовано до друку та до поширення через мережу Інтернет Вченою радою Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького (протокол № 1 від 31.08.2021 року).

*Журнал індексується в міжнародних наукометричних базах **Index Copernicus (ICV 2019 = 77,88); Ulrichsweb (Ulrich's Periodicals Directory); CiteFactor.***

Редакційна колегія:

Кирилюк Є.М., д.е.н., проф., ЧНУ ім. Б. Хмельницького (головний редактор); Зачосова Н.В., д.е.н., проф., ЧНУ ім. Б. Хмельницького (відповідальний секретар); Прощаликіна А.М., к.е.н., доц., ЧНУ ім. Б. Хмельницького (відповідальний секретар); Андрусак В.М., к.е.н., доц., ЧНУ ім. Б. Хмельницького; Андрусак Н.О., д.е.н., проф., ЧНУ ім. Б. Хмельницького; Бабіна Н.О., к.е.н., доц., КНУТД; Буряк Р.І., д.е.н., доц., НУБІП України; Волейшо Я., д.е.н., проф., Державна вища професійна школа ім. Президента Станіслава Войцеховського в Каліші (м. Каліш, Польща); Врубель Ю., д.е.н., проф., Природничо-гуманітарний університет у Седльце (м. Седльце, Польща); Денисенко В.С., к.ф.-м.н., доц., ЧНУ ім. Б. Хмельницького; Єфіменко Н.А., д.е.н., проф., ЧНУ ім. Б. Хмельницького; Живко З.Б., д.е.н., проф., ЛДУВС; Зось-Кіор М.В., д.е.н., проф., ПДАА; Кирилюк І.М., к.е.н., доц., ЧНУ ім. Б. Хмельницького; Кібальник Л.О., д.е.н., проф., ЧНУ ім. Б. Хмельницького; Клочан В.В., д.е.н., проф., МНАУ; Краус Н.М., д.е.н., проф., КУ ім. Б. Грінченка; Кукурудза І.І., д.е.н., проф., ЧНУ ім. Б. Хмельницького; Назаренко С.А., д.е.н., проф., ЧНУ ім. Б. Хмельницького; Пасека С.Р., д.е.н., проф., ЧНУ ім. Б. Хмельницького; Прямухіна Н.В., д.е.н., доц., ВНАУ; Пузіков В.В., д.е.н., проф., Білоруський державний університет (м. Мінськ, Білорусь); Сацевич В., доктор філософії, проф., Університет ім. Макмастера (McMasterUniversity) (м. Гамільтон, Канада); Соловійов В.М., д.ф.-м.н., проф., КДПУ; Черевко О. В., д.е.н., проф., ЧНУ ім. Б. Хмельницького; Шевченко А.М., к.е.н., доц., ЧДТУ; Шпильова В.О., д.е.н., проф., Черкаська філія ПВНЗ «Європейський університет».

За дотримання права інтелектуальної власності, достовірність матеріалів та обґрунтування висновків відповідають автори.

Адреса редакційної колегії:

18031, Черкаси, бул. Шевченка, 81
Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького, к.205
тел: (067) 847 31 44; e-mail: etime.cnu@gmail.com

З електронною версією журналу можна ознайомитися за адресою: <http://econom-ejournal.cdu.edu.ua>

©Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького, 2021
©Автори статей

**Founder, editorial, publisher and manufacturer –
Bohdan Khmelnytsky National University of Cherkasy.**

State registration certificate: KV No. 16161-4633PR dated 11.12.2009.

State registration certificate: KV No. 23902-13742R dated 11.05.2019.

This journal is meant for economists, teachers, researchers, postgraduates and students.

Journal is entered into the «List of scientific professional editions of Ukraine of category «B» in which results of dissertational researches in competition for scientific degrees of doctor of science and candidate of science (PhD) may be published by a Decree of MES of Ukraine dd 15.10.2019 № 1301 (Annex 8).

Issue № 3 (2021) of the scientific journal «Bulletin of the Cherkasy Bohdan Khmelnytsky national university. Economic sciences» is recommended for publication and dissemination through the Internet by the Academic Council of Bohdan Khmelnytsky National University of Cherkasy (protocol number 1 dated 31.08.2021).

*The journal are indexed in an international scientific and metric databases **Index Copernicus (ICV 2019 = 77,88); Ulrichsweb (Ulrich's Periodicals Directory); CiteFactor.***

Editorial board:

Kyryliuk Ye., Doctor of Economic Sciences, Professor (Editor in Chief); Doctor of Economic Sciences, Professor Zachosova N. (executive secretar); Candidate of Economic Sciences, Associate Professor Proshchalykina A. (executive secretar); Andrusyak N., Doctor of Economic Sciences, Professor; Andrusyak V., Candidate of Economic Sciences, Associate Professor; Babina N., Candidate of Economic Sciences, Associate Professor; Buryak R., Doctor of Economic Sciences, Associate Professor; Voleisho Ya., Doctor of Economic Sciences, Professor (Poland); Vrubel Yu., Doctor of Economic Sciences, Professor (Poland); Denysenko V., Candidate of Physics and Mathematics Sciences, Associate Professor; Yefimenko N., Doctor of Economic Sciences, Professor; Zhivko Z., Doctor of Economic Sciences, Professor; Zos-Kior M., Doctor of Economic Sciences, Professor; Kyryliuk I., Candidate of Economic Sciences, Associate Professor; Kibalnyk L., Doctor of Economic Sciences, Professor; Klochan V., Doctor of Economic Sciences, Professor; Kraus N., Doctor of Economic Sciences, Professor; Kukurudza I., Doctor of Economic Sciences, Professor; Melnychenko O., Doctor of Economic Sciences, Associate Professor; Nazarenko S., Doctor of Economic Sciences, Professor; Pasyeka S., Doctor of Economic Sciences, Professor; Pryamukhina N., Doctor of Economic Sciences, Associate Professor; Puzikov V., Doctor of Economic Sciences, Professor (Belarus); Satzewich V., Ph.D., Professor (Canada); Soloviov V., Doctor of Physical and Mathematical Sciences, Professor; Cherevko O., Doctor of Economic Sciences, Professor; Shevchenko A., Candidate of Economic Sciences, Associate Professor; Shpyliova V., Doctor of Economic Sciences, Professor.

The authors are responsible for the observance of the intellectual property right, for the reliability of the materials and for the substantiation of the conclusions.

Editorial office address:

18031, Cherkasy, Shevchenko Blvd., 81

Bohdan Khmelnytsky National University of Cherkasy, ap. 205

+380678473144; e-mail: etime.cnu@gmail.com

All electronic versions of articles are available on the website edition <http://econom-ejournal.cdu.edu.ua>

© Bohdan Khmelnytsky National University of Cherkasy, 2021

©Copyright by the contributors

ГЛОБАЛІЗАЦІЙНІ ТА ІНТЕГРАЦІЙНІ ПРОЦЕСИ
GLOBALIZATION AND INTEGRATION PROCESSES

УДК 338.001.36

DOI: <https://doi.org/10.31651/2076-5843-2021-3-4-14>

ОСАДЧА Тетяна Станіславівна

доктор економічних наук, професор,
Херсонський державний університет,
м. Херсон, Україна
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-4258-0907>
tatiana@osadcha.com

МЕЛЬНИЧЕНКО Олександр Віталійович

доктор економічних наук, доктор габілітований наук
економічних, професор,
Лондонська академія науки і бізнесу
м. Лондон, Великобританія;
Гданьська Політехніка,
м. Гданьськ, Польща
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-7707-7888>
oleksandr.melnychenko@pg.edu.pl

РИНОК СТРАХУВАННЯ ЖИТТЯ ЄС В УМОВАХ ЗМІН КЛІМАТУ

Зміни клімату є суттєвою проблемою, яка спричиняє як загрози, так і можливості в різних сферах життєдіяльності людини. Фінансовий сектор, як одна з найбільш чутливих галузей економіки, реагує на всі тенденції й зміни в навколишньому середовищі. Результати його діяльності безпосередньо залежать від змін факторів впливу на діяльність господарюючих суб'єктів, тому його завданням є відслідковування як глобальних, так і локальних змін на ринках, в оточенні та у внутрішньому просторі підприємств. Кількість катастроф, спричинених стихійними лихами, що пов'язані зі змінами клімату, зростає з кожним роком, що призводить до фінансових наслідків. Загальні страхові збитки від погодних явищ в ЄС досягли 0,1% ВВП, а загальні економічні втрати навіть перевищують цю суму. Метою статті є вивчення впливу змін клімату на ринок страхування життя за допомогою панельних даних 28 країн Європейського Союзу (ЄС) за останні 9 років. Це дослідження базується на панельній моделі, де сума премій за договорами страхування життя визначається як функція основоположного фактору зміни клімату – викидів парникових газів. Згідно з емпіричними висновками, збільшення на тисячу тон викидів парникових газів призводить до збільшення суми премій на страхування життя на 0,1786 млн євро. Також було виявлено, що збільшення на тисячу тон викидів парникових газів призводить до збільшення смертей у Європейському Союзі на 1,0442 осіб, і ці наслідки є статистично значущими. Загалом, наші результати свідчать про те, що ринок страхування життя як і ринок pop-life страхування залежний від змін клімату. Емпіричні результати цього дослідження дають цінну уяву про те, як викиди парникових газів впливають на смертність у Європейському Союзі, щоб забезпечити споживачам вигідні за вартістю варіанти, з кінцевою метою розширення послуг зі страхування життя.

Ключові слова: страхування життя, зміна клімату, вплив, Європейський Союз.

Постановка проблеми. Європейський Союз розглядає п'ять основних ризиків катастроф: повені, екстремальні погодні явища, такі як спека, промислові та ядерні аварії, а також лісові пожежі. Інші ризики, яким приділяється значна увага, включають епідемії, порушення критичної інфраструктури, тероризм, кіберзагрози, сейсмічні ризики та хвороби тварин і рослин [1].

При цьому перші відносяться до тих, що пов'язані зі зміною клімату. Це широке коло місцевих, регіональних та глобальних змін середніх моделей погоди, зумовлених в основному діяльністю людей протягом останніх 100 років [2]. Ці зміни спричинюють структурні та інші зміни в різних сферах суспільства, зокрема, фінансового сектора, який одним із перших реагує на глобальні виклики. Так, останні події пов'язані з поширенням коронавірусної хвороби (COVID-19) яскраво це продемонстрували: всі ринки в цілому світі відреагували різними за значенням, але однозначно суттєвими змінами у фінансових показниках [3; 4; 5; 6; 7; 8; 9; 10; 11; 12].

Важливою частиною фінансового сектора економіки є страховий сектор, який відіграє суттєву роль у фінансовій стабільності в цілому [13]. Страхування складається з двох основних підгруп: страхування, не пов'язане із життям, та страхування життя (non-life insurance and life insurance). Страхування, не пов'язане з життям (non-life insurance), як правило, має короткострокові контракти, тоді як страхування життя має довгострокові контракти [14, 15, 16]. Страхування життя – це договір між клієнтом і страховиком, за яким страховик виплачує вигоду клієнту після їх смерті або продовження життя в обмін на премію. При non-life страхуванні оформлюється страховий поліс для покриття майнових ризиків [17].

Страхування життя можна розуміти як довгострокову інвестицію, яка вимагає періодичних виплат. Цей тип страхування орієнтований на страхувальників, які хочуть запобігти економічній катастрофі для своїх утриманців, коли вони помруть [18] або прагнуть забезпечити собі старість, якщо доживуть до закінчення терміну дії договору. Таким чином, він не лише служить захистом життєвого циклу, але й забезпечує потенціал накопичення грошової вартості на майбутнє [19] з метою досягнення прийнятної рівня фінансової безпеки [20]. Тому цей продукт продається часто як заощаджувальний чи інвестиційний засіб.

Non-life охоплює страхування майна на короткий термін (зазвичай один рік) і забезпечує захист від збитків [21]. Функціонування окремих секторів економіки, таких як аграрний бізнес, нерухомість, напряму залежить від належної системи страхування ризиків пов'язаних з погодними явищами [22]. Відповідно більшість досліджень, присвячених темі страхування зосереджені на оцінці взаємозв'язку страхування non-life та змін клімату, хоча зміни в навколишньому середовищі мають суттєвий вплив також на здоров'я й життя людей, а також на ринок страхування життя, взаємозв'язки з яким не так глибоко досліджені.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз останніх досліджень свідчить, що в науковій літературі найчастіше вивчаються питання взаємозв'язку страхування non-life та змін клімату, що виглядає логічним з огляду на об'єкти страхування. Безпосередній зв'язок між наслідками змін клімату такими як повені, урагани, пожежі, засухи та ризиками збитків завданих екстремальними погодними явищами, включаючи більш часті та більш інтенсивні спекотні хвилі, посуху, екстремальні опади, шторми та високий рівень сонячної радіації, із суттєвими збитками та витрата на відновлення підприємствам та домогосподарствам у вигляді пошкодження чи знищення житла, рухомого майна, неврожаю чи знищення активів агрогосподарств [27; 28; 29; 30].

У дослідженні N. Ranger, S. Surminski [31] прогнозують, що валові обсяги премій страхування non-life в економіках країн БРІКС можуть зростати у розмірі від 5,4 до 12,3% на рік протягом наступного десятиліття залежно від країни. Вони також доводять, що збільшення багатства було важливим довгостроковим рушієм зростання сукупного страхового попиту в країнах, що розвиваються.

Незважаючи на важливу роль, яку страхування відіграє у фінансовому захисті господарств від збитків, спричинених погодними явищами, що негативно впливають на добробут та соціально-економічне становище у світі, небагато досліджень вивчали ринок страхування життя в європейському контексті в умовах змін клімату. Тому нові докази щодо тенденцій у страхуванні

життя та передбачуваної поведінки є критично важливими для інформаційної політики в цій галузі.

Дослідження [32] приділяє навіть увагу залежності між забобонам та витратам фермерів на страхування життя. Автори доводять, домогосподарства збільшують свої витрати на страхування життя на 18,5% протягом року, який відповідає знаку зодіаку того року, коли народились ці особи, а в інші роки таке збільшення не відбувається.

І хоча за останні 20 років (з 2000 до 2020) тривалість життя у світі збільшилась з 80,3 до 83,9 років [33], що могло б бути додатковим стимулом для придбання полісів страхування життя, проте надалі існують різні бар'єри для зростання цього ринку, зокрема, пов'язані з освітою, пенсійним віком, самотніми домогосподарствами, віком людей, шлюбом, відсутністю дітей на утриманні [34], самодисципліна [35, 36].

При цьому в літературі не заперечується, що зі зміною клімату зростають також ризики смертей від стихійних лих. Так, у світовому масштабі за останнє десятиліття стихійні лиха були причиною в середньому 0,1% від загальної кількості смертей. Приблизно 60 000 людей щороку помирали внаслідок стихійних лих [37].

Franzke, C. L. E. та H. Torelló i Sentelles знаходять чіткі докази того, що режими зміни клімату впливають на схильність та кількість смертей [38]. У 2020 році було зареєстровано 389 стихійних лих, в результаті яких загинуло 15 080 людей, 98,4 мільйони людей постраждали і 171,3 мільярда доларів США становили економічні втрати від цих стихійних лих [39]. З них 41 випадок був зафіксований у Європі, що призвело до 42,9% всіх смертей за вказаний період в результаті таких подій [40]. Однією з найдорожчих катастроф у світі став ураган "Катріна", що обійшлося страховій галузі приблизно в 82,4 мільярда доларів США [41, 42]. Дослідження Мітчелла та ін. [43] знаходить чіткі докази того, що режими зміни клімату впливають на схильність та кількість смертей на всіх континентах.

Однак залежність між зростанням ризиків змін клімату та розмірів премії за договорами страхування життя у сучасних дослідженнях вивчалась недостатньо, хоч на перший погляд виглядає логічним припущення, що зі зміною клімату і впливу його наслідків на якість життя людей змінюється і їх ставлення до управління ризиками і орієнтація на їх страхування шляхом співпраці зі страховими компаніями в цьому напрямі.

Метою статті є вивчення впливу змін клімату на ринок страхування життя на основі даних групи 28 країн ЄС протягом 2011–2019 років. Результати цього дослідження вперше були представлені на конференції в Лондоні у вересні 2021 року [23] і публікуються українською мовою вперше з метою донесення даних до читачів з різних країн з суттєвим опрацюванням матеріалу авторами цієї статті.

Викладення основного матеріалу дослідження. Хоча, залежно від країни учасниці Європейського Союзу, структура та динаміка в показниках страхування життя мають суттєві відхилення, країни ЄС представляють цікаву ситуацію для вивчення цих відносин, оскільки вони демонструють значні відмінності у структурі ринку страхування, а також у рівні фінансового розвитку. Враховуючи, що середній рівень проникнення страхування на внутрішній ринок Європи за останні роки складав 5,25% [24], ЄС можна розділити на кластери, як показано нижче [25, 26]:

1-й кластер: Люксембург, Ірландія, Великобританія, Данія, Франція, Італія. У цих країнах середній рівень проникнення складає вище 5,25%.

2-й кластер: Швеція, Португалія, Бельгія, Німеччина, Мальта, Іспанія, Фінляндія, Нідерланди, Кіпр, Польща, Словаччина, Чехія, Австрія, Угорщина, Словенія, Греція. У цих країнах середній рівень проникнення нижче ніж 5,25%, але вище 1%.

3-й кластер – країни з низьким рівнем проникнення: Естонія, Хорватія, Литва, Латвія, Румунія, Болгарія. У цих країнах рівень проникнення менше 1%.

Це дослідження зосереджене на взаємозалежності змін клімату та ринку страхування життя і вносить наступний вклад у літературу в цьому напрямі. По-перше, досліджено ринок страхування життя Європейського Союзу за останні роки, завдяки чому виявлено відмінності у структурі ринку страхування в різних країнах ЄС. По-друге, через відсутність доказів це дослідження намагається розширити знання про вплив показників змін клімату на страхування життя в ЄС.

Важливо сприяти розвитку страхування життя з метою зниження ризиків настаття фінансових труднощів, а також підвищення рівня фінансової безпеки для домогосподарств шляхом збільшення грошових накопичень. Надійним та ефективним інструментом для цього може бути страхування життя. Наскільки відомо авторам, ця стаття є однією з перших, яка кількісно аналізує вплив наслідків змін клімату на проникнення страхування життя в Європейському Союзі. Емпіричні результати можуть допомогти страховим компаніям вживати заходів для збільшення ринку страхування життя через інформування про вплив змін клімату на якість життя та ризики смертності, які їх провокують.

Незважаючи на те, що це дослідження об'єднується з великою кількістю літератури, яка прагне пояснити зв'язок між проникненням страхування й іншими соціально-економічними показниками, ми заповнюємо прогалину в літературі, зосереджуючись на страхуванні життя як інструменту накопичення грошової вартості на майбутнє та досягнення прийняттого рівня фінансової безпеки для домогосподарств. У цьому дослідженні використовується значна вибірка (28 країн-членів ЄС) та часовий період (2011–2019), порівняно з кількома попередніми роботами, де досліджується проникнення страхування життя та non-life страхування разом.

Аналіз даних спирається на незбалансований набір даних з 28 країн Європейського Союзу за період 2011–2019 роки. Період був обраний на основі наявності всіх рядів даних. Залежною змінною розглядається сума премій страхування життя (PREMIUS). Незалежними змінними, що представляють інтерес для цілей цього дослідження, є показники, що безпосередньо пов'язані з наслідками змін клімату: викиди парникових газів, відхилення температури, загальний показник смертності в ЄС та витрати на охорону навколишнього середовища (табл. 1).

Таблиця 1

Змінні, використані при аналізі даних панелі

Назва	Визначення	Абревіатура	Джерело
Загальні валові премії	Валові внески зі страхування життя	PREMIUS	OECD [44]
Викиди парникових газів	Парникові гази (CO ₂ , N ₂ O в CO ₂ еквіваленті, CH ₄ в CO ₂ еквіваленті, HFC в CO ₂ еквіваленті, PFC в CO ₂ еквіваленті, SF ₆ в CO ₂ еквіваленті, NF ₃ в CO ₂ еквіваленті)	GGE (тисяч тонн)	Eurostat [45]
Відхилення температури	Середнє відхилення температури біля поверхні	TD (°C)	FAOSTAT [46]
Летальні випадки	Кількість смертей в ЄС	F	Eurostat [47]
Витрати на охорону навколишнього середовища	Рахунки витрат на охорону навколишнього середовища	EPEA (million euro)	Eurostat [48, 49, 50]

У таблиці 2 представлена описова статистика для повного незбалансованого набору даних панелі з 28 країнами та 252 спостережень за часом. Стандартне відхилення PREMIUS становить 52994,88, що свідчить про те, наскільки різноманітна наша вибірка щодо страхування життя. За даними панелі, найменше премій сплачується в Болгарії (у середньому за досліджуваний період 40,16 million euro), а найбільше – у Великій Британії (231988,92 million euro за цей же період).

Таблиця 2

Описова статистика

Змінні	Кількість обсервацій	Середнє значення	Середньоквадратичне відхилення	Мінімум	Максимум
PREMIUS	252	27224,75	52994,88	0,00	283789,44
GGE (Thousand tonnes)	252	160837,70	214224,73	2279,56	966107,30
TD (°C)	252	182542,92	229598,91	3236,00	954874,00
F	252	1,67	0,57	0,37	2,72
EPEA	252	6952,08	11863,89	0,00	54388,00

Джерело: власні розрахунки

У таблиці 3 представлена кореляційна матриця залежних та незалежних змінних. Спостерігається значний рівень кореляції між преміями страхування життя й викидами парникових газів, кількістю смертей, середнім відхиленням температури та витратами на охорону навколишнього середовища. Також прості співвідношення між модельними змінними показують, що викиди парникових газів сильно корелюють з кількістю смертей в ЄС.

Таблиця 3

Матриця кореляції

	PREMIUS	GGE	F	TD	EPEA
PREMIUS	1				
GGE	0,722227	1			
F	0,747745	0,974313	1		
TD	-0,2295	-0,12268	-0,09253	1	
EPEA	0,667356	0,86541	0,86	-0,09109	1

Джерело: власні розрахунки

Розмір премії за договорами страхування життя (PREMIUS) в цьому дослідженні визначається як функція від викидів парникових газів (GGE) наступним чином:

$$\text{PREMIUS}_{i,t} = b_0 + b_1 * \text{GGE}_{i,t} + \varepsilon_{i,t} \quad (1)$$

де країни позначаються індексом i ($i = 1, \dots, N$); період часу позначається індексом t ($t = 1, \dots, T$); b_1 - коефіцієнт регресора, оцінений за допомогою регресійного аналізу. Він показує, що за умови, що інші змінні залишаються фіксованими, збільшення на одну одиницю пояснювальної змінної збільшує (або зменшує) суму премій за договорами страхування життя на b_1 одиниць. $\varepsilon_{i,t}$ - член випадкової помилки, що охоплює всі фактори, що впливають на суму премій, але не входять до змінних специфікації моделі.

Очікується позитивний зв'язок між зростанням наслідків змін клімату та сумами премій за договорами страхування життя в Європейському Союзі.

Модель у рівнянні (1) представляє загальну специфікацію, спрямовану на вивчення ролі показників змін клімату на ринок страхування життя, де сума премій розглядається як залежна змінна в той час як викиди парникових газів розглядається як пояснювальна змінна.

Для виявлення залежності ринку страхування життя від змін клімату ми використаємо модель регресійного аналізу. Ми провели тести на рівні країни ЄС з використанням панельних даних.

Оскільки матриця кореляції (таблиця 3) показує також взаємозв'язок між кількістю смертей та викидами парникових газів ми також проаналізуємо цю залежність. Таким чином, кількість смертей у ЄС (F) розглядається як функція від викидів парникових газів (GGE) наступним чином:

$$F_{i,t} = b_0 + b_1 * GGE_{i,t} + \varepsilon_{i,t} \quad (2)$$

де країни позначаються індексом i ($i = 1, \dots, N$); період часу позначається індексом t ($t = 1, \dots, T$); b_1 - коефіцієнт регресора, оцінений за допомогою регресійного аналізу. Він показує, що за умови, що інші змінні залишаються фіксованими, збільшення на одну одиницю пояснювальної змінної збільшує (або зменшує) кількість смертей на b одиниць. $\varepsilon_{i,t}$ - член випадкової помилки, що охоплює всі фактори, що впливають на кількість смертей, але не входять до змінних специфікації моделі.

У таблиці 4 наведені результати базової специфікації, зазначені у розділі 2. Відповідно до панельної моделі збільшення на тисячу тон викидів парникових газів призводить до збільшення суми премій на страхування життя на 0,1786 млн євро і цей ефект є статистично значущим на рівні 0%.

Таблиця 4

Емпіричні результати впливу викидів парникових газів на розмір премій на страхування ЖИТТЯ

	PREMIUS
GGE	0,1786* (0,0108)
R-squared	0,5216
Total panel (unbalanced) observations	252

Джерело: Результати дослідження. Примітка: Стандартна помилка в дужках; * $p < 0,0001$

У таблиці 5 наведені результати базової специфікації, зазначені у розділі 2. Відповідно до панельної моделі збільшення на тисячу тон викидів парникових газів призводить до збільшення смертей у Європейському Союзі на 1,0442 осіб і цей ефект є статистично значущим на рівні 0%.

Таблиця 5

Емпіричні результати впливу викидів парникових газів на кількість смертей

	PREMIUS
GGE	1,0442* (0,0152)
R-squared	0,9492
Total panel (unbalanced) observations	252

Джерело: Результати дослідження. Примітка: Стандартна помилка в дужках; * $p < 0,0001$

Надійність наших висновків перевіряється шляхом запуску моделей на підвиборках, сформованих країнами ЄС відповідно до кластерів 1 та 2, зазначених у розділі 1. Країни з кластеру 3 мають незначний рівень проникнення страхування життя, тому його не варто використовувати для перевірки моделі, оскільки показники ринку страхування життя не є репрезентативними. Результати представлені в таблиці 6 і підтверджують попередні висновки. Загалом, наші результати свідчать про те, що зміни клімату впливають на розвиток ринку страхування життя і на розміри премій за договорами страхування життя на рівні 0% значущості.

Таблиця 6

Перевірка надійності – доповнена модель

	PREMIUS – кластер 1	PREMIUS – кластер 2
GGE	0,311909* (0,0212)	0,0885* (0,0037)
R-squared	0,8058	0,7934
Total panel (unbalanced) observations	54	144

Джерело: Результати дослідження. Примітка: Стандартна помилка в дужках; * $p < 0,0001$

Висновки. Метою статті було вивчення впливу змін клімату на розвиток ринку страхування життя в Європейському Союзі за допомогою панельних даних 28 країн ЄС за період 2011–2019 років. Були розглянуті чотири фактори: викиди парникових газів, відхилення температури, загальний показник смертності в ЄС, а також витрати на охорону навколишнього середовища.

Результати панельної моделі підкреслюють значний позитивний зв'язок між викиди парникових газів та розміром премій за договорами страхування життя, виглядає логічним, оскільки зі зміною клімату і впливу його наслідків на якість життя людей змінюється і їх ставлення до управління ризиками і орієнтація на їх страхування шляхом співпраці зі страховими компаніями в цьому напрямі.

Згідно з емпіричними висновками, збільшення на тисячу тон викидів парникових газів призводить до збільшення суми премій на страхування життя на 0,1786 млн євро. Також було виявлено, що збільшення на тисячу тон викидів парникових газів призводить до збільшення смертей у Європейському Союзі на 1,0442 осіб, і ці наслідки є статистично значущими. Це, наприклад, означає, що при збільшенні середніх викидів парникових газів у Болгарії до середніх значень по Євросоюзу може призвести до додаткових 98019 смертей в цій країні.

Загалом, наші результати свідчать про те, що ринок страхування життя як і ринок non-life страхування залежний від змін клімату.

З огляду на ці висновки, пропонується звертати увагу домогосподарств на підтримання концепції сталого розвитку та інформування про можливості забезпечення фінансової безпеки завдяки механізмам страхування життя.

Емпіричні результати дають цінну уяву про те, як викиди парникових газів впливають на смертність у Європейському Союзі, щоб забезпечити споживачам вигідні за вартістю варіанти, з кінцевою метою розширення послуг зі страхування життя. Це дослідження, на скільки нам відомо, є першим дослідженням зв'язку між змінами клімату та розвитком ринку страхування життя в Європейському Союзі, і надзвичайно важливою темою в довгостроковій перспективі, враховуючи сучасні тенденції і прагнення ЄС до зменшення ризиків, пов'язаних зі зміною клімату.

Наше дослідження не позбавлене обмежень. По-перше, висновки, отримані в результаті цього дослідження, обмежені даними, на яких базуються результати. По-друге, аналіз використовує обмежену кількість змінних, що визначають зміни клімату. Ми були змушені піти на компроміс між визначальними змінними та повною наявністю даних для вибірки країн. Майбутні дослідження повинні включати інші змінні, які впливають на зміни клімату, та здійснити перевірку як тільки дані будуть доступні протягом тривалого часу. Це дослідження є продовженням наукових напрацювань [51–72] і передбачає розвиток порушених у ньому проблем та зроблених висновків у напрямі концепції сталого розвитку, Індустрії 4.0, використання штучного інтелекту у прийнятті рішень, у тому числі щодо страхування життя.

References

1. The European Commission publishes the new report on disaster risks in the EU. URL: https://ec.europa.eu/echo/news/european-commission-publishes-new-report-disaster-risks-eu_en (accessed on 10 July 2021)
2. Bindoff, N.L., Stott, P.A., AchutaRao, K.M., Allen, M.R., Gillett, N., Gutzler, D., Hansingo, K., Hegerl, G., et al. (2013). *Chapter 10 – Detection and attribution of climate change: From global to regional*. In: *Climate Change 2013: The Physical Science Basis*. IPCC Working Group I Contribution to AR5. Cambridge: Cambridge University Press
3. Vatamanyuk-Zelinska, U., & Melnychenko, O. (2020). The effectiveness of financial and economic regulation of land relations in the context of stimulating entrepreneurial activity in the regions of Ukraine. *Problems and Perspectives in Management*, 18(3), 11-27. [http://dx.doi.org/10.21511/ppm.18\(3\).2020.02](http://dx.doi.org/10.21511/ppm.18(3).2020.02)

4. Arif, M., Hasan, M., M.Alawi, S., & Naeem, M. A. (2021). COVID-19 and time-frequency connectedness between green and conventional financial markets. *Global Finance Journal*, 49, 100650. <https://doi.org/10.1016/j.gfj.2021.100650>
5. Dursun-de Neef, H.Ö., & Schandlbauer, A. (2021). COVID-19 and Lending Responses of European Banks. *Journal of Banking & Finance*, 106236. <https://doi.org/10.1016/j.jbankfin.2021.106236>
6. Hasan, I., N.Politsidis, P., & Sharma, Z. (2021). Global syndicated lending during the COVID-19 pandemic. *Journal of Banking & Finance*, 106121. <https://doi.org/10.1016/j.jbankfin.2021.106121>
7. Melnychenko, O. (2021). The Energy of Finance in Refining of Medical Surge Capacity. *Energies*, 14(1), 210. <https://doi.org/10.3390/en14010210>
8. Moretto, A., & Caniato, F. (2021). Can Supply Chain Finance help mitigate the financial disruption brought by Covid-19? *Journal of Purchasing and Supply Management*, 100713. <https://doi.org/10.1016/j.pursup.2021.100713>
9. W.Goodell, J. (2020). COVID-19 and finance: Agendas for future research. *Finance Research Letters*, 35, 101512. <https://doi.org/10.1016/j.frl.2020.101512>
10. Szczygielski, J. J., Charteris, A., Bwanya, P. R., & Brzeszczyński, J. (2021). The impact and role of COVID-19 uncertainty: A global industry analysis. *International Review of Financial Analysis*, 101837. <https://doi.org/10.1016/j.irfa.2021.101837>
11. Zhang, D., Hu, M., & Ji, Q. (2020). Financial markets under the global pandemic of COVID-19. *Finance Research Letters*, 36, 101528. <https://doi.org/10.1016/j.frl.2020.101528>
12. Zheng, M. (2021). Is cash the panacea of the COVID-19 pandemic: Evidence from corporate performance. *Finance Research Letters*, 102151. <https://doi.org/10.1016/j.frl.2021.102151>
13. Diallo, B., & Al-Mansour, A. (2017). Shadow banking, insurance and financial sector stability. *Research in International Business and Finance*, 42, 224-232. <https://doi.org/10.1016/j.ribaf.2017.04.024>
14. Balcilar, M., Gupta, R., Lee, Ch.-Ch., & Olasehinde-Williams, G. (2020). Insurance and economic policy uncertainty. *Research in International Business and Finance*, 54, 101253. <https://doi.org/10.1016/j.ribaf.2020.101253>
15. Flores, E., Carvalho, J. V. F., & Sampaio, J. O. (2021). Impact of interest rates on the life insurance market development: Cross-country evidence. *Research in International Business and Finance*, 58, 101444. <https://doi.org/10.1016/j.ribaf.2021.101444>
16. Möhlmann, A. (2020). Interest rate risk of life insurers: Evidence from accounting data. *Financial Management*, 1-26. <https://doi.org/10.1111/fima.12305>
17. Dickson, D. C. M., Hardy, M. R., & Waters, H. R. (2009). *Actuarial Mathematics for Life Contingent Risks, Seconded*. Cambridge University Press, Cambridge . <https://doi.org/10.1017/CBO9780511800146>
18. Fang, H., & Wu, Z. (2020). Life insurance and life settlement markets with overconfident policyholders. *Journal of Economic Theory*, 189, 105093. <https://doi.org/10.1016/j.jet.2020.105093>
19. Rabbani, A. G. (2020). Cash value life insurance ownership among young adults: The role of self-discipline and risk tolerance. *Journal of Behavioral and Experimental Finance*, 27, 100385. <https://doi.org/10.1016/j.jbef.2020.100385>
20. Melnychenko, O. Is Artificial Intelligence Ready to Assess an Enterprise's Financial Security? *Journal of Risk and Financial Management*, 13(9), 191 (2020). <https://doi.org/10.3390/jrfm13090191>
21. B. Wason, & R.D. Hill. (1986). *The Insurance Industry in Economic Development*. New York University Press.
22. Doherty, E., Mellett, S., Norton, D., McDermott, T. K. J., O'Hora, D., & Ryan, M. (2021). A discrete choice experiment exploring farmer preferences for insurance against extreme weather events. *Journal of Environmental Management*, 290, 112607. <https://doi.org/10.1016/j.jenvman.2021.112607>
23. Melnychenko, O., Kalna-Dubinyuk, T., Vovchak, O., & Girchenko, T. (2021). The influence of climate change on the life insurance in the EU: A panel data approach. *E3S Web Conf.*, 307, 07001. <https://doi.org/10.1051/e3sconf/202130707001>
24. Total premiums to GDP ratio as insurance penetration measure on the domestic market in Europe from 2004 to 2019. URL: <https://www.statista.com/statistics/433054/insurance-premiums-to-gdp-ratio/>
25. Gaganis, C., Hasan, I., & Pasiouras, F. (2020). Cross-country evidence on the relationship between regulations and the development of the life insurance sector. *Economic Modelling*, 89, 256-272. <https://doi.org/10.1016/j.econmod.2019.10.024>
26. Beck T., & Webb I. (2009). Economic, demographic, and institutional determinants of life insurance consumption across countries. *World Bank Econ. Rev.*, 17, 51-88 (2003); Chui, A. C. W., Kwok, C. C. Y. Cultural practices and life insurance consumption: An international analysis using GLOBE scores. *Journal of Multinational Financial Management*, 19, 4, 273-290. <https://doi.org/10.1016/j.mulfin.2009.02.001>

27. Cannon, C., Gotham, K. F., Lauve-Moon, K., & Powers, B. (2020). The climate change double whammy: Flood damage and the determinants of flood insurance coverage, the case of post-Katrina New Orleans. *Climate Risk Management*, 27, 100210. <https://doi.org/10.1016/j.crm.2019.100210>
28. Ivčević, A., Statzu, V., Satta, A., Bertoldo, R. (2021). The future protection from the climate change-related hazards and the willingness to pay for home insurance in the coastal wetlands of West Sardinia, Italy. *International Journal of Disaster Risk Reduction*, 52, 101956. <https://doi.org/10.1016/j.ijdr.2020.101956>
29. Leblois, A., Le Cotty, T., & Maître d'Hôtel, E. (2020). How Might Climate Change Influence farmers' Demand for Index-Based Insurance? *Ecological Economics*, 176, 106716. <https://doi.org/10.1016/j.ecolecon.2020.106716>
30. Crick, F., Jenkins, K., & Surminski, S. (2018). Strengthening insurance partnerships in the face of climate change – Insights from an agent-based model of flood insurance in the UK. *Science of The Total Environment*, 636, 192-204. <https://doi.org/10.1016/j.scitotenv.2018.04.239>
31. Ranger, N., & Surminski, S. (2013). A preliminary assessment of the impact of climate change on non-life insurance demand in the BRICS economies. *International Journal of Disaster Risk Reduction*, 3, 14-30. <https://doi.org/10.1016/j.ijdr.2012.11.004>
32. Liu, Y., Zhang, Y., Chen, X., & Yang, Y. (2021). Superstition and farmers' life insurance spending. *Economics Letters*, 206, 109975. <https://doi.org/10.1016/j.econlet.2021.109975>
33. Islam, M. R., Liu, S., Biddle, R., Razzak, I., Wang, X., Tilocca, P., Xu, G. Discovering dynamic adverse behavior of policyholders in the life insurance industry. *Technological Forecasting and Social Change*, 163, 120486 (2021). <https://doi.org/10.1016/j.techfore.2020.120486>
34. Strzelecka, A., Kurdyś-Kujawska, A., & Zawadzka, D. (2020). Application of multidimensional correspondence analysis to identify socioeconomic factors conditioning voluntary life insurance. *Procedia Computer Science*, 176, 3407-3417. <https://doi.org/10.1016/j.procs.2020.09.056>
35. Rabbani, A. G. (2020). Cash value life insurance ownership among young adults: The role of self-discipline and risk tolerance. *Journal of Behavioral and Experimental Finance*, 27, 100385. <https://doi.org/10.1016/j.jbef.2020.100385>
36. Shkodina, I., Melnychenko, O., & Babenko, M. (2020). QUANTITATIVE EASING POLICY AND ITS IMPACT ON THE GLOBAL ECONOMY. *Financial And Credit Activity: Problems Of Theory And Practice*, 2(33), 513-521. <http://dx.doi.org/10.18371/fcaptop.v2i33.207223>
37. Hannah Ritchie and Max Roser (2014) - "Natural Disasters". Published online at OurWorldInData.org. URL: <https://ourworldindata.org/natural-disasters> (accessed on 10 July 2021)
38. Franzke, C. L. E., & Torelló i Sentelles, H. (2020). Risk of extreme high fatalities due to weather and climate hazards and its connection to large-scale climate variability. *Climatic Change*, 162, 507–525. <https://doi.org/10.1007/s10584-020-02825-z>
39. Disaster Year in Review 2020 Global Trends and Perspectives. URL: <https://cred.be/sites/default/files/CredCrunch62.pdf> (accessed on 10 July 2021)
40. The Non-Covid year in disasters: Global trends and perspectives. URL: https://dial.uclouvain.be/pr/boreal/en/object/boreal%3A245181/datastream/PDF_01/view (accessed on 10 July 2021)
41. Global number of deaths from natural disasters 2000-2020. URL: <https://www.statista.com/statistics/510952/number-of-deaths-from-natural-disasters-globally/> (accessed on 10 July 2021)
42. Most costly catastrophes to the insurance industry worldwide from 1970 to 2017. URL: <https://www.statista.com/statistics/267210/natural-disaster-damage-totals-worldwide-since-1970/> (accessed on 10 July 2021)
43. Mitchell D., Heaviside C., Vardoulakis S., Huntingford C., Masato G., Guillod B. P., Frumhoff P., Bowery A., Wallom D., & Alle M. (2016). Attributing human mortality during extreme heat waves to anthropogenic climate change. *Environ Res Lett* 11(7), 074006.
44. Insurance indicators. URL: <https://stats.oecd.org/viewhtml.aspx?datasetcode=INSIND&lang=en> (accessed on 10 July 2021)
45. Greenhouse gas emissions by source sector. URL: http://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/show.do?dataset=env_air_gge&lang=en (accessed on 10 July 2021)
46. Temperature change. URL: <http://www.fao.org/faostat/en/#data/ET> (accessed on 10 July 2021)
47. Population change - Demographic balance and crude rates at national level. Deaths total. URL: https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/demo_gind/default/table?lang=en (accessed on 10 July 2021)

48. Production of environmental protection services of general government by economic characteristics. URL: https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/env_ac_pepsgg/default/table?lang=en (accessed on 16 July 2021)
49. Production of environmental protection services of corporations as specialist producers by economic characteristics. URL: https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/env_ac_pestsp/default/table?lang=en (accessed on 16 July 2021)
50. Production of environmental protection services of corporations other than specialist producers by economic characteristics and NACE Rev. 2 activity. URL: https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/env_ac_pestnsp/default/table?lang=en (accessed on 16 July 2021)
51. Bardash, S., & Osadcha, T. (2021a). Substantiation Of Theoretical Fundamentals Of Social Control In The Sphere Of Economic Management. *Baltic Journal of Economic Studies*, 7(1), 19-26. <https://doi.org/10.30525/2256-0742/2021-7-1-19-26>
52. Bardash, S., & Osadcha, T. (2021b). Ontology of Variability of Accounting for Financial Rent. *Accounting and Finance*, 2, 5-10. [https://doi.org/10.33146/2307-9878-2021-2\(92\)-5-10](https://doi.org/10.33146/2307-9878-2021-2(92)-5-10)
53. Bardash, S., & Osadcha, T. (2020a). INTEGRATED RENTAL CLASSIFICATION OF SUBJECTS OF ECONOMIC RELATIONS. *European Cooperation*, 2(46), 18-31. <https://doi.org/10.32070/ec.v2i46.81>
54. Bardash, S., & Osadcha, T. (2020b). PROBLEMS AND PROSPECTS OF TRANSFORMATION OF NATURAL RENT DISTRIBUTION ACCORDING TO THE PROVISIONS OF THE SUSTAINABLE DEVELOPMENT CONCEPT. *European Cooperation*, 1(45), 7-23. <https://doi.org/10.32070/ec.v1i45.72>
55. Kostyrko, R., Kosova, T., Kostyrko, L., Zaitseva, L., & Melnychenko, O. (2021). Ukrainian Market of Electrical Energy: Reforming, Financing, Innovative Investment, Efficiency Analysis, and Audit. *Energies*, 14, 5080. <https://doi.org/10.3390/en14165080>
56. Miskiewicz, R. (2020a). Internet of Things in Marketing: Bibliometric Analysis. *Marketing and Management of Innovations*, 3, 371-381. <http://doi.org/10.21272/mmi.2020.3-27>
57. Miśkiewicz, R. (2020b). Efficiency of Electricity Production Technology from Post-Process Gas Heat: Ecological, Economic and Social Benefits. *Energies*, 13(22), 6106. <https://doi.org/10.3390/en13226106>
58. Miśkiewicz, R. (2021a). The Impact of Innovation and Information Technology on Greenhouse Gas Emissions: A Case of the Visegrád Countries. *Journal of Risk and Financial Management*, 14(2), 59. <https://doi.org/10.3390/jrfm14020059>
59. Miśkiewicz, R. (2021b). The Impact of Innovation and Information Technology on Greenhouse Gas Emissions: A Case of the Visegrád Countries. *Journal of Risk and Financial Management*, 14(2), 59. <https://doi.org/10.3390/jrfm14020059>
60. Miskiewicz, R. (2017). Knowledge in the Process of Enterprise Acquisition. *Progress in Economic Sciences*, 4, 415-432. <https://doi.org/10.14595/PES/04/029>
61. Miskiewicz, R. (2018). Transparency in Knowledge Transfer Processes in an Enterprise. *Przegląd Organizacji*, 8, 10-17.
62. Miśkiewicz, R. (2019a). Challenges Facing Management Practice in the Light of Industry 4.0: The Example of Poland. *Virtual Economics*, 2(2), 37-47. [https://doi.org/10.34021/ve.2019.02.02\(2\)](https://doi.org/10.34021/ve.2019.02.02(2))
63. Miśkiewicz, R. (2019b). Implementing the Industry 4.0 Concept into the Economy on the Example of the Realloys Company. *Zeszyty Naukowe. Organizacja i Zarządzanie/Politechnika Śląska*, 141, 249-260.
64. Miskiewicz, R. (2017a). Knowledge in the Process of Enterprise Acquisition. *Progress in Economic Sciences*, 4, 415-432. <https://doi.org/10.14595/PES/04/029>
65. Miskiewicz, R. (2017b). *Knowledge Transfer in Merger and Acquisition Processes in the Metallurgical Industry*. Warsaw: PWN.
66. Melnychenko, O. (2020). Is Artificial Intelligence Ready to Assess an Enterprise's Financial Security? *Journal of Risk and Financial Management*, 13, 191. <https://doi.org/10.3390/jrfm13090191>
67. Melnychenko, O. (2021). The Energy of Finance in Refining of Medical Surge Capacity. *Energies*, 14, 210. <https://doi.org/10.3390/en14010210>
68. Melnychenko, O. (2013). Economic analysis tools of electronic money and transactions with it in banks. *Financial And Credit Activity: Problems Of Theory And Practice*, 2(15), 59-66. <https://doi.org/10.18371/fcaptop.v2i15.25006>
69. Melnychenko, O., & Чхеайло, А. (2015). Психологічні бар'єри у використанні електронних грошей. *Współpraca Europejska*, 3(3), 96-104.
70. Melnychenko O., & Hartinger R. (2017). Role of blockchain technology in accounting and auditing. *European Cooperation*, 9(28), 27 – 34

71. Shkodina, I., Melnychenko, O., & Babenko, M. (2020). QUANTITATIVE EASING POLICY AND ITS IMPACT ON THE GLOBAL ECONOMY. *Financial And Credit Activity-problems Of Theory And Practice*, 2, 513-521. <https://doi.org/10.18371/fcaptp.v2i33.207223>

72. Vatamanyuk-Zelinska, U., & Melnychenko, O. (2020). The effectiveness of financial and economic regulation of land relations in the context of stimulating entrepreneurial activity in the regions of Ukraine. *Problems And Perspectives In Management*, 18, 11-27. [https://doi.org/10.21511/ppm.18\(3\).2020.02](https://doi.org/10.21511/ppm.18(3).2020.02)

OSADCHA Tetiana

Doctor of Science (Economics), Professor
Kherson State University, Ukraine
Kherson, Ukraine

MELNYCHENKO Oleksandr

Doctor of Science (Economics), Doctor habilitated,
Professor,
The London Academy of Science and Business
London, United Kingdom,
Gdańsk University of Technology
Gdansk, Poland

THE EU LIFE INSURANCE MARKET IN THE CONDITIONS OF CLIMATE CHANGE

Introduction. *The issue of the climate impact on the life insurance market in the European Union has been little researched so far. Previous research is mainly focused on non-life insurance, which is directly linked to environmental changes, since the business's and the public losses from natural disasters and catastrophes are more direct and immediate. However, climate change also affects people's quality and life expectancy. Although over the past decades, the duration of life in the world has increased, during the same period there have been no catastrophic changes in nature. However, over time, the connection between natural disasters and human life may increase.*

Purpose. *The aim of this study is to access the tendencies of the EU life insurance market in the conditions of climate change.*

Results. *The panel model results show the substantial positive relations between the size of premiums and greenhouse gas emissions for life insurance contracts.*

Originality. *This article contributes to the scientific literature and fills the gap in the investigation of the climate change impact on the life insurance market in the EU.*

Conclusions. *Despite the paucity of data on the impact of climate change on the level and duration of human life in the long term, the results of our study indicate the growing interest in life insurance. It seems that this is not related to the people's desire to reduce the risk of premature death or with the understanding that climate change can increase the risk of death, but with the desire and ability to save money at a later time, thus increasing their financial security in future periods.*

Keywords: *life insurance, climate change, impact, the European Union.*

Одержано редакцією: 11.06.2021
Прийнято до публікації: 14.08.2021

ПІДПРИЄМНИЦТВО, МЕНЕДЖМЕНТ, МАРКЕТИНГ
ENTREPRENEURSHIP, MANAGEMENT, MARKETING

UDC 338.28:004.67:316.422.4

DOI: <https://doi.org/10.31651/2076-5843-2021-3-15-25>

HORIASHCHENKO Yuliia

Ph.D. in Economics, Associate Professor,
University of Customs and Finance,
Dnipro, Ukraine

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-7020-1412>
julia.goryaschenko@gmail.com

ASSESSMENT OF THE LEVEL OF INNOVATIVE DEVELOPMENT USING FACTOR ANALYSIS

The factor analysis of the indicators characterizing innovative development of the state for the period of 2010-2019 is carried out, by means of a method of the modified main component the generalizing indicator is constructed. The calculation of the generalized indicators of level of innovative development (LID) in 2010-2019 was carried out using the software SPSS 21.

These practical recommendations can be applied not only in the Ukrainian business space, but also in the business of countries that have chosen innovative development.

For the first time, an integrated indicator was proposed – the level of innovative development of socio-economic systems (states, regions). A method for calculating an integrated indicator of the level of innovative development of Ukraine, which includes institutional, social, economic, scientific, informational, educational and financial components of innovative development, has been developed.

Key words: *innovative development, factor analysis, level of innovative development, assessment, methodology, unified indicator, potential.*

Introduction. A new, complex stage of socio-economic development of Ukraine requires meticulous attention to issues of innovative development. Territorially, Ukraine is characterized by uneven socio-economic and innovative development. This unevenness is determined by factors of an objective nature, as well as subject-political, political-managerial, etc. Exogenous system of innovative development, characterized by the projection of innovation policy at the macro and meso level, and endogenous system, determined by innovative development at the micro level - complementary systems. Therefore, it is quite logical to assess the level of innovative development of the whole country for all groups of indicators: institutional and social, information and educational, financial, scientific and economic potential.

Literature review. In general, the problem of studying the state of innovative development of the country and territories is characterized by the continuity of the search and the thoroughness of the research. However, so far some issues related to the in-depth assessment of the level of innovative development of Ukraine have not received a complete and appropriate scientific solution, and therefore require additional theoretical justification and methodological elaboration. Theoretical-methodical and factual material of the article is based on the works of Ukrainian scientists S. Shkarlet, V. Ilchuk [1], V. Mysyliuk [2], V. Voloshchuk [3], K. Koledina [4] and other scientists [1-5], as well as data from the State Statistics Service of Ukraine and regional statistics departments [6].

Among the methods of assessing the level of innovative development of enterprises deserves special attention proposed by scientists S. Shkarlet and V. Ilchuk method on the level of innovative development of industrial enterprises for three groups of indicators: resource, technological and market component of innovative development [1].

The purpose of the article. The main task of this study is to develop a method for calculating the integrated indicator of the level of innovation development at the stage of exogenous innovation process management system in order to identify the state and trends of innovation potential of Ukraine.

Results and discussions. Based on the data of the State Statistics Service of Ukraine [6], which characterize the level of innovative development of the country in 2010-2019, among the a posteriori sets of initial statistical indicators selected 55, among them:

\tilde{V}_1 – number of large enterprises, units;	\tilde{V}_{27} – costs for research and development by type of work, thousand UAH;
\tilde{V}_2 – number of medium-sized enterprises, units;	\tilde{V}_{28} – volume of services provided by enterprises in the field of research and development, thousand UAH;
\tilde{V}_3 – number of small enterprises, including microenterprises, units;	\tilde{V}_{29} – number of introduced new technological processes, units;
\tilde{V}_4 – number of industrial enterprises, units;	\tilde{V}_{30} – number of names of introduced innovative types of products, units;
\tilde{V}_5 – employed population in the field of education, information, telecommunications, professional, scientific and technical activities, thousand people;	\tilde{V}_{31} – the number of employees involved in the implementation of research and development - in total, persons;
\tilde{V}_6 – value added at the costs of production of economic entities in the field of information and telecommunications, thousand UAH;	\tilde{V}_{32} – volume of services provided by enterprises in the field of education, thousand UAH;
\tilde{V}_7 – value added at the costs of production of economic entities in the field of education, thousand UAH;	\tilde{V}_{33} – volume of services provided by enterprises in the field of information and telecommunications, thousand UAH;
\tilde{V}_8 – value added at the costs of production of economic entities in the field of professional, scientific and technical activities, thousand UAH;	\tilde{V}_{34} – number of business entities in the field of information and telecommunications, units;
\tilde{V}_9 – number of industrial enterprises engaged in innovations, units;	\tilde{V}_{35} – number of business entities in the field of professional, scientific and technical activities, units;
\tilde{V}_{10} – volume of products sold by large enterprises, UAH million;	\tilde{V}_{36} – number of business entities in the field of education units;
\tilde{V}_{11} – volume of products sold by medium-sized enterprises, UAH million;	\tilde{V}_{37} – share of ICT exports in total exports, %;
\tilde{V}_{12} – volume of products sold by small enterprises, UAH million;	\tilde{V}_{38} – number of Internet subscribers, thousand people;
\tilde{V}_{13} – volume of sold products (goods, services) of enterprises using low-level technologies;	\tilde{V}_{39} – share of people using the Internet, %;
\tilde{V}_{14} – the volume of sold products (goods, services) of enterprises using medium-low technologies;	\tilde{V}_{40} – retail turnover of retail trade enterprises, UAH million;

\tilde{V}_{15} – the volume of sold products (goods, services) of enterprises using medium-high technologies;	\tilde{V}_{41} – number of higher education institutions, units;
\tilde{V}_{16} – volume of sold products (goods, services) of enterprises with the use of high technologies;	\tilde{V}_{42} – number of students in higher education institutions, thousand people;
\tilde{V}_{17} – share of large enterprises that made a profit,%;	\tilde{V}_{43} – average monthly salary of full-time employees in the field of education, UAH;
\tilde{V}_{18} – the share of medium-sized enterprises that made a profit,%;	\tilde{V}_{44} – average monthly salary of full-time employees in the field of professional, scientific and technical activities, UAH;
\tilde{V}_{19} – share of small enterprises that made a profit,%;	\tilde{V}_{45} – average monthly salary of full-time employees in the field of information and telecommunications, UAH;
\tilde{V}_{20} – the share of sold innovative products in the volume of sold industrial,%;	\tilde{V}_{46} – number of international scientific publications;
\tilde{V}_{21} – volume of sold industrial products, UAH million;	\tilde{V}_{47} – applications of residents for industrial design;
\tilde{V}_{22} – GDP per capita, UAH;	\tilde{V}_{48} – patent applications of residents;
\tilde{V}_{23} – disposable income per person, UAH;	\tilde{V}_{49} – total amount of expenses for innovations, thousand UAH;
\tilde{V}_{24} – volume of exports of goods, thousand dollars USA;	\tilde{V}_{50} – capital investments in intangible assets, thousand UAH;
\tilde{V}_{25} – volume of exports of services, thousand dollars USA;	\tilde{V}_{51} – research and development costs (in% of GDP);
\tilde{V}_{26} – share of industrial enterprises engaged in innovations,%;	\tilde{V}_{52} – foreign direct investment, million dollars USA.
<p>* $\tilde{V}_1 \dots \tilde{V}_5$ – institutional and social potential;</p> <p>$\tilde{V}_6 \dots \tilde{V}_{25}$ – economic potential;</p> <p>$\tilde{V}_{26} \dots \tilde{V}_{31}$ – scientific potential;</p> <p>$\tilde{V}_{32} \dots \tilde{V}_{48}$ – information and educational potential;</p> <p>$\tilde{V}_{49} \dots \tilde{V}_{52}$ – financial potential.</p>	

One of the sections of multidimensional statistical analysis that combines methods for estimating the dimensionality of many observed variables by studying the structure of covariance or correlation matrices is factor analysis, which should be used in analyzing the level of innovative development of socio-economic systems micro-, meso- and macro-level. That is why one of the methods of multidimensional statistics – the method of main components – was used to build a generalized indicator of the level of innovation development and generalized indicators for the defined five groups.

An appropriate procedure for measuring the level of innovation development is the preliminary unification of the selected baselines, i.e. the application to them of such a transformation, as a result of which they will all be measured on an N – scale. In this case, the zero value of the transformed indicator

will correspond to the lowest level of innovative development, and the maximum value of N – the highest. Such unification will ensure comparability and comparability of the formed information base.

For stimulus indicators, the growth of which contributes to the increase of the indicator, the value of the corresponding unified variable was calculated by the formula [7; 8]:

$$V_{irj} = \frac{\tilde{v}_{irj} - \tilde{v}_{rj \min}}{\tilde{v}_{rj \max} - \tilde{v}_{rj \min}} N, \quad (1)$$

v_{irj} – the i -th value of the j -th initial unified indicator of the r -th aspect of the level of innovation development (LID) V_{rj} ($i = \overline{1, n}$, $r = \overline{1, 10}$, $j = \overline{1, m_r}$, n – the number of observations of the baseline V_{rj} , m_r – the number of baselines of the r -th aspect of LID considered); \tilde{v}_{irj} – the i -th value of the j -th original non-unified indicator of the r -th aspect of LID \tilde{V}_{rj} ; $\tilde{v}_{rj \min}$ – the minimum value of the j -th original non-unified indicator of the r -th aspect of LID \tilde{V}_{rj} ; $\tilde{v}_{rj \max}$ – the maximum value of the j -th initial non-unified indicator of the r -th aspect of LID \tilde{V}_{rj} .

Calculation of the integrated indicator Y_r ($r = \overline{1, 10}$), which characterizes certain aspects of LID, was carried out according to the formula:

$$Y_r = \sum_{j=1}^{m_r} w_{rj} V_{rj}, \quad (2)$$

w_{rj} – the weight with which the j -th indicator of the r -th aspect of LID is taken into account when calculating the integrated indicator.

The weights w_{rj} were calculated by the modified principal component method.

The procedure for constructing the first principal component is based on the following basic idea: among all scalar variables that characterize some aspect of LID, one is found that can most accurately reconstruct (using appropriate linear regression models) the values of all partial criteria V_1, V_2, \dots, V_m , considered (hereinafter the index r , which corresponds to the aspect of LID, is omitted). The construction of the first main component Y_1 was carried out according to the following procedure:

1. According to the initial values of the unified indicators of some aspect LID V_1, V_2, \dots, V_m , standardized values of these indicators are calculated $V_1^*, V_2^*, \dots, V_m^*$ and a matrix is constructed V^* standardized values of output factors and matrix R paired correlations [8]:

$$R = \frac{1}{n} V^{*T} V^*. \quad (3)$$

2. To calculate the first principal component $X_1 = l_1 \mathbf{X}^*$ the optimization problem was solved:

$$\begin{cases} D(l_1 V^*) \rightarrow \max; \\ l_1 l_1^T = 1, \end{cases} \quad (4)$$

System of equations for definition l_1 looks like:

$$(R - \lambda_1 I_m) l_1^T = 0, \quad (5)$$

λ_1 – the largest eigenvalue of the matrix R , which is the solution of the characteristic equation $|R - \lambda I_m| = 0$; I_m – unit dimensional matrix m .

Thus, the first main component X_1 gets as a linear combination:

$$X_1(V^*) = l_1 V^*, \quad (6)$$

l_1 – own matrix vector R , which corresponds to the largest eigenvalue λ_1 of this matrix.

As a measure of the informativeness of the first main component X_1 the share is determined k the total variance of this component in the total variance of the initial values:

$$k = \frac{D(F_1)}{D(V_1^*) + \dots + D(V_m^*)}. \quad (7)$$

Whereas $D(X_1) = \lambda_1$, $D(V_1^*) = \dots = D(V_m^*) = 1$, then the criterion of informativeness k can be represented as:

$$k = \frac{\lambda_1}{m}. \quad (8)$$

The area of inoperability of a single scalar indicator of some aspect of LID is determined by the inequality:

$$k < k^*. \quad (9)$$

According to the method of the modified main component in the calculations by the formula (2) as scales w_{rj} component squares were used j eigenvector l_1 covariance matrix of variables V_1, V_2, \dots, V_m .

The calculation of the generalized indicators of LID in 2010-2019 was carried out by means of a software statistical package SPSS 21. It was assumed that $N = 10$. Note that when calculating using the modified first principal component method, the variance explained by the first principal component for all aspects of LID considered was more than 50%, i.e. in all cases the criterion of efficiency of the method was met. In the table 1 shows the calculation of the total variance, which is explained by the first main component for the construction of a matrix of components by LID.

Table 1

Total Variance Explained

Component	Full explained variance					
	Initial eigenvalues			Sums of squares of Extraction		
	Total	% Dispersion	Cumulative%	Total	% Dispersion	Cumulative%
1	3,822	76,441	76,441	3,822	76,441	76,441
2	0,898	17,953	94,394			
3	0,179	3,577	97,970			
4	0,089	1,783	99,753			
5	0,012	0,247	100,000			

Source: author's development. Extraction Method: Principal Component Analysis

The matrix of components for the first group of factors is given in table 2.

Table 2

Component Matrix

Component	Value
\tilde{V}_1	0,929
\tilde{V}_2	0,946
\tilde{V}_3	0,887
\tilde{V}_4	0,775
\tilde{V}_5	0,823

Source: author's development. Extraction Method: Principal Component Analysis

Table 3 shows the calculation of the total variance (77.607%), which is explained by the first main component for the construction of a matrix of components for the second group of influencing factors $\tilde{V}_6 \dots \tilde{V}_{25}$ economic potential as a component of the level of innovative development.

Table 3

Total Variance Explained

Component	Full explained variance					
	Initial eigenvalues			Sums of squares of Extraction		
	Total	% Dispersion	Cumulative%	Total	% Dispersion	Cumulative%
1	15,521	77,607	77,607	15,521	77,607	77,607
2	2,578	12,889	90,496	2,578	12,889	90,496
3	0,927	4,635	95,131			
4	0,485	2,425	97,557			
5	0,251	1,256	98,813			
6	0,136	0,678	99,490			
7	0,057	0,283	99,773			
8	0,027	0,133	99,906			
9	0,019	0,094	100,000			
10	9,543E-16	4,772E-15	100,000			
11	4,387E-16	2,193E-15	100,000			
12	3,586E-16	1,793E-15	100,000			
13	2,506E-16	1,253E-15	100,000			
14	1,934E-16	9,672E-16	100,000			
15	1,331E-16	6,655E-16	100,000			
16	-1,033E-16	-5,164E-16	100,000			
17	-2,579E-16	-1,289E-15	100,000			
18	-3,566E-16	-1,783E-15	100,000			
19	-7,210E-16	-3,605E-15	100,000			
20	-1,119E-15	-5,594E-15	100,000			

Source: author's development. Extraction Method: Principal Component Analysis

The matrix of components for the second group of factors is shown in table 4.

Table 4

Component Matrix

Component	Value	Component	Value
\tilde{V}_6	0,807	\tilde{V}_{16}	0,915
\tilde{V}_7	0,545	\tilde{V}_{17}	0,174
\tilde{V}_8	0,623	\tilde{V}_{18}	0,867
\tilde{V}_9	0,486	\tilde{V}_{19}	0,918
\tilde{V}_{10}	0,803	\tilde{V}_{20}	-0,977
\tilde{V}_{11}	0,824	\tilde{V}_{21}	0,933
\tilde{V}_{12}	0,847	\tilde{V}_{22}	0,846
\tilde{V}_{13}	0,914	\tilde{V}_{23}	0,773
\tilde{V}_{14}	0,786	\tilde{V}_{24}	-0,818
\tilde{V}_{15}	0,567	\tilde{V}_{25}	-0,249

Source: author's development. Extraction Method: Principal Component Analysis

Table 5 shows the calculation of the total variance (57.029%), which is explained by the first main component for the construction of a matrix of components for the third group of factors $\tilde{V}_{26} \dots \tilde{V}_{31}$ scientific potential as a component of the level of innovative development.

Table 5

Total Variance Explained)						
Full explained variance						
Component	Initial eigenvalues			Sums of squares of Extraction		
	Total	% Dispersion	Cumulative%	Total	% Dispersion	Cumulative%
1	3,422	57,029	57,029	3,422	57,029	57,029
2	1,541	25,683	82,712	1,541	25,683	82,712
3	0,705	11,755	94,467			
4	0,238	3,968	98,435			
5	0,091	1,520	99,954			
6	0,003	0,046	100,000			

Source: author's development. Extraction Method: Principal Component Analysis

The matrix of components for the third group of factors is given in table 6.

Table 6

Component Matrix	
Component	Value
\tilde{V}_{26}	-0,679
\tilde{V}_{27}	-0,955
\tilde{V}_{28}	0,990
\tilde{V}_{29}	-0,063
\tilde{V}_{30}	0,070
\tilde{V}_{31}	0,978

Source: author's development. Extraction Method: Principal Component Analysis

Table 7 shows the calculation of the total variance (80.125%), which is explained by the first main component for the construction of a matrix of components, respectively, for the fourth group of factors $\tilde{V}_{32} \dots \tilde{V}_{48}$ – information and educational potential as a component of the level of innovative development.

Table 7

Total Variance Explained						
Full explained variance						
Component	Initial eigenvalues			Sums of squares of Extraction		
	Total	% Dispersion	Cumulative%	Total	% Dispersion	Cumulative%
1	13,621	80,125	80,125	13,621	80,125	80,125
2	1,506	8,857	88,982	1,506	8,857	88,982
3	1,034	6,082	95,063	1,034	6,082	95,063
4	0,600	3,531	98,594			
5	0,149	0,879	99,473			
6	0,040	0,234	99,707			
7	0,034	0,201	99,908			
8	0,012	0,068	99,977			
9	0,004	0,023	100,000			
10	1,007E-013	1,042E-013	100,000			
11	1,004E-013	1,025E-013	100,000			
12	1,002E-013	1,014E-013	100,000			
13	1,001E-013	1,007E-013	100,000			
14	-1,001E-013	-1,006E-013	100,000			
15	-1,002E-013	-1,014E-013	100,000			
16	-1,004E-013	-1,024E-013	100,000			
17	-1,005E-013	-1,028E-013	100,000			

Source: author's development. Extraction Method: Principal Component Analysis

The matrix of components for the fourth group of factors is given in table 8.

Table 8

Component Matrix			
Component	Value	Component	Value
\tilde{V}_{32}	0,803	\tilde{V}_{41}	-0,562
\tilde{V}_{33}	0,804	\tilde{V}_{42}	-0,574
\tilde{V}_{34}	0,828	\tilde{V}_{43}	0,941
\tilde{V}_{35}	0,544	\tilde{V}_{44}	0,889
\tilde{V}_{36}	0,800	\tilde{V}_{45}	0,910
\tilde{V}_{37}	-0,010	\tilde{V}_{46}	0,896
\tilde{V}_{38}	0,803	\tilde{V}_{47}	0,146
\tilde{V}_{39}	0,801	\tilde{V}_{48}	-0,674
\tilde{V}_{40}	0,880	×	×

Source: author's development. Extraction Method: Principal Component Analysis

Finally, Table 9 shows the calculation of the total variance (55.89%), which is explained by the first main component for constructing a matrix of components for the fifth group of influencing factors $\tilde{V}_{49} \dots \tilde{V}_{52}$ financial potential as a component of the level of innovative development.

Table 9

Total Variance Explained						
Full explained variance						
Component	Initial eigenvalues			Sums of squares of Extraction		
	Total	% Dispersion	Cumulative%	Total	% Dispersion	Cumulative%
1	2,235	55,887	55,887	2,235	55,887	55,887
2	0,888	22,198	78,086			
3	0,652	16,288	94,373			
4	0,225	5,627	100,000			

Source: author's development. Extraction Method: Principal Component Analysis

The matrix of components for the fifth group of factors is given in table 10.

Table 10

Component Matrix	
Component	Value
\tilde{V}_{49}	-0,517
\tilde{V}_{50}	-0,790
\tilde{V}_{51}	0,921
\tilde{V}_{52}	0,705

Source: author's development. Extraction Method: Principal Component Analysis

Therefore, in table 11 we present the calculation of the total variance (79.086%), which is explained by the first main component for the construction of a matrix of components for the generalized indicator of the level of innovative development of Ukraine in 2010-2019.

Table 11

Total Variance Explained						
Full explained variance						
Component	Initial eigenvalues			Sums of squares of Extraction		
	Total	% Dispersion	Cumulative%	Total	% Dispersion	Cumulative%
1	3,954	79,086	79,086	3,954	79,086	79,086
2	0,780	15,605	94,691			
3	0,207	4,149	98,840			
4	0,054	1,073	99,913			
5	0,004	0,087	100,000			

Source: author's development. Extraction Method: Principal Component Analysis

The matrix of components for the generalized indicator LID in 2010-2019 (Table 12).

Table 12

Component Matrix		
Components	The values are calculated by the principal component method	Calculated values by the method of the modified main component
Y1	0,847	0,18576
Y2	-0,830	0,17834
Y3	0,970	0,24343
Y4	-0,892	0,20616
Y5	0,848	0,18631

Source: author's development. Extraction Method: Principal Component Analysis

The value of the integrated indicator LID is calculated as a generalized estimate (Table 13).

Table 13

The value of the integrated indicator LID										
The level of innovative development and its components	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019
	4,47	4,78	4,75	4,79	3,27	3,54	3,32	3,77	5,30	5,80
– institutional and social potential (Y ₁)	8,77	8,36	7,61	8,50	3,68	2,34	0,20	1,52	3,14	5,21
– economic potential (Y ₂)	1,34	2,68	2,81	2,90	2,50	3,80	4,82	6,40	8,12	8,88
– scientific potential (Y ₃)	5,84	5,80	5,65	5,31	3,81	4,39	3,94	3,43	4,26	3,38
– information and educational potential (Y ₄)	0,98	1,84	2,38	3,18	3,33	3,90	4,74	5,99	7,03	8,82
– financial potential (Y ₅)	5,26	5,13	5,20	3,99	2,82	3,00	2,60	1,49	4,20	3,25

Source: author's development

As can be seen from Table 13, the innovative development of Ukraine in the recent period was provided primarily by economic and informational and educational potential. This is confirmed by Ukraine's place in the global ranking of the Global Innovation Index and proves the close relationship of innovative development of enterprises, regions, countries and the world (according to the index of technology and knowledge economy in 2019 Ukraine took 28th and in 2020 - 25th place in the world, in terms of business development – 47th and 54th place respectively) [9]. Since 2014, Ukraine has gradually lost its position in providing institutional, social, scientific and financial potential (according to the infrastructure index as a component of the Global Innovation Index in 2019 Ukraine took 97th and in 2020 – 94th place; according to the institutional environment index – respectively 96th and 93rd place, according to the index of human capital and research – 51st and 39th place, respectively). Such «unevenness» of potentials creates preconditions for social tension in society. Thus, the dissemination

of innovations as a «panacea for social pain» should be aimed at increasing financial, institutional, social and scientific capacity and consolidating economic and informational and educational.

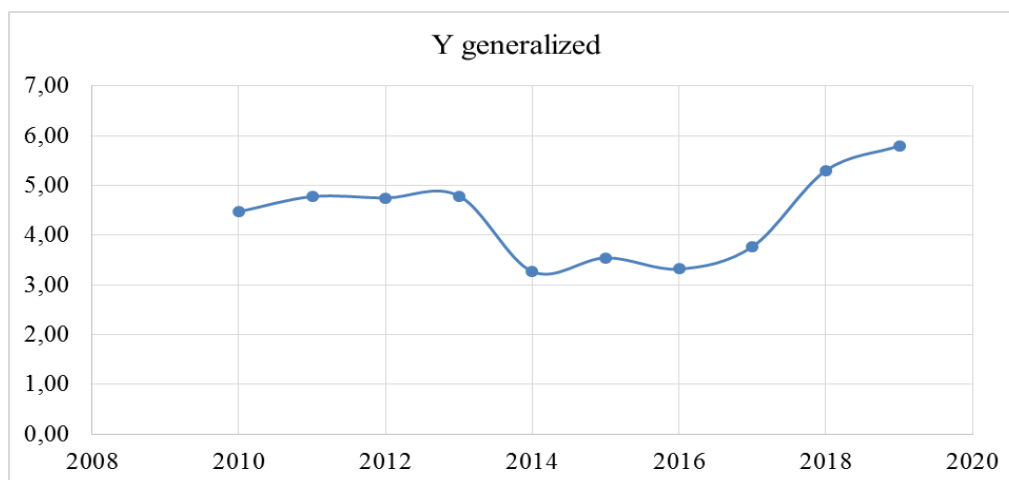

Fig. 1. Generalized indicator of the level of innovative development of Ukraine in 2010-2019

Source: author's development

Thus, the following LID model is constructed according to the generalized indicator:

$$Y_{gen(LID)} = a_1 Y_{1i} + a_2 Y_{2i} + a_3 Y_{3i} + a_4 Y_{4i} + a_5 Y_{5i} \quad (10)$$

Thus, the indicator of the level of innovative development of Ukraine for the period 2010-2019 had a vague upward trend; its significant growth can be observed only in 2018 (5.30) and 2019 (5.80).

Conclusions. The material presented in the article in the order of logical presentation and content reveals the author's approach to the development of methodology for assessing innovative development. The developed method of calculating the integrated indicator of the level of innovation development at the level of exogenous innovation management system allows to identify the state and trends of innovation development of Ukraine and regions and enterprises, in particular, as it covers an in-depth assessment of institutional, economic, scientific, informational and financial potential-components of innovative development. In the future, it is planned to apply the extrapolation method to the calculations in order to obtain predictive values of the integrated indicator LID.

References (in language original)

1. Шкарлет С.М., Ільчук В.П. Інноваційний розвиток підприємства. Чернівці : ЧНТУ, 2015. 307 с.
2. Мисильок В.С. Оцінювання інноваційності українських підприємств в контексті дослідження стану та проблем розвитку корпоративного підприємництва. *Підприємництво і торгівля*. 2020. Вип. 26. С. 60-67.
3. Волощук В.Р. Інструментарій оцінки інвестиційного забезпечення інноваційного розвитку підприємств. *Формування ринкових відносин в Україні*. 2020. № 12. С. 61-71.
4. Коледіна К.О. Методичний підхід до оцінки рівня інноваційного розвитку підприємства. *Бізнес Інформ*. 2020. № 4. С. 88-95.
5. Горященко Ю.Г. Соціально-економічний розвиток регіонів України та його інформаційне забезпечення : монографія, Дніпро: Дніпропетровська державна фінансова академія, 2014. 192 с.
6. Державна служба статистики України (Держстат України). 2021. URL: <http://ukrstat.gov.ua/> (дата звернення: 20 липня 2021 р.).
7. Вітлінський В.В. Моделювання економіки: навч. посіб. К.: КНЕУ, 2003. 408 с.
8. Рядно О.А., Піскунова О.В. Математичні моделі у фінансах. Дніпро: ДДФА, 2007. 143 с.
9. Intellectual Property Statistics. WIPO, 2020. URL: <https://www.wipo.int/ipstats/en/> (дата звернення: 20 липня 2021 р.).

References

1. Shkarlet S.M., Ilchuk V.P. (2015). Innovative development of the enterprise. Chernihiv. nat. technologist un-t. Chernihiv. 307 p.

2. Mysyliuk V.S. (2020). Assessing the innovativeness of Ukrainian enterprises in the context of studying the state and problems of corporate entrepreneurship. *Entrepreneurship and trade*, 26. pp. 60-67.
3. Voloshchuk V.R. (2020). Tools for assessing the investment support of innovative development of enterprises. *Formation of market relations in Ukraine*. No 12. pp. 61–71.
4. Koliedina K.O. (2020). Methodical approach to assessing the level of innovative development of the enterprise. *Business Inform*. No 4. pp. 88-95.
5. Horiashchenko Yu.H. (2014). Socio-economic development of the regions of Ukraine and its information support: monograph, Dnipropetrovsk: Dnipropetrovsk State Financial Academy, 192 p.
6. State Statistics Service of Ukraine (2021). URL: <http://ukrstat.gov.ua/> (Accessed: 20 July 2021).
7. Vitlinskyi V.V. (2003). Modeling of economy: textbook. Kiev: KNEU, 408 p.
8. Riadno O.A., Piskunova O.V. (2007). Mathematical models in finance. Dnipro: DSFA, 143 p.
9. Intellectual Property Statistics. WIPO (2020). URL: <https://www.wipo.int/ipstats/en/> (Accessed: 20 July 2021).

ГОРЯЩЕНКО Юлія Григорівна

кандидат економічних наук, доцент,
Університет митної справи та фінансів,
м. Дніпро, Україна

ОЦІНКА РІВНЯ ІННОВАЦІЙНОГО РОЗВИТКУ ЗА ДОПОМОГОЮ ФАКТОРНОГО АНАЛІЗУ

Проблема. Україна в територіальному розрізі вирізняється нерівномірністю інноваційного розвитку. Ця нерівномірність визначається як факторами об'єктивного характеру, так і суб'єктивно-політичними, політико-управлінськими тощо. Екзогенна система інноваційного розвитку, яка характеризується проєкцією інноваційної політики на макро- та мезорівень, та ендогенна система, яка визначається інноваційним розвитком на мікрорівні – взаємодоповнюючі системи. Тому цілком логічним є проведення оцінки рівня інноваційного розвитку країни за всіма групами показників: інституційно-соціальний, інформаційно-освітній, фінансовий, науковий та економічний потенціал.

Метою дослідження є розробка методу розрахунку інтегрального показника рівня інноваційного розвитку на етапі екзогенної системи управління інноваціями з метою виявлення стану та тенденцій інноваційного розвитку в Україні.

Методологія. Основними методами дослідження були аналіз та синтез, методи статистичного спостереження та узагальнення при збиранні, групуванні та аналізі статистичних даних протягом 10 років. Іншим методом був порівняльний аналіз при оцінці рівня інноваційного розвитку України, зокрема, усіх його складових. Метод також був використаний конкретними та абстрактними порівняльними характеристиками – при представленні результатів, наданні висновків та пропозицій.

Результати. Проведено факторний аналіз показників, які характеризують інноваційний розвиток держави за період 2010-2019 рр. За допомогою методу модифікованої основної складової побудовано узагальнюючий показник. Розрахунок узагальнених показників рівня інноваційного розвитку (LID) у 2010-2019 роках проводився за допомогою програмного забезпечення SPSS 21. Обґрунтовані практичні рекомендації можуть бути застосовані не лише в українському бізнес-просторі, а й у бізнесі країн, які обрали інноваційний розвиток.

Наукова новизна. Вперше був запропонований інтегральний показник-рівень інноваційного розвитку соціально-економічних систем (країн, регіонів).

Висновки. Розроблений метод обчислення інтегрального показника рівня інноваційного розвитку на щаблі екзогенної системи управління інноваційним процесом дає змогу виявити стан і тенденції інноваційного розвитку України та регіонів і підприємств, зокрема, оскільки охоплює глибоку оцінку інституційно-соціального, економічного, наукового, інформаційно-освітнього та фінансового потенціалів-складових інноваційного розвитку. У подальшому планується застосувати до проведених розрахунків метод екстраполяції з метою отримання прогностичних значень інтегрованого показника.

Ключові слова: інноваційний розвиток, факторний аналіз, рівень інноваційного розвитку, оцінка, методика, уніфікований показник, потенціал.

Одержано редакцією: 14.06.2021
Прийнято до публікації: 19.08.2021

УДК 339.138:658

DOI: <https://doi.org/10.31651/2076-5843-2021-3-26-32>

ПЕРЕРВА Іванна Миколаївна

кандидат економічних наук,

Харківський національний економічний

університет імені Семена Кузнеця,

м. Харків, Україна

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-8119-7022>

imatsikanych@gmail.com

КІНАС Ірина Олександрівна

кандидат економічних наук,

Харківський національний економічний

університет імені Семена Кузнеця,

м. Харків, Україна

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-1790-3746>

irynakinas@hneu.net

МАРКЕТИНГОВИЙ ПІДХІД ДО УПРАВЛІННЯ В ПІДПРИЄМНИЦТВІ

Проаналізовано підходи щодо трактування сутності поняття «маркетинг». Досліджено особливості маркетингового управління на підприємстві. Визначено місце та роль маркетингового менеджменту в системі управління. Виділено загальні риси маркетингового менеджменту на підприємстві. Запропоновано основні напрями маркетингового менеджменту у відповідності до типу маркетингу. Встановлено переваги та перешкоди на шляху впровадження маркетингового управління на підприємстві.

Ключові слова: маркетинг, управління, маркетингова діяльність, маркетинговий менеджмент, система управління, підприємництво, конкурентоспроможність, ефективність.

Постановка проблеми. В умовах світових інтеграційних процесів та постійної конкуренції, одним із основних факторів є активна діяльність на ринку, важливою є взаємодія з конкретним найбільш привабливим споживачем товарів та послуг, своєчасне використання можливостей підприємства для реагування на зміни та вимоги оточуючого (внутрішнього та зовнішнього) середовища. В іншому випадку становиться неможливим забезпечення продажів, зростання доходності та збереження конкурентних позицій на ринку. У зв'язку з цим для успішного ведення підприємницької діяльності необхідно навчитися розбиратися в можливостях та ефективності різних форм і методів продажів, здійснювати роботу по формуванню потреб споживачів та підвищувати престижність підприємства на ринку.

Постійні зміни сучасного ринку вимагають формування та впровадження в управління нових методів та підходів, які здатні забезпечити адаптивність, гнучкість та високу ефективність бізнес-процесів. Ключовим моментом при високій конкуренції є позиціонування підприємства в очах користувача, створення клієнтської бази, яка буде підтримувати необхідні обсяги реалізації. Одним із сучасних підходів, що дозволить досягти такого завдання, є маркетинговий підхід до управління. При орієнтації на маркетингове управління (маркетинг-менеджмент), підприємницька діяльність спрямована на задоволення потреб споживачів на будь-якій стадії життєвого циклу об'єкту. Тому формування та впровадження сучасних маркетингових механізмів в систему управління має важливе як теоретичне, так і практичне значення для вирішення низки проблем ефективної підприємницької діяльності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням маркетингового управління присвячено роботи як вітчизняних так і зарубіжних науковців: Г. Армстронг, П. Друкер, Ф. Котлер, Ж.-Ж. Ламбен, І. Гвоздецька, Н. Калмикова, А. Ключник, А. Павленко, В. Россоха та інші. В їх працях розкрито питання здійснення маркетингової діяльності, розроблено принципи та методи здійснення управління маркетинговою діяльністю. Однак, за наявності значного

наукового доробку, переваги провадження маркетингового підходу до управління висвітлено не повною мірою, що й зумовило мету та завдання даного дослідження.

Метою статті є обґрунтування теоретико-методологічних особливостей маркетингового управління підприємством, виявлення переваг, які дозволять посилити конкурентоспроможність підприємства шляхом впровадження маркетингових принципів в систему управління.

Відповідно до мети в статті поставлено та послідовно вирішено такі завдання:

- проаналізовано підходи щодо трактування сутності поняття «маркетинг»;
- досліджено сутність маркетингового підходу до управління;
- визначено основні напрями маркетингового менеджменту відповідно до типу маркетингу;
- визначено переваги впровадження маркетингового управління.

Викладення основного матеріалу дослідження. Одну з важливих ролей в діяльності підприємства відіграє маркетинг, адже він є важливим інструментом в реалізації стратегічних і тактичних цілей організації. Передумовами використання маркетингу стали: початок формування глобального ринку, впровадження механізації в виробництво, перехід на ринкові умови господарювання тощо.

Для розуміння сутності маркетингу проведено теоретико-методологічний аналіз поняття та наведено різноманітні підходи щодо трактування його сутності (табл. 1).

Таблиця 1

Узагальнення визначення поняття «маркетинг»

Визначення	Автор	Ключові слова
вид людської діяльності, спрямованої на задоволення потреб засобами обміну.	Ф. Котлер [1, с. 145]	Діяльність, задоволення потреб, обмін.
це соціальний процес, спрямований на задоволення потреб і бажань людей і організацій, шляхом забезпечення вільного конкурентного обміну товарами і послугами, що надають цінність покупцям.	Ж.-Ж. Ламбен [2, с. 56]	Процес, задоволення потреб, обмін, товар, послуга, споживач.
це процес, що полягає в прогнозуванні потреб потенційних покупців і в задоволенні цих потреб шляхом пропозиції відповідних товарів – виробів, технологій, послуг, тощо.	А. А. Демидов, П. С. Зав'ялов [3]	Процес, прогнозування і задоволення потреб, покупець, товар, послуга.
це процес планування й реалізації концепції ціноутворення, просування й розподілу ідей, товарів і послуг з метою забезпечення обміну, що задовольняє цілі окремих індивідуумів і організацій.	Американська асоціація маркетингу [4]	Процес, планування, реалізація, товар, послуга, обмін, задоволення потреб, споживачі.
безперервний процес організації, планування і управління в сфері оперативної і стратегічної діяльності підприємства, націленої на задоволення потреб споживачів і отримання завдяки цьому запланованого прибутку.	І. В. Гвоздецька [5]	Процес, організація, планування, управління, задоволення потреб, споживач.
це виконання дій, спрямованих на досягнення цілей організації за допомогою передбачення потреб покупця або клієнта та напрямки потоку, які задовольняють ці потреби товарів і послуг від виробника до покупця або клієнта.	Е. Д. Маккарті [6, с. 208]	Дії, передбачення потреб, задоволення потреб, товар, послуга, покупець.
аналіз і прогнозування ринкової ситуації з метою орієнтації виробництва і забезпечення кращих економічних умов реалізації виробленої продукції.	П. Друкер [7]	Прогнозування, реалізація, продукція.
це комплекс заходів у галузі досліджень торговельно-збутовий діяльності, що включає вивчення чинників, що мають вплив на процес виробництва та просування потоку товарів (послуг) від виробника до кінцевого споживача.	В.Є. Хруцький [8]	Комплекс заходів, дослідження, процес, товар, послуга, споживач.

У класичному розумінні, яке збігається з точкою зору в відомого фахівця з маркетингу Ф. Котлера, «маркетинг є видом діяльності, яка спрямована на задоволення нестач та потреб людей за допомогою створення, пропозиції та обміну товарами» [9]. Інше розуміння маркетингу, відповідно до Американської асоціації маркетингу (АМА), визначає його як «процес планування та втілення задуму, ціноутворення, просування і реалізації ідей, товарів і послуг за допомогою обміну, який задовольняє цілі окремих осіб і організацій» [4]. Більше того, згідно з дослідженням АМА, існує більше 2000 визначень поняття маркетинг. Тому для того, щоб отримати узагальнене розуміння цього поняття, було визначено ключові слова у визначеннях та представлено отриману інформацію графічно (рис. 1).

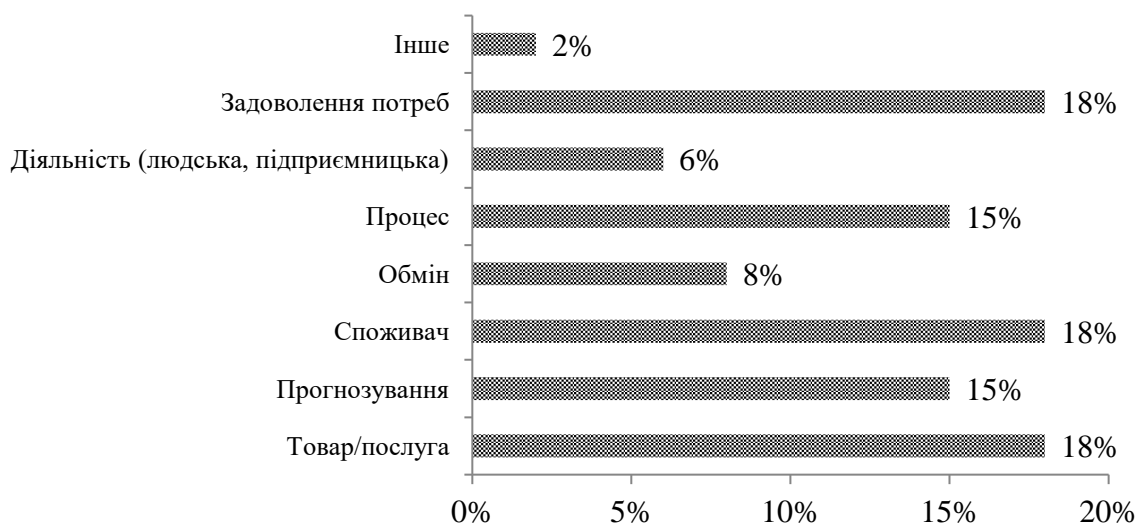

Рис. 1. Частота зустрічальності ключових слів у визначенні терміну «маркетинг»

Джерело: сформовано авторами

Аналізуючи отриману діаграму, можна узагальнити, що маркетинг – це діяльність пов’язана з вивченням ринкових факторів, аналізом та прогнозування потреб споживачів, створення на основі отриманої інформації відповідного товару чи послуги, що задовольнить потреби, презентація розробленого товару чи послуги та розробка й реалізація відповідних заходів, які сприяють досягненню ринкових цілей організації. Недостатньо тільки створити товар, необхідно ще донести до кінцевого споживача ідею товару. Комплекс маркетингу є сукупністю маркетингових інструментів та методів, які реалізуються підприємством для досягнення поставлених цілей.

Проведене дослідження дозволяє проаналізувати та отримати більш комплексне уявлення щодо маркетингу загалом та виконуваних ним функцій. Вихідним моментом, що лежить в основі маркетингу, виступає ідея людських потреб та запитів. Маркетингова діяльність займає одну з ключових позицій на підприємстві.

Аналіз наукової літератури показав, що поняття «маркетинг» має низку аспектів [5]:

- частина збутового процесу;
- вид управлінської діяльності;
- ринковий процес, який включає планування, просування, реалізацію та управління товарами та послугами;
- ідеологія сучасного бізнесу;
- соціально-управлінський процес.

Через здійснення маркетингу як управлінського процесу, відбувається поліпшення життя людей через розширення можливостей, свободи та гідності, тобто досягається головна мета економічного розвитку.

Протягом ХХ століття «маркетинг» еволюціонував від «реалізації товарів» до передової «філософії бізнесу». Після виокремлення маркетингу, як окремої одиниці в системі управління,

поступово він стає окремим об'єктом управління з одного боку, та концепцією з використанням якої будується діяльність підприємства, з іншого боку. Тобто спостерігається злиття маркетингу та менеджменту в нове поняття «маркетингове управління» (маркетинговий менеджмент) як концепція управління підприємством. Маркетинговий підхід до управління дає можливість визначити потреби споживача, ідентифікувати способи їх задоволення та скоординувати діяльність підприємства так, щоб якнайповніше задовольнити передбачені потреби і тим самим сформулювати результати діяльності підприємства.

В науковій літературі поняття маркетингове управління часто ототожнюють з поняттям управління маркетингом. Обидва терміни перекладаються на англійську як «marketing management». На нашу думку, яка співпадає з точкою зору В. Россохи [10], маркетинговий менеджмент може розглядатися в широкому та вузькому сенсі:

- у вузькому сенсі: основане на сфері управління маркетинговою службою беручи до уваги вплив чинника загального керівництва всією діяльністю підприємства;
- у широкому сенсі: охоплює комплекс тактичних і стратегічних заходів, спрямованих на досягнення сталого успіху товарів (послуг) серед споживачів та прибутковості підприємства.

Оскільки маркетингове управління здійснюється в рамках певного внутрішнього та зовнішнього середовища, це позначається на його концепції, цілях і методах здійснення. Відповідно до виділення внутрішнього та зовнішнього маркетингу, нами узагальнено основні напрями маркетингового менеджменту (таблиця 2).

Таблиця 2

Взаємозв'язок типу маркетингу та напрямів маркетингового менеджменту

Вид маркетингу	Напрямок маркетингового менеджменту
Внутрішній маркетинг	
Маркетинг збуту	Дослідження та аналіз процесу організації продажів, ефективності просування товарів та послуг, кількісних та якісних показників збуту.
Маркетинг процесу виробництва	Оцінка та аналіз ефективності роботи підприємства, впровадження інновацій та інноваційних процесів, стану технологічного та технічного стану підприємства.
Маркетинг персоналу	Вивчення кількісних та якісних потреб в персоналі, внутрішніх резервів задоволення цих потреб.
Фінансовий маркетинг	Аналіз та розробка цінової політики підприємства, визначення рівня рентабельності.
Маркетинговий контроль та аудит	Комплексний аналіз втілення маркетингової концепції, виконання тактичних і стратегічних цілей, оцінка поточного стану справ підприємства і його положення на ринку (щодо конкурентів).
Зовнішній маркетинг	
Маркетинг макросередовища	Виявлення факторів, що впливають на економічний стан сфери діяльності.
Маркетинг ринку	Виявлення важливих напрямів розвитку, динаміки та тенденцій.
Маркетинг інновацій	Дослідження, аналіз та обґрунтування економічної необхідності розробки та впровадження нових технологій виробництва та інноваційних інструментів маркетингу, цільове фінансування цих проектів.
Маркетинг конкурентів та зовнішнього ринку	Вивчення поточних та перспективних потреб зовнішніх ринків, аналіз системи планування, цінової політики, технологій, якості послуг та продукції тощо.
Маркетинг людських ресурсів (персоналу)	Дослідження ринку праці для задоволення потреб в персоналі, моніторинг рівня заробітної плати, визначення і формування конкретних пропозицій щодо системи підготовки кадрів і т.д.
Маркетинг комунікацій	Аналіз існуючих та пошук нових джерел для отримання інформації, дослідження рекламного ринку, розробка та впровадження рекламної політики.
Маркетинг банківських і страхових послуг	Аналіз умов та порядку надання відповідних послуг.

Джерело: на основі [11] та доповнено авторами

Маркетинг є невід'ємною частиною підприємницької діяльності. Використання концепції маркетингу як основи для прийняття управлінських рішень, дає можливість досягти бажаного комерційного результату та водночас уникнути загроз, що присутні на ринку. Інтеграція менеджменту та маркетингу, де маркетинг є інструментом втілення стратегії менеджменту, а менеджмент виступає базою для застосування цього інструменту, створює відповідні умови для ефективного функціонування підприємства. В такому поєднанні маркетинг та менеджмент доповнюють один одного, а маркетинговий менеджмент є складовою системи управління підприємством [12; 13].

Маркетинговий підхід в управління – це, перш за все, система управління, яка орієнтована на ринок. Цей тип управління орієнтований на вимоги ринку та вплив на оточуюче ринкове середовище та його елементи, без чого є неможливим успіх на ринку. Основним принципом маркетингового менеджменту є вирішення проблем конкретних користувачів, а використання керівництвом організації алгоритму дій маркетингового характеру є важливою складовою ефективності діяльності підприємства. Використання маркетингового менеджменту в системі управління має свої переваги та недоліки.

Позитивними сторонами використання маркетингового управління є:

- забезпечення першочергової уваги споживачу;
- постійний аналіз ринкових та інших факторів;
- можливість вивчення специфіки потреб споживачів;
- високий рівень професіоналізму працівників;
- зростання якості товарів та послуг;
- направленість на постійне використання маркетингових комунікацій;
- можливість впровадження організаційних структур з незначною ієрархією;
- висування на ключові управлінські позиції фахівців, що відповідають за ефективний маркетинг та володіють його сучасними методиками;
- забезпечення конкурентних позицій на ринку;
- заохочення новаторства та ініціативи.

Перешкодами на шляху впровадження маркетингового менеджменту є:

- труднощі сприйняття нового підходу до управління працівниками;
- відсутність або не результативність маркетингової системи взаємодії;
- недостатній рівень кадрового та інформаційного забезпечення;
- низька адаптивність організаційної структури;
- недостатність відображення взаємозв'язку між елементами управління та зміни в організації загалом;
- недостатнє фінансове забезпечення;
- законодавчі обмеження та некерований розвиток торгівлі на внутрішньому ринку.

Сучасні умови господарювання характеризуються турбулентністю та невизначеністю, що робить складним, а в деяких випадках неможливим адаптувати підприємства до нових ринкових умов. Розробка та впровадження заходів щодо маркетингового управління потребує створення додаткових допоміжних систем.

Висновки. Підприємство повинно вміти швидко реагувати на зміни середовища, в якому функціонує, і як показує практика та дослідження науковців, чим складнішими стають зовнішні умови функціонування, тим необхіднішим є розвиток та впровадження маркетингового менеджменту. За умов ринкової економіки зростає рівень конкуренції та ризиків пов'язаних з нею, а маркетинговий підхід в управлінні забезпечує адаптивність до даних умов господарювання. Водночас, слід зазначити, що підприємства не приділяють достатньо уваги реалізації підходу маркетингового управління, що, відповідно, негативно відображається на економічних показниках діяльності.

Розглянувши позитивні сторони впровадження маркетингового менеджменту, доходимо висновку, що орієнтація підприємства на впровадження маркетингового підходу до управління є пріоритетною в сучасних турбулентних умовах жорсткої конкуренції. Перспективами подальших досліджень у даному напрямі є обґрунтування методичних підходів до впровадження

маркетингових принципів в систему управління підприємствами та орієнтація досліджень на розрахунок економічного ефекту, отриманого від реалізації маркетингового управління.

Список використаних джерел

1. Котлер Ф. Основы маркетинга. Москва: Диалектика-Вильямс, 2014. 496 с.
2. Ламбен Ж.-Ж. Стратегический маркетинг. Европейская перспектива. СПб.: Наука, 1996. 589 с.
3. Павленко І. І., Дашевська Т. Ш. Поняття та суть маркетингу в діяльності підприємств. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Міжнародні економічні відносини та світове господарство»*. 2015. Випуск 3. С. 92–94.
4. Краус К. М. Управління маркетингом малого торговельного бізнесу: концепції, організація, доміанти розвитку : Монографія. Полтава: Дивосвіт, 2013. 164 с.
5. Гвоздецька І. В. Теоретико-методологічні аспекти управління маркетинговою діяльністю підприємства. *Економіка: реалії часу. Науковий журнал*. 2016. №6(28). С. 100-106. URL: <http://economics.opu.ua/files/archives/2016/n6.html> (Дата звернення: 12.04.2021).
6. Павленко А. Ф., Войчак А. В. Маркетинг. Київ: КНЕУ, 2003. 246 с.
7. Друкер П. Эффективное управление. Экономические задачи и оптимальные решения: пер. М. Котельникова. Москва: ФАИР-ПРЕСС, 2002. 288 с.
8. Багиев Г. Л., Тарасевич В. М. Маркетинг. Питер. 2010. 576 с.
9. Котлер Ф., Армстронг Г. Основы маркетинга; пер. с англ. 9е изд. Москва: Вильямс, 2005. 1200 с.
10. Россоха В. В. Маркетинговий менеджмент в системі управління підприємством. *АгроІнКом*. 2012. №10-12. С.108-112
11. Ключник А. В. Переваги впровадження маркетингового менеджменту на будівельному підприємстві. *Причорноморські економічні студії*. 2017. Вип. 20. С. 45-49. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/bses_2017_20_11 (Дата звернення: 12.04.2021).
12. Калмикова Н. М. Маркетинговий менеджмент в системі управління підприємством. 2013. URL: <http://www.nbuv.gov.ua/node/906> (Дата звернення: 12.04.2021).
13. Яроміч С. А., Величко Т. Г. Сутність поняття маркетингового менеджменту в науковому дискурсі. *Економіка і суспільство*. 2017. № 9. С. 740-745.

References

1. Kotler, Ph. (2014). *Osnovy marketinga [Fundamentals of Marketing]*. Moscow: Dialektika- Williams [in Russian].
2. Lambin, JJ. (1996). *Strategicheskii marketing. Yevropeyskaya perspektiva [Strategic marketing. European perspective]*. Moscow: Nayka [in Russian].
3. Pavlenko, I. I., & Dashevska, T. Sh. (2015). Poniattia ta sut marketynhu v diyalnosti pidpriemstv [Concept and essence of marketing activity of the enterprises]. *Scientific Bulletin of Uzhhorod National University. Series "International Economic Relations and the World Economy"*. Issue 3. 92–94 [in Ukrainian].
4. Kraus, K. M. (2013). *Upravlinnya marketynhom maloho torhovelnogo biznesu: kontseptsiyi, orhanizatsiya, dominanty rozvytku: monohrafiya [Managing the Marketing of a Small Trade Business: Concepts, Organization, Development Dominants: monograph]*. Poltava: Dyvosvit [in Ukrainian].
5. Gvozdetska, I. V. (2016). Teoretyko-metodolohichni aspekty upravlinnia marketynhovoio diyalnistiu pidpriemstva [Theoretical and methodological aspects of the marketing activities of the company]. *Economics: time realities. Scientific Journal*, 6 (28). 100–106. Retrieved from <http://economics.opu.ua/files/archives/2016/n6.html> [in Ukrainian].
6. Pavlenko, A. F., & Voichak, A. V. (2003). *Marketing [Marketing]*. Kyiv : KNEU. [in Ukrainian].
7. Drucker, P. (2002). *Effektivnoe upravlenie. Jekonomicheskie zadachi i optimalnye reshenija [Effective management. Economic tasks and optimal solutions]*. Moscow : FAIR-PRESS [in Russian].
8. Bagiev, G. L., & Tarasevich, V. M. (2010). *Marketing [Marketing]*. Piter [in Russian].
9. Kotler, Ph., & Armstrong, G. (2005). *Osnovy marketinga [Fundamentals of Marketing]*, (9th ed.). Moscow : Williams [in Russian].
10. Rossokha, V. V. (2012). Marketungovyi menedzhment v systemi upravlinnoia pidpriemstvom [Marketing management in the enterprise management system]. *АгроІнКом*, 10-12. 108-112 [in Ukrainian].
11. Kliuchnyk, A. V. (2017). Perevahy vprovadzhennia marketynhovoio menedzhmentu na budivelnomu pidpriemstvi [Advantages of implementation of marketing management for building enterprises]. *Black sea economic studies*. Issue 20. 45-49. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/bses_2017_20_11 [in Ukrainian].

12. Kalmykova, N. M. (2013). *Marketynhovi menedzhment v systemi upravlinnia pidpriemstvom [Marketing management in the enterprise management system]*. Retrieved from <http://www.nbu.gov.ua/node/906> [in Ukrainian].

13. Iaromich, S. A., & Velychko, T. G. (2017). Sutnist poniattia marketynhovo menedzhmentu v naukovomu dyskursi [The nature of marketing management in scientific discourse]. *Economy and Society*. 9. 740-745 [in Ukrainian].

PERERVA Ivanna

PhD (Economics), Senior Lecturer,
Simon Kuznets Kharkiv National University of Economics,
Kharkiv, Ukraine

KINAS Iryna

PhD (Economics), Associate Professor,
Simon Kuznets Kharkiv National University of Economics,
Kharkiv, Ukraine

MARKETING APPROACH TO MANAGEMENT IN ENTREPRENEURSHIP

Introduction. Today, in the conditions of constant changes in the modern market, special attention is required to the formation and implementation of new methods and approaches in management, which are able to ensure the adaptability, flexibility and high efficiency of business processes. One of the modern approaches that will achieve this goal is a marketing approach to management. With a focus on marketing management, business is aimed at meeting the needs of consumers at any stage of the life cycle of the company. In this regard, the formation and implementation of modern marketing mechanisms in the management system has theoretical and practical significance for solving a number of problems of effective business.

Purpose. The purpose of the article is to study and substantiate the theoretical and methodological features of marketing management of the enterprise, and identify benefits that will strengthen the competitiveness of the enterprise through the introduction of marketing principles in the management system.

Results. Approaches to the interpretation of the essence of the concept of «marketing» were analyzed. Peculiarities of marketing management at the enterprise were investigated. The place and role of marketing management in the management system were determined. The general features of marketing management at the enterprise were allocated. The main directions of marketing management in accordance with the type of marketing were offered. Comparing the advantages and obstacles to the implementation of marketing management in the enterprise led to the conclusion that the company's focus on the implementation of a marketing approach to management is a priority in today's turbulent conditions of fierce competition.

Originality. The scientific novelty of the obtained research results is that based on the analysis of the essence of the concept of "marketing" it was determined that marketing - is an activity related to the study of market factors, analysis and forecasting of consumer needs, creating on the basis of obtained information relevant product or service that meets the needs, presentation of the developed product or service, development and implementation of appropriate measures to achieve market goal. Taking into account the environment in which the company operates, the relationship between the type of marketing and areas of marketing management were established.

Conclusion. The company must be able to respond quickly to changes in the environment in which it operates, and as the practice and research of scientists shows, the more difficult the external conditions of operation, the more necessary is the development and implementation of marketing management. The results of the study can be used as a theoretical basis for further research on the implementation of marketing management in the management system.

Keywords: marketing, management, marketing activities, marketing management, management system, entrepreneurship, competitiveness, efficiency.

Одержано редакцією: 20.05.2021
Прийнято до публікації: 27.07.2021

UDC 330.341.2:338.242.2

DOI: <https://doi.org/10.31651/2076-5843-2021-3-33-38>

HNATENKO Iryna

Dr. Sc. (Ekon), Associate Professor,
Kyiv National University of Technologies
and Design, Kyiv, Ukraine
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-0254-2466>
q17208@ukr.net

KUKSA Ihor

Dr. Sc. (Ekon), Professor,
Kharkiv National Agrarian University
named after V. Dokuchaiev, Kharkiv, Ukraine
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-8486-2473>
igor.kuksa.23@gmail.com

PROKOPENKO Oleksii

PhD in Philosophy, Associate Professor,
Luhansk National Agrarian University,
Slovyansk, Ukraine
ORCID ID <https://orcid.org/0000-0002-7549-1137>
lnau.prokopenko@gmail.com

NAHOLIUK Olena

PhD in Law, Associate Professor,
Luhansk National Agrarian University,
Slovyansk, Ukraine
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-9743-3352>
nagolyk.lnau@ukr.net

MANAGEMENT BASES OF MODELING OF BUSINESS DEVELOPMENT STATE PRIORITIES: MOTIVATIONAL-COGNITIVE, SOCIO-ECONOMIC, STEREOTYPICAL-BEHAVIORAL FACTORS

The article summarizes the theoretical aspects of the investigate the managerial bases of modeling the state priorities of entrepreneurship development (motivational-cognitive, socio-economic, stereotypical-behavioral factors). The methodology of neo-innovative formation of state priorities of business development in innovative economy is offered. This methodology, in contrast to the existing ones in the scientific world, provides an author's view of the methodological architecture of state priorities based on equal dominance, unification and synergy, within the proposed methodology, systemic, process, evolutionary and stakeholder-oriented approaches. These approaches in the context of the proposed methodology - are the result of a holistic vision of identifying priorities for government regulation and support for entrepreneurship through the controlled influence of actors on the institutional matrix. The ontology of the proposed methodology is focused on deepening the problem field of research of causal relationships that determine the development of events in the institutional environment of entrepreneurship (market "failures", opportunistic behavior, inert business development, violation of complementarity between formal and informal institutions) and also involves the elimination of fragments that have been developed in science in describing the development of entrepreneurship in the innovative economy as a complex multidimensional and dynamic phenomenon.

Key words: management, modeling of business development, state priorities, motivational-cognitive factors, socio-economic factors, stereotypical-behavioral factors.

Introduction. The process of priorities formation of state support and state regulation by modern entrepreneurship necessitates the search for a fundamentally new methodological approach, which will best solve this problem. It is necessary to analyze and synthesize the existing methodological provisions in the context of Keynesianism, monetarism, institutional, non-institutional and other theories and on this basis to reproduce its own methodology for forming state priorities for entrepreneurship, which will identify the main guidelines for improving the business environment of entrepreneurship through the improvement of institutions, overcoming opportunistic phenomena in the national economy and stimulating an innovative way of developing domestic entrepreneurship. These facts determine the relevance of the research topic.

Literature review. In our study, taking into account the functions and principles inherent in the innovation economy, it is advisable to form a methodology for determining state priorities for entrepreneurship within institutionalism and its derived neo-institutional theories. Institutionalism at any time in the development of economic thought was at the height of scientific debate. The work of many domestic and foreign scientists is devoted to defining the essence of institutions and features of their functioning in entrepreneurship: A. Alchian, O. Auzan, V. Afanasyev, L. Hamidulaeva, S. Yerokhin, M. Yermoshenko, T. Eggertsson, V. Zotov, O Inshakov, I. Kitzner, F. Kotler, R. Coase, K. Menard, F. Knight, D. North, M. Porter, A. Smith, A. J. Strickland, A. Thompson, A. Filipenko, D. Frolov, F. Hayek, J. Schumpeter, etc. [3; 7-10].

The study of the concept of "institution" and determining the degree of its impact on socio-economic phenomena is deeply represented in the works of scientists of institutional and neo-institutional direction: T. Veblen, W. Hamilton, D. Clark, J. Commons, D. Lala, G. Maint, J. March, W. Mitchell, D. North, J. Hodgson, etc. [1-2, 4-6]. Despite the widespread coverage of this phenomenon by scientists, the place and role of the institutional environment of entrepreneurship in the context of determining state priorities for business development has not been studied actively enough.

The purpose of the article is to investigate the managerial bases of modeling the state priorities of entrepreneurship development: motivational-cognitive, socio-economic, stereotypical-behavioral factors.

Results and discussion. Domestic and foreign scientists are constantly looking for new methodologies aimed at a more realistic study of motivational-cognitive, socio-economic, stereotyped-behavioral factors that shape the adaptive strategy of entrepreneurship in accordance with exogenously formed mental, natural and institutional conditions peculiar to certain economic system. At the same time, the functional significance of institutions in the formation of such a strategy is quite clearly established and generally recognized. In many scientific studies, scientists have proved quite deeply empirically and theoretically that the peculiarities of building an institutional matrix in an innovative economy significantly affects the strategy of entrepreneurial behavior. At the same time, there are significant differences in the scientific interpretation of the definition of appropriate ways, means and mechanisms to improve the institutional environment of entrepreneurship through the formation of state priorities, which are due to the use of alternative methodologies of individualism and holism (Table 1).

Table 1

Attributive Properties of Individualism and Holism*

Attributive properties	Individualism	Holism
Ontological basis	The formation of the institutional matrix is determined and conditioned solely by the actions of individuals who form and change institutions	Institutions are the primary link in the formation of the system, institutional rules determine the behavior of people
The predominant research method	Deductive - a system as a set of elements	Inductive - the elements form the system
The initiator of development	Western Europe of the late Middle Ages	USA
Human domination	(Renaissance)	Limited human dominance within the scope of an institution
Focus on goal setting	Complete domination and realization of individual human abilities	Determined by the group, the team
Predominant scientific theories	Self-determination by the individual	Institutionalism
The role of the state	Neo-institutionalism	Significant influence of the state on the system
Visualization of properties		

*Source: author's development

The evolution of theories of entrepreneurship, public administration, innovation and institutional development of systems testified to the economic "mainstream" methodologies of individualism in scientific thought by some representatives of economic schools. In particular, the conclusions related to this approach occupy a leading place in the views of representatives of neoclassical, Austrian scientific schools, neo-institutional, behavioral and evolutionary theories.

The methodological approach to the formation of priorities for entrepreneurship from the standpoint of individualism is based on the subject - as the primary link of institutional development, under the influence of which the institutional matrix is formed, based on the fact that the subject serves as the main starting point of scientific and practical analysis being endowed by cognitive-rational thinking and individualistic-intellectual properties.

In this case, public employees, businesses and representatives of infrastructure elements on the basis of individualistic preferences or personal preferences carry out the objective formation of institutions and initiate changes in the rules of their operation in unstable conditions of innovation economy. At the same time, such entities at their own or collective risk compare the possible benefits and costs of such formation, taking into account the national mentality, existing institutions, macro-, meso- and micro-environmental factors (individual, not institutions determine the prospects for further institutional development of entrepreneurship).

The effectiveness and final effect of this collective synergy in the formation of state priorities for entrepreneurship determines the level of final transaction and transformation costs at the macro-, meso- and microlevels, minimizes the uncertainty of the environment and allows to plan the entrepreneur's actions to form its own adaptation strategy.

From the standpoint of individualism, public, collective and private institutions do not appear as endogenous objects of formation of business development priorities due to the lack of subject-motivating behavior, but rather are exogenous constraints of such formation.

It is believed that the progressiveness, ramifications and prevalence in the scientific world of the methodology of individualism in the formation of state policy of entrepreneurship is due to its high congruence and competitiveness among other methodologies, which is due to the wide choice of alternative under different socio-economic and political conditions of economic system development. In addition, individualism became the basis for the formation of a significant number of derived fragmentary models of the subject description of the business environment and innovative economy, which are often combined in various scientific disciplines: psychology, law, philosophy, management, sociology, political science, etc. [8].

In our opinion, in the institutional modification of this methodology, the individualistic action of the subject, which determines the state priorities of business development, should be associated with his personal mental consciousness, synthesized through the prism of personal ideas about the necessary rules and functions of business institutions. Within the framework of individualism, there is an understanding that institutions are only a part of the endogenous environment of entrepreneurship, which can and should be influenced by the regulator with its existing powers. At the same time, the current institutional matrix forms a certain framework of society, ensuring the stability or vice versa of entrepreneurship and determines the sampling of tools for forming the adaptation strategy of the enterprise taking into account the action of exogenous factors influenced by man. However, the institutional matrix is in constant transformation. As an example, T. Veblen rightly recognized the problem of the existence of constant discrepancies between the institutions already functioning in the institutional matrix and the latent factors of the external environment, which fundamentally change the institutional environment in a new way [2]. D. Nort determined that the initiator of changes in the institutional matrix should be entrepreneurs engaged in innovation. At the same time, entrepreneurs should exclusively legally influence business institutions in order to reduce imbalances in the market environment and minimize their own transformation and transaction costs [1].

At the same time, the entrepreneur is not always able to change the elements of the institutional matrix, which are also exposed to the external environment that is formed in the innovation economy. Some external changes are explicit, sometimes difficult to predict exogenous (wars, natural disasters, man-made disasters, etc.), but mostly institutional changes are endogenous, reflecting the activities of individuals who maximize their own usefulness. Radical structural changes in prices for goods, technologies and factors of production, lower social standards of the population, ultimately lead to the

transformation of models and adaptation of the behavior of contractors. In contrast to individualism in determining the state priorities for entrepreneurship in an innovative economy is methodological holism. Within it, institutions are considered as the primary link in the formation of the social system, while institutional rules determine the motivation of people, the manifestation of opportunistic behavior or institutional friction between the actors of the innovative economy is practically not taken into account. The pioneers in the use of the term "holism" were K. Smets (1926) and A. Grochi (1947), who actively used it in their scientific work and initiated the development of derivative ideas and theories of innovative development [3].

At this time in economic thought, the disputes between the supporters of individualism and holism, in the process of forming state priorities for business development do not stop. Researchers are trying to answer the question of which of the methodological approaches is more congruent for the implementation of the process of transforming the institutional matrix of entrepreneurship, and, accordingly, to determine the priorities of business development.

The embryos of the ideas of holism in economic thought can be traced in the works of K. Marx and T. Veblen (at the same time in the works of scientists sometimes there is a duality in the views on the use of holism and individualism) [6]. Methodological individualism together with holism was one of the approaches of thorough research, to which K. Marx referred when analyzing the causal relations, dynamics and factors of development of the socio-economic system. Holistic views in economic thought were partly held by representatives of traditional institutionalism and various areas of unorthodox economic theory: T. Veblen, J. Galbraith, W. Mitchell, J. Clark, J. Commons, K. Myrdal, K. Palani, J. Hodgson and others. The ontology of holism is based on the recognition of the leading role of institutions in the transformation of the business environment, and entrepreneurs are already acting on the basis of learned norms and values that have been established in business institutions. The key problem of holism is the over-absolute role of the market or institutional environment, which determined the motives of the entrepreneur as part of such an environment and underestimating the role of the stakeholder or regulator in transforming the institutional matrix. The principles of methodological holism were partly based on objective philosophical theory of life, socio-economic constructivism and minimizing the need for rational choice of interaction in the economic system in the sense that the creation of business institutions should be seen as the best communication between economic agents. However, objective philosophical theory, constructivism or rationalism are not able to fully reveal meaningful explanations of the institutional behavior of the actors in the system. At the same time, there are other extremes where individualism over-absolutizes man as a stakeholder of the innovative economy, endowed with boundless knowledge, professional experience, intellectual abilities and managerial skills, without regard to his selfish intentions and opportunistic behavior. To solve the goal of the dissertation, it is advisable to develop another methodology, which involves expanding and supplementing existing methodologies for the object of our study.

Our proposed methodology - neo-innovative formation of state priorities for business development (unlike traditional ones, which we studied), provides a modern methodological paradigm for the formation of such priorities in an innovative economy, based on equal dominance, unification and synergy, within the proposed methodology, system, process, evolutionary and stakeholder-oriented approaches. These approaches in the context of the proposed methodology - are the result of a holistic vision of the problems of identifying priorities of state regulation and support for entrepreneurship through the controlled influence of actors on the institutional matrix.

Conclusions. The methodology of neo-innovative formation of state priorities of business development in innovative economy is offered. This methodology, in contrast to the existing ones in the scientific world, provides an author's view of the methodological architecture of state priorities based on equal dominance, unification and synergy, within the proposed methodology, systemic, process, evolutionary and stakeholder-oriented approaches. These approaches in the context of the proposed methodology - are the result of a holistic vision of identifying priorities for government regulation and support for entrepreneurship through the controlled influence of actors on the institutional matrix.

The ontology of the proposed methodology is focused on deepening the problem field of research of causal relationships that determine the development of events in the institutional environment of entrepreneurship (market "failures", opportunistic behavior, inert business development, violation of complementarity between formal and informal institutions) and also involves the elimination of

fragments that have been developed in science in describing the development of entrepreneurship in the innovative economy as a complex multidimensional and dynamic phenomenon.

References (in language original)

1. Гнатенко І. Визначення інновацій як інструментарію національного підприємництва. *Науковий вісник Одеського національного університету імені І. Мечникова. Серія «Економіка»*. 2018. Т. 23. Вип. 5 (70). С. 38-42.
2. Гнатенко І. Вплив національного інноваційного підприємництва на сталий розвиток ринку праці. *Вісник Херсонського державного університету*. 2018. № 32. С. 69–72.
3. Гнатенко І. Методологічні основи інституціонального аналізу національної системи інноваційного підприємництва. *Економічний вісник Запорізької державної інженерної академії*. 2018. № 6 (18). С. 70-74.
4. Гнатенко І. Методологічні аспекти розвитку інноваційного підприємництва: теорія та практика: монографія. Харків: СГ НТМ «Новий курс», 2019. 253 с.
5. Ходаківська О., Гнатенко І., Дяченко Т., Сабій І. Моделі підприємництва в умовах інноваційної економіки та економіки знань: управління ресурсами та витратами. *Інвестиції: практика та досвід*. 2021. № 15. С. 5–11.
6. Brockova K., Rossokha V., Chaban V., Zos-Kior M., Hnatenko I., Rubezhanska V. Economic mechanism of optimizing the innovation investment program of the development of agro-industrial production. *Management Theory and Studies for Rural Business and Infrastructure Development*. 2021. Vol. 43. No. 1. P. 129-135.
7. Hnatenko I., Kuksa I., Orlova-Kurilova O. Paragenesis of entrepreneurship and innovation as drivers of the future economy. *Strategic Management: Global Trends and National Peculiarities*. Collective monograph. Poland: Publishing House «Baltija Publishing», 2019. P. 48-61.
8. Hnatenko I., Kuksa I., Orlova-Kurilova O., Moisieieva N., Rubezhanska V. State regulation of innovative employment in the context of innovative entrepreneurship development. *Management Theory and Studies for Rural Business and Infrastructure Development*. 2019. № 41 (2). P. 228-236.
9. Lozhachevska O., Navrotska T., Melnyk O., Kapinus L., Zos-Kior M., Hnatenko I. Management of the logistical and marketing behavior of innovation clusters in territorial communities in the context of digitalization of society and the online market. *Laplace In Review*. 2021. № 7 (3). P. 315-323.
10. Zos-Kior M., Hnatenko I., Isai O., Shtuler I., Samborskyi O., Rubezhanska V. Management of Efficiency of the Energy and Resource Saving Innovative Projects at the Processing Enterprises. *Management Theory and Studies for Rural Business and Infrastructure Development*. 2020. Vol. 42. No. 4. P. 504-515.

References

1. Hnatenko, I. (2018). Vyznachennya innovatsiy yak instrumentariyu natsional'noho pidpryyemnystva [Definition of innovations as tools of national entrepreneurship]. *Naukovyy visnyk Odes'koho natsional'noho universytetu imeni I. I. Mechnykova. Seriya "Ekonomika"*, 23, 5 (70), pp. 38-42.
2. Hnatenko, I. (2018). Vplyv natsional'noho innovatsiynoho pidpryyemnystva na stalyy rozvytok rynku pratsi [The Impact of National Innovative Entrepreneurship on Sustainable Development of the Labor Market]. *Visnyk Khersonskoho derzhavnoho universytetu-Bulletin of the Kherson State University*, 32, pp. 69-72.
3. Hnatenko, I. (2018). Metodolohichni osnovy instytutsional'noho analizu natsional'noyi systemy innovatsiynoho pidpryyemnystva [Methodological bases of institutional analysis of the national system of innovative entrepreneurship]. *Ekonomichnyj visnyk Zaporizkoji derzhavnoi inzhenernoji akademiji-Economic Bulletin of Zaporizhzhya State Engineering Academy*, 6(18), pp. 70-74.
4. Hnatenko, I. (2019). Metodolohichni aspekty rozvytku innovatsiynoho pidpryyemnystva: teoriia ta praktyka [Methodological aspects of innovative entrepreneurship development: theory and practice], New Course, Kharkiv, Ukraine.
5. Khodakivska, O.V., Hnatenko, I.A., Dyachenko, T.O. & Sabiy, I.M. (2021). Modeli pidpryyemnystva v umovakh innovatsiynoi ekonomiky ta ekonomiky znan': upravlinnya resursamy ta vytratamy [Models of entrepreneurship in terms of innovation economy and knowledge economy: resource and cost management]. *Investytsiyi: praktyka ta dosvid*, 15, pp. 5–11.
6. Brockova, K., Rossokha, V., Chaban, V., Zos-Kior, M., Hnatenko, I. & Rubezhanska, V. (2021). Economic mechanism of optimizing the innovation investment program of the development of agro-industrial production, *Management Theory and Studies for Rural Business and Infrastructure Development*, 43.1, 129-135.
7. Hnatenko, I., Kuksa, I. & Orlova-Kurilova, O. (2019). Paragenesis of entrepreneurship and innovation as drivers of the future economy, *Strategic Management: Global Trends and National Peculiarities*. Collective monograph. Poland: Publishing House "Baltija Publishing".
8. Hnatenko, I., Kuksa, I., Orlova-Kurilova, O., Moisieieva, N. & Rubezhanska, V. (2019). State regulation of innovative employment in the context of innovative entrepreneurship development, *Management Theory and Studies for Rural Business and Infrastructure Development*, 41 (2), pp. 228-236.
9. Lozhachevska, O., Navrotska, T., Melnyk, O., Kapinus, L., Zos-Kior, M. & Hnatenko, I. (2021). Management of the logistical and marketing behavior of innovation clusters in territorial communities in the context of digitalization of society and the online market, *Laplace In Review*, 7 (3), pp. 315-323.

10. Zos-Kior, M., Hnatenko, I., Isai, O., Shtuler, I., Samborskyi, O. & Rubezhanska, V. (2020). Management of Efficiency of the Energy and Resource Saving Innovative Projects at the Processing Enterprises, *Management Theory and Studies for Rural Business and Infrastructure Development*, 42.4, pp. 504-515.

ГНАТЕНКО Ірина Анатоліївна

доктор економічних наук, доцент,
Київський національний університет технологій та
дизайну, м. Київ, Україна

ПРОКОПЕНКО Олексій Володимирович

кандидат філософських наук, доцент,
Луганський національний аграрний університет,
м. Слов'янськ, Україна

КУКСА Ігор Миколайович

доктор економічних наук, професор,
Харківський національний аграрний університет
ім. В.В. Докучаєва,
м. Харків, Україна

НАГОЛЮК Олена Євгенівна

кандидат юридичних наук, доцент,
Луганський національний аграрний університет,
м. Слов'янськ, Україна

**УПРАВЛІНСЬКІ ОСНОВИ МОДЕЛЮВАННЯ ДЕРЖАВНИХ ПРІОРИТЕТІВ РОЗВИТКУ
ПІДПРИЄМНИЦТВА: МОТИВАЦІЙНО-КОГНІТИВНІ, СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНІ,
СТЕРЕОТИПНО-ПОВЕДІНКОВІ ЧИННИКИ**

***Проблема.** Процес формування пріоритетів державної підтримки та державного регулювання розвитку підприємництва зумовлює необхідність пошуку принципово нового методологічного підходу, який у найліпший спосіб дозволить вирішити проблему. Необхідно здійснювати аналіз та синтез існуючих методологічних положень в контексті розвитку кейнсіанства, монетаризму, інституціональної, неінституціональної та інших теорій і на цій основі відтворювати власну методологію формування державних пріоритетів розвитку підприємництва, яка дозволить визначити основні орієнтири поліпшення бізнес-середовища підприємництва через удосконалення інститутів, подолання опортуністичних явищ та стимулювання інноваційного шляху розвитку підприємництва.*

***Метою** статті є наукове обґрунтування управлінських основ моделювання державних пріоритетів розвитку підприємництва, зокрема мотиваційно-когнітивних, соціально-економічних, стереотипно-поведінкових чинників.*

***Результати.** Запропоновано методологію формування державних пріоритетів розвитку підприємництва в інноваційній економіці. Зазначена методологія, на відміну від існуючих у науковому світі, передбачає авторський погляд на методологічну архітектуру формування державних пріоритетів, засновану на рівному домінуванні, об'єднанні і синергизмі, в рамках запропонованої методології, системного, процесного, еволюційного та стейкхолдерорієнтованого підходів. Дані підходи в контексті запропонованої методології є результатом цілісного бачення проблематики виявлення пріоритетів державного регулювання і підтримки підприємництва за допомогою контрольованого впливу акторів на інституціональну матрицю. Онтологія запропонованої методології сконцентрована на поглибленні проблемного поля дослідження причинно-наслідкових зв'язків, що визначають розвиток подій в інституціональному середовищі підприємництва (ринкових «провалів», опортуністичної поведінки, порушенні компліментарності між формальними та неформальними інститутами), а також передбачає усунення фрагментарностей, що склалися в науці при описі розвитку підприємництва в інноваційній економіці як складного багатовимірного і динамічного феномена.*

***Наукова новизна.** Наукова новизна одержаних результатів дослідження полягає в удосконаленні теоретичних положень, методичних та науково-практичних рекомендацій щодо застосування управлінських основ моделювання державних пріоритетів розвитку підприємництва, зокрема мотиваційно-когнітивних, соціально-економічних, стереотипно-поведінкових чинників.*

***Висновки.** В інституціональній модифікації запропонованої методології індивідуалістичну дію суб'єкту, що визначає державні пріоритети розвитку підприємництва, слід пов'язувати з його персональною ментальною свідомістю, що синтезується крізь призму особистісних уявлень стосовно необхідних правил і функцій інститутів підприємництва. У межах дії індивідуалізму, відбувається розуміння того, що інститути – це лише частина ендогенного середовища підприємництва, на яку регулятор може та повинен впливати наявними у нього владними повноваженнями. При цьому поточна інституціональна матриця формує певний каркас суспільства, забезпечуючи стійкість або навпаки регрес підприємництва та зумовлює вибір інструментарію формування адаптаційної стратегії підприємства з урахуванням дії чинників-екзогенів, на які вплинула людина. Акцентовано увагу на використанні мотиваційно-когнітивних, соціально-економічних, стереотипно-поведінкових чинників.*

***Ключові слова:** управління, основи моделювання, державні пріоритети, розвиток підприємництва, мотиваційно-когнітивні чинники, соціально-економічні чинники, стереотипно-поведінкові чинники.*

Одержано редакцією: 24.05.2021
Прийнято до публікації: 03.08.2021

УДК 330.341.2:338.242.2

DOI: <https://doi.org/10.31651/2076-5843-2021-3-39-46>

ОРЛОВА-КУРИЛОВА Ольга Володимирівна
доктор економічних наук, доцент,
Луганський національний аграрний університет,
м. Старобільськ, Україна
ORCID ID <https://orcid.org/0000-0001-8382-8070>
zoskior@gmail.com

ЗАВГОРОДНЯ Євгенія Євгеніївна
кандидат педагогічних наук,
Луганський національний університет імені
Тараса Шевченка, м. Старобільськ, Україна
ORCID ID <https://orcid.org/0000-0001-5197-2385>
yevheniiazavhorodnia@gmail.com

ТАРАН-ЛАЛА Олена Миколаївна
доктор економічних наук, доцент,
Полтавський державний аграрний університет,
м. Полтава, Україна
ORCID ID <https://orcid.org/0000-0002-7045-5129>
olena.taran-lala@pdaa.edu.ua

БІЛИК Ольга Сергіївна
кандидат економічних наук,
Технічний фаховий коледж Луцького НТУ,
м. Луцьк, Україна
ORCID ID <https://orcid.org/0000-0003-3175-801X>
bilykolja88@gmail.com

ЕФЕКТИВНА ІННОВАЦІЙНА ПОЛІТИКА СТРАТЕГІЙ МЕНЕДЖМЕНТУ ПІДПРИЄМНИЦЬКОЇ АКТИВНОСТІ НА ОСНОВІ МОДЕРНІЗАЦІЇ ПРОМИСЛОВОСТІ В СОЦІАЛЬНОМУ Й ЕКОЛОГІЧНОМУ ВИМІРІ

Доведено необхідність розширення та посилення інтеграції між учасниками інноваційного процесу й інститутами, що наявні в інституціональному середовищі; фінансового забезпечення галузей промисловості, що займаються інноваційною діяльністю та продукція яких затребувана на європейських ринках; підвищення соціальних гарантій для працівників інноваційних підприємств, наукових кадрів та талановитої молоді; створення умов для добросовісної конкуренції економічних суб'єктів, усунення монополій та полегшення ліцензування, патентування для інноваційних підприємств; вдосконалення процесів прийняття рішень, пов'язаних з реалізацією інноваційної політики, особливо на місцевому рівні, включаючи стимулювання участі громади у зазначеній політиці. Систематизовано базисні орієнтири формування інноваційної політики розвитку інноваційного підприємництва, що можна згрупувати за елементами: стратегічного планування; планування екологічно чистого середовища, включаючи як природні, так і антропогенні (техногенні) елементи; забезпечення справедливого доступу до природних ресурсів стейкхолдерами інноваційного підприємництва; широка участь різних соціальних груп у прийнятті рішень щодо напрямів інноваційної політики та темпів технологічного розвитку країни. Встановлено методологічні основи реалізації державної політики розвитку інноваційного підприємництва з позицій неoinституціонального підходу, які базуються на синергетичному поєднанні процесів генерації людського ресурсу, ентропії інституціональних пасток, позитивістської консолідації стейкхолдерів ринку та сигнаторики імпульсів інституціонального середовища. Концептуалізація орієнтирів державного регулювання у межах теорії динамічних можливостей системи інституціонального середовища дозволили розвинути методологічний каркас, який представляє собою авторське бачення на перегляд та оновлення підходів до інтерпретації наявних і розробки нових теоретичних концепцій методологічного базису державного регулювання розвитку інноваційного підприємництва.

Ключові слова: ефективна інноваційна політика, стратегії менеджменту, підприємницька активність, модернізація інноваційної промисловості, соціальний та екологічний вимір.

Постановка проблеми. Базисні орієнтири формування інноваційної політики розвитку інноваційного підприємництва повинні ґрунтуватися на проведенні такої політики та присутності регулятора в окремих секторах економіки, яка збереже усі види ресурсів, буде стимулювати розвиток інноваційного виробництва та підвищить конкурентоспроможність держави на світовому рівні. Також слід враховувати, що економіка, ресурсозбереження та технічний прогрес – це три сфери людського життя, які тісно корелюють між собою. За допомогою ефективної державної політики можливо винайти баланс між цими трьома сферами.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Ефективна інноваційна політика передбачає проведення стабілізаційних, адаптаційних та реактивних стратегій. Стабілізаційна стратегія має спрямовуватися на нейтралізацію негативних чинників ринку та стримуванні опортуністичних поведінок господарюючих суб'єктів. За такої стратегії провідна роль повинна належати державі, яка виконує функції стабілізації та забезпечення поступального інноваційного розвитку країни: боротьби з безробіттям, зміцнення національної валюти, забезпечення доцільного товарного балансу попиту та пропозиції на інноваційні товари вітчизняних товаровиробників [2, 4, 8, 9].

Адаптаційна стратегія має бути зорієнтована на пошук джерел пристосування до нестабільних зовнішніх умов та акумуляції внутрішніх імпульсів на подолання негативних чинників, що передбачає: залучення іноземних інвестицій; нарощування фінансових резервів; адаптацію персоналу до інноваційних змін; диверсифікацію виробництва [1, 7, 10]. Адаптаційна стратегія має гуртуватися на партнерській взаємодії між владою та бізнесом, адже така взаємодія допоможе сформуванню стратегічних орієнтирів розвитку інноваційної діяльності відповідно потреб її стейкхолдерів [3, 5, 6].

Реактивна стратегія повинна бути зорієнтована на швидке реагування держави на несприятливі чинники шляхом реалізації доцільних регуляторних інструментів та активного розвитку інноваційної інфраструктури, яка здатна підтримувати як впроваджувальні державою заходи, так заохочувати інноваційних підприємців.

Метою статті є узагальнення теоретичних основ ефективної інноваційної політики стратегій менеджменту підприємницької активності на основі модернізації інноваційної промисловості в соціальному та екологічному вимірі.

Викладення основного матеріалу дослідження. Реалізація інноваційної політики повинна бути вертикально взаємоузгодженою (рис. 1). Ієрархічна схема реалізації інноваційної політики вміщує три рівні: державний, регіональний і підприємницький. Щоб визначити стратегічні орієнтири такої політики, необхідно користуватися принципом цілепокладання – формування генеральної мети (єдиної на усіх рівнях) та визначення стратегічних цілей, які можуть різнитися.

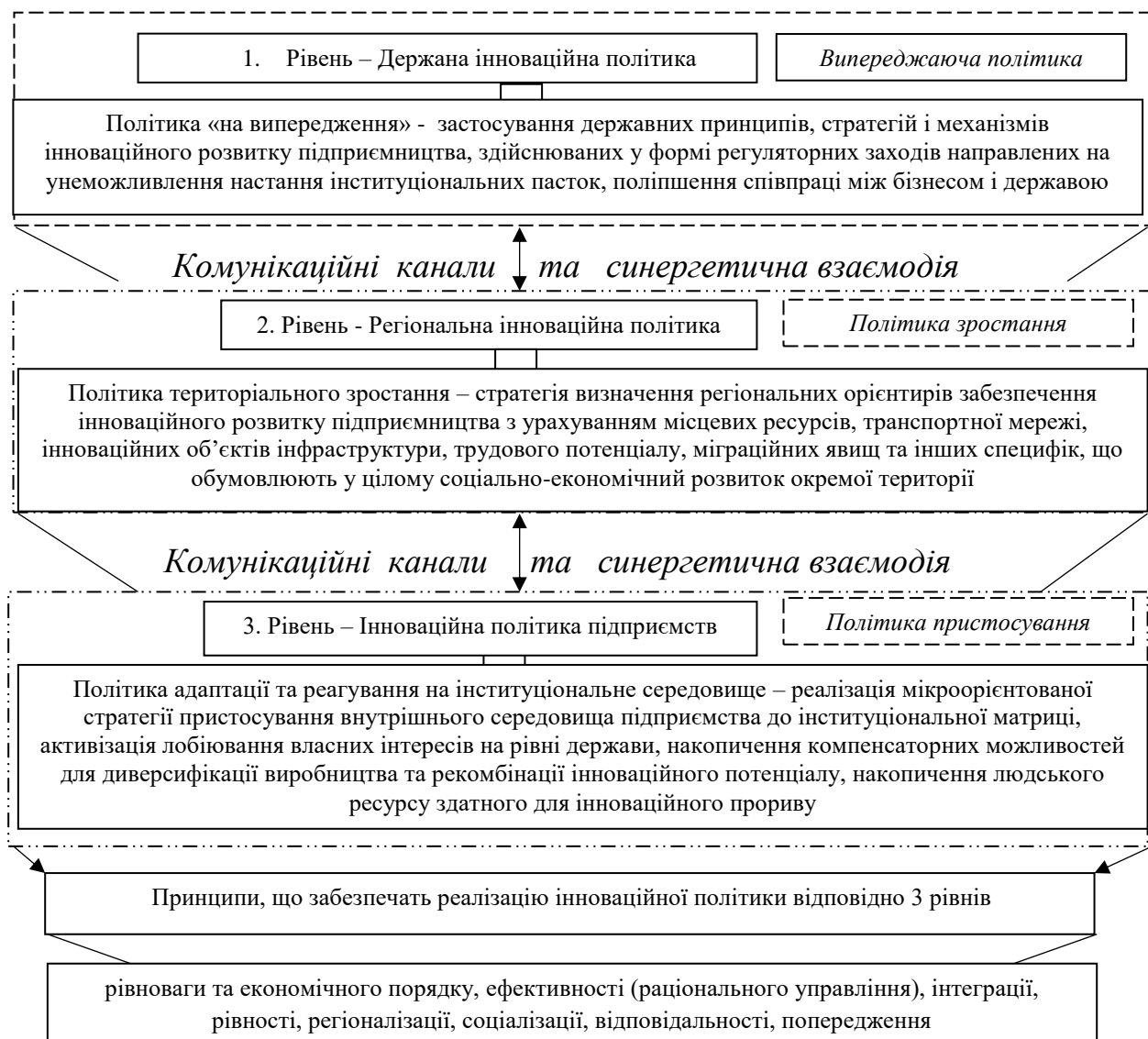

Рис. 1. Рівні реалізації інноваційної політики в умовах трансформації національної економіки

Отже, можемо визначити, що визначення базових орієнтирів формування інноваційної політики розвитку інноваційного підприємництва перетворюється в об'єктивну необхідність забезпечення науково-технічного прогресу та стимулювання підприємницької активності. Інноваційна економіка – це інструментарій технологічного зростання та гарантування перспективного соціально-економічного розвитку.

Реформована державна інноваційна політика – це політика держави на випередження, що ґрунтується на застосуванні арсеналу сучасних принципів, стратегій і механізмів інноваційного розвитку підприємництва, здійснюваних у формі управлінських заходів направлених на унеможливлення настання інституціональних пасток та майбутніх проявів негативних чинників в інституціональній системі. Така інноваційна політика повинна формуватися виключно на національних інтересах, забезпеченні європейських стандартів державного регулювання.

Проміжними цілями інноваційної політики повинні бути диверсифікація, реструктуризація та модернізація галузей промисловості. Європейський технологічний прогрес, наукові досягнення, а також зміна вподобань споживачів призвели до необхідності перебудови усіх галузей. Цей процес полягає, у необхідності пристосування промислових підприємств до вимог європейського ринку, індивідуальних потреб споживачів, а також впровадження менш шкідливих технологій, для природного середовища. Диверсифікація, реструктуризація та модернізація галузей промисловості вимагає великих інвестиційних вкладень, що передбачає фінансову підтримку держави.

Для прикладу адаптація промислових підприємств до кон'юнктурних змін відбувається найшвидше на високорозвинених територіях: наприклад у Великій Британії (графство Йоркшир та Хамбер), Німеччині (промисловий округ Рейн-Вестфалії) або США (вугільні інноваційні підприємства Кентуккі, Західної Вірджинії, Пенсильванії, Вайомінгу). Промисловість на зазначених територіях є інноваційно-спрямованою та підтримується державною політикою інвестиційного забезпечення, що відбулася на рубежі 2000-2015 рр. Реструктуризація промисловості у зазначених країнах дуже часто супроводжувалася її модернізацією, оновленням технологій виробництва, зміною логістичних ланцюжків та перетвореннями в організації праці, які пов'язані з активізацією фінансування перенавчання персоналу здатного реалізовувати інноваційні зрушення [8].

Державна політика з модернізації інноваційної промисловості у зазначених країнах спрямовувалася на:

унеможливленні сировинної залежності інноваційних підприємств від зовнішнього ринку; переміщення частини неекологічного промислового виробництва до країн, що розвиваються;

зміни джерел енергопостачання (вугілля сировою нафтою та природним газом або вапном); закриття збиткових та обтяжливих для місцевих бюджетів промислових підприємств; переоснащення технічної бази інноваційних підприємств відповідно потреб ринку.

Пріоритетне значення в державному регулюванні надавалося формуванню промислових агломерацій – територіальному перерозподілі та концентрації промислового виробництва у формі галузевих або багатосекторальних промислових асоціацій, промислових вузлів на відносно невеликій території. Державні заходи передбачали розміщення підприємств у слаборозвинутих в індустріальному напрямку районах або переміщенні надмірно концентрованої галузі на іншу територію. Зазначені заходи призвели до економічного зросту цих територій та мінімізували шкідливий вплив промисловості на навколишнє середовище.

Розвиток високих технологій у провідних країнах світу Японії, Сінгапурі, Південній Кореї, Швейцарії, Німеччині, Франції актуалізував пріоритетність мікроелектроніки, штучного інтелекту, робототехніки, фармацевтики, нанотехнології, атомної енергетики, генної інженерії, біотехнологій. Це чинить величезний вплив на світову економіку, оскільки забезпечує сучасними матеріалами та комплектуючими інші галузі економіки: сільське господарство, медицину, освіту та сферу послуг. Високотехнологічна промисловість зазначених країн використовує новітні

науково-технічні досягнення та наукові розробки, а їх діяльність знаходиться під захистом держави [5].

В останні роки провідні країни світу переглядають політику підтримки інноваційно-орієнтованих секторів виробництва: електроніки, транспорту та хімічної. Зокрема у виробництві побутової інноваційної електроніки (включаючи комп'ютери та побутову техніку) є лідером Китай, а інноваційна мікро інженерія (напівпровідники, інтегральні схеми, мікропроцесори) розвинута у США. Швеція є найбільшим постачальником фармацевтичної продукції та медичного обладнання в Європі. До такої продукції віднесено: інноваційні медичні та оптичні вироби (телескопи, операційні скальпелі, аналоги інсуліну, біонічні протези, інструментарій для естракорпорального запліднення, вимірювальні прилади). Ці галузі вимагають високоінтелектуальної робочої сили, тому найчастіше вони зосереджуються поблизу дослідницьких центрів та державних наукових центрів.

Державна політика Швеції ґрунтується на помірному впливі держави на бізнес та активізації інноваційної діяльності через фінансування перш за все вигідних для країни секторів промисловості, які підвищують конкурентоспроможність на національному рівні. Державні орієнтири провідних країн світу також спрямовуються на підтримку інновацій у транспортній галузі, а саме – виробництві кораблів та літаків з оновленими характеристиками. Інновації у авіаційній промисловості можна побачити у технологічному оснащенні Європейських Airbus та американських Boeing, які є лідерами у цій галузі. Комплектуючі, такі як двигуни або шасі, постачаються інноваційно-орієнтованими компаніями Rolls-Royce та Goodrich [2].

З розповсюдженням коронавірусу, пріоритети в державній політиці віддаються фармацевтичній галузі, яка належить до хімічної промисловості. Держави спрямовують значні фінансові ресурси на біотехнології, оскільки їх розробка вимагає значних капітальних витрат. Більше 35 відсотків світового виробництва знеболювальних ліків припадає на США. Провідними державами, які розробили інноваційні вакцини від коронавірусу є такі: Італія (вакцина Aifa), США та Німеччина (Pfizer, Moderna та BioNTech), Велика Британія (AstraZeneca), Росія (Спутнік V), Казахстан (QazCovid-in), Франція (Valneva) [3]. В Україні, на жаль, відсутні державні заходи щодо розробки вакцини, що також належить до важливих стратегічних орієнтирів державної політики інноваційного розвитку підприємництва.

З урахуванням зарубіжного досвіду базисові орієнтири формування інноваційної політики розвитку інноваційного підприємництва полягають у забезпеченні стійкого поліпшення середовища інноваційних підприємств, формування дієвих стратегій з акумуляції економічного, соціального та технологічного капіталу в інновацій промисловості. Водночас основою такої політики повинні бути ресурсозбереження та екологізація, поліпшення або, принаймні, не погіршення стану навколишнього середовища, що повинно бути одним з основних чинників економічного або соціального розвитку.

Для досягнення екологізації в інноваційному підприємстві необхідно, щоб охорона природного середовища була невід'ємною частиною процесів державної політики та просторового планування промисловості. Іншими словами така державна політика означає надання еволюційному інноваційному прогресу цивілізаційного напрямку, який зберігає обмежені ресурси та захищає природне середовище.

Базисові орієнтири формування інноваційної політики розвитку інноваційного підприємництва повинні складатися з чотирьох основних елементів:

стратегічного планування з урахуванням майбутнього, тобто, вирішуючи сучасні проблеми інноваційного підприємництва, слід передбачати потреби майбутніх поколінь;

планування екологічно чистого середовища для суспільства, включаючи як природні, так і антропогенні (техногенні) елементи;

забезпечення справедливого доступу до природних ресурсів стейкхолдерами інноваційного підприємства;

широка участь різних соціальних груп у прийнятті рішень щодо напрямів інноваційної політики та темпів технологічного розвитку країни.

Такі орієнтири вміщують тривимірну пріоритизацію державної політики.

Соціальний вимір – людина на першому місці, оскільки вона формує стратегічні орієнтири інноваційного перетворення. Економічний вимір – реалізується економічною доцільністю, підвищенням ефективності використання сировини, матеріалів та людської праці, фінансовою діяльністю інноваційних підприємств, які адаптуються відповідно зовнішніх умов. Екологічний вимір – безпосередньо стосується відповідальності держав та населення за економічні наслідки від діяльності інноваційних підприємств.

На практиці економічна реалізація базових орієнтирів формування інноваційної політики розвитку інноваційного підприємництва можлива за допомогою впровадження принципів:

1. Принцип рівноваги або економічного порядку. В контексті інноваційної політики передбачає комплексний та міждисциплінарний підхід до економічного порядку, що означає пристосування заходів державної політики до наявних потенціалів, які перебувають у розпорядженні громади в певній області, тобто природних, інтелектуальних та інноваційних ресурсів.

2. Принцип ефективності (раціонального управління). Надання взаємних вигід стейкхолдерам інноваційної діяльності, якими можуть бути підприємства, соціальні групи (наприклад, місцева громада), інноваційні елементи. Це виражається насамперед через участь суспільства у всіх заходах, пов'язаних із державною політикою: плануванні, реалізації, моніторингу та контролю. Заходи інноваційної політики слід реалізовувати лише тоді, коли місцеве населення дає згоду і зацікавлене в таких заходах. Інноваційна діяльність повинна базуватися на:

потенціалі місцевого розвитку (місцевих природних, людських та матеріальних ресурсах);
економічній та інвестиційній ініціативі;

визначенні граничних інвестиційних можливостей території;

економії земель та інших природних ресурсів;

розвитку екологічно чистих технологій виробництва, включаючи виробництво альтернативної енергії;

збалансування всіх економічних, соціальних та екологічних вигід та збитків, спричинених конкретним заходом державного впливу.

3. Принцип інтеграції. Передбачає інтеграцію інноваційної політики із загальнонаціональної стратегією. Це означає обов'язок держави включати цілі інноваційної політики в національні стратегії, нарівні з економічними та соціальними пріоритетами розвитку держави.

4. Принцип рівності. Передбачає рівний доступ стейкхолдерів ринку до наукових досягнень, інформаційних джерел, фінансових.

5. Принцип регіоналізації, який означає:

розширення повноважень місцевого самоврядування щодо встановлення розміру податків, визначення джерел фінансового забезпечення інноваційної діяльності відповідно вимог території;

регіоналізація національних інструментів інноваційної політики щодо трьох типів територій: райони, зі слабким соціально-економічним розвитком; райони з високим соціально-економічним; проміжні райони (з переважанням сільського населення, помірним розвитком промисловості або домінуванням переробної промисловості);

координація регіональної інноваційної політики з європейськими стандартами стимулювання підприємництва.

6. Принцип соціалізації. Передбачає створення на державному рівні інституціональних, правових та матеріальних умов для участі громадян, соціальних груп та неурядових організацій у процесі формування моделі інноваційного розвитку з одночасним розвитком вітчизняної системи освіти та формування нової логіки поведінки стейкхолдерів заснованої на реалізації інноваційних задумів.

7. Принцип відповідальності. Це означає повну відповідальність виконавців інноваційної політики, включаючи матеріальну, за наслідки неефективного виконання програм, стратегій або механізмів, розроблених державою. Інструменти, що забезпечують імплементацію цього принципу, повинні бути модифіковані таким чином, щоб досягти стану, в якому буде створене ефективне середовище для реалізації інноваційних процесів на усіх циклах виробництва.

8. Принцип попередження. Передбачає, що державна протидія впливу негативних чинників навколишнього середовища на підприємництво повинна здійснюватися на етапі планування та реалізації державної політики, базуючись на використанні знань або управлінського досвіду державних посадовців.

Вищезазначені принципи повинні стимулювати наступні процеси в новій інноваційній політиці держави:

розширення та посилення інтеграції між учасниками інноваційної діяльності та інститутами, що наявні в інституціональному середовищі;

раціональне використання невідновлюваних ресурсів та прагнення замінити їх на доступні аналоги;

поступове усунення в діяльності інноваційних підприємств використання небезпечних, токсичних речовин та заміна їх менш шкідливими для навколишнього середовища;

фінансове забезпечення галузей промисловості, що займаються інноваційною діяльністю та продукція яких, затребувана на європейських ринках;

підвищення соціальних гарантій для працівників інноваційних підприємств, наукових кадрів та талановитої молоді;

постійний захист та відновлення, наскільки це можливо, техніко-технологічного потенціалу інноваційних підприємств відповідно науково-технічного прогресу;

створення умов добросовісної конкуренції для економічних суб'єктів, усунення монополій та полегшення ліцензування, патентування для інноваційних підприємств;

вдосконалення процесів прийняття рішень, пов'язаних з реалізацією інноваційної політики, особливо на місцевому рівні, включаючи стимулювання участі громади у зазначеній політиці;

прагнення забезпечити при реалізації інноваційної політики економічно-соціальний розвиток як для окремих людей або соціальних груп, так і держави у цілому.

Висновки. Встановлено методологічні основи реалізації державного регулювання розвитком інноваційного підприємництва з позицій неоінституціонального підходу, які базуються на синергетичному поєднанні процесів забезпечення генерації людського ресурсу, ентропії інституціональних пасток, позитивістської консолідації стейкхолдерів ринку та сигнаторики імпульсів інституціонального середовища. Реалізація методології буде сприяти поглибленню наукових знань щодо розв'язання проблеми методологічного забезпечення державного регулювання інноваційного підприємництва в умовах трансформації економіки.

Концептуалізація орієнтирів державного регулювання у межах теорії динамічних можливостей системи інституціонального середовища дозволили розвинути методологічний каркас, який представляє собою авторське бачення на перегляд та оновлення підходів до інтерпретації наявних і розробки нових теоретичних концепцій методологічного базису державного регулювання розвитком інноваційного підприємництва в умовах трансформації національної економіки.

Список використаних джерел

1. Березовський Д., Клочко Ю., Грушчін С., Колісник М. Управління за результатами як ефективна концепція розвитку менеджменту машинобудування в Україні. *Вісник Національного технічного університету «ХПИ»*. 2020. № 1. С. 31-35.

2. Гнатенко І. Визначення інновацій як інструментарію національного підприємництва. *Науковий вісник Одеського національного університету імені І. І. Мечникова. Серія «Економіка»*. 2018. Т. 23. Вип. 5 (70). С. 38-42.

3. Гнатенко І. Вплив національного інноваційного підприємництва на сталий розвиток ринку праці. *Вісник Херсонського державного університету*. 2018. № 32. С. 69–72.

4. Гнатенко І. Методологічні основи інституціонального аналізу національної системи інноваційного підприємництва. *Науковий журнал «Економічний вісник Запорізької державної інженерної академії»*. 2018. № 6 (18). С. 70-74.
5. Гнатенко І. Методологічні аспекти розвитку інноваційного підприємництва: теорія та практика: монографія. Харків: СГ НТМ «Новий курс», 2019. 253 с.
6. Brockova K., Rossokha V., Chaban V., Zos-Kior M., Hnatenko I., Rubezhanska V. Economic mechanism of optimizing the innovation investment program of the development of agro-industrial production. *Management Theory and Studies for Rural Business and Infrastructure Development*. 2021. Vol. 43. No. 1. P. 129-135.
7. Hnatenko I., Kuksa I., Orlova-Kurilova O. Paragenesis of entrepreneurship and innovation as drivers of the future economy. *Strategic Management: Global Trends and National Peculiarities*. Collective monograph. Poland: Publishing House «Baltija Publishing», 2019. P. 48-61.
8. Hnatenko I., Kuksa I., Orlova-Kurilova O., Moisieieva N., Rubezhanska V. State regulation of innovative employment in the context of innovative entrepreneurship development. *Management Theory and Studies for Rural Business and Infrastructure Development*. 2019. № 41 (2). P. 228-236.
9. Lozhachevska O., Navrotska T., Melnyk O., Kapinus L., Zos-Kior M., Hnatenko I. Management of the logistical and marketing behavior of innovation clusters in territorial communities in the context of digitalization of society and the online market. *Laplage In Review*. 2021. № 7 (3). P. 315-323.
10. Zos-Kior M., Hnatenko I., Isai O., Shtuler I., Samborskyi O., Rubezhanska V. Management of Efficiency of the Energy and Resource Saving Innovative Projects at the Processing Enterprises. *Management Theory and Studies for Rural Business and Infrastructure Development*. 2020. Vol. 42. No. 4. P. 504-515.

References

1. Berezovsky, D.O., Klochko, Y.O., Grushchin, S.S. and Kolisnyk, M.E. (2020), “Results management as an effective concept for the development of mechanical engineering management in Ukraine”, *Visnyk Natsional'noho tekhnichnoho universytetu “KHPP”*, vol. 1, pp. 31-35.
2. Hnatenko, I. (2018), “Definition of innovations as tools of national entrepreneurship”, *Naukovyy visnyk Odes'koho natsional'noho universytetu imeni I. I. Mechnykova. Seriya “Ekonomika”*, vol. 23, 5 (70), pp. 38-42.
3. Hnatenko, I. (2018), “The Impact of National Innovative Entrepreneurship on Sustainable Development of the Labor Market”, *Visnyk Khersonskoho derzhavnoho universytetu-Bulletin of the Kherson State University*, vol. 32, pp. 69-72.
4. Hnatenko, I. (2018), “Methodological bases of institutional analysis of the national system of innovative entrepreneurship”, *Ekonomichnyy visnyk Zaporiz'koi derzhavnoi inzhenernoi akademiji-Economic Bulletin of Zaporizhzhya State Engineering Academy*, vol. 6(18), pp. 70-74.
5. Hnatenko, I.A. (2019), “Methodological aspects of innovative entrepreneurship development: theory and practice”: monograph. Kharkiv: SG NTM “New Course”, 253 с.
6. Brockova, K., Rossokha, V., Chaban, V., Zos-Kior, M., Hnatenko, I. and Rubezhanska, V. (2021), “Economic mechanism of optimizing the innovation investment program of the development of agro-industrial production”, *Management Theory and Studies for Rural Business and Infrastructure Development*, vol. 43.1, pp. 129-135.
7. Hnatenko, I., Kuksa, I., and Orlova-Kurilova, O. (2019), “Paragenesis of entrepreneurship and innovation as drivers of the future economy”, *Strategic Management: Global Trends and National Peculiarities*. Collective monograph. Poland: Publishing House “Baltija Publishing”, pp. 48-61.
8. Hnatenko, I., Kuksa, I., Orlova-Kurilova, O., Moisieieva, N. and Rubezhanska, V. (2019), “State regulation of innovative employment in the context of innovative entrepreneurship development”, *Management Theory and Studies for Rural Business and Infrastructure Development*, vol. 41 (2), pp. 228-236.
9. Lozhachevska, O., Navrotska, T., Melnyk, O., Kapinus, L., Zos-Kior, M. and Hnatenko, I. (2021), “Management of the logistical and marketing behavior of innovation clusters in territorial communities in the context of digitalization of society and the online market”, *Laplage In Review*, vol. 7 (3), pp. 315-323.
10. Zos-Kior, M., Hnatenko, I., Isai, O., Shtuler, I., Samborskyi, O. and Rubezhanska, V. (2020). “Management of Efficiency of the Energy and Resource Saving Innovative Projects at the Processing Enterprises”, *Management Theory and Studies for Rural Business and Infrastructure Development*, vol. 42.4, pp. 504-515.

ORLOVA-KURILOVA Olga

Dr. Sc. (Ekon), Associate Professor,
Luhansk National Agrarian University,
Starobilsk, Ukraine

ZAVHORODNIA Yevheniia

PhD, Senior Lecturer,
Lugansk National Taras Shevchenko University,
Starobilsk, Ukraine

TARAN-LALA Olena

Dr. Sc. (Ekon), Associate Professor,
Poltava State Agrarian University,
Poltava, Ukraine

BILYK Olha

PhD (Economics),
Technical Professional College of Lutsk National
Technical University, Lutsk, Ukraine

**EFFECTIVE INNOVATION POLICY OF BUSINESS MANAGEMENT STRATEGIES
BASED ON MODERNIZATION OF INDUSTRY IN THE SOCIAL AND ENVIRONMENTAL
DIMENSIONS**

Introduction. *The basic guidelines for the formation of innovation policy for innovative entrepreneurship should be based on such a policy and the presence of the regulator in certain sectors of the economy, which will save all resources, stimulate the development of innovative production and increase global competitiveness. It should also be borne in mind that economics, resource conservation and technological progress are three areas of human life that are closely correlated. With the help of effective public policy, it is possible to invent a balance between these three areas.*

Purpose. *The purpose of the article is generalization of theoretical bases of effective innovation policy of strategies of management of business activity on the basis of modernization of the innovative industry in social and ecological dimension.*

Results. *The necessity of expansion and strengthening of integration between participants of innovative activity and institutes available in the institutional environment is proved; rational use of non-renewable resources and the desire to replace them with available analogues; gradual elimination of the use of dangerous, toxic substances in the activity of innovative enterprises and their replacement with less harmful ones for the environment; financial support of industries engaged in innovation and whose products are in demand in European markets; increase of social guarantees for employees of innovative enterprises, scientific personnel and talented youth; constant protection and restoration, as far as possible, of the technical and technological potential of innovative enterprises in accordance with scientific and technological progress; creation of conditions of fair competition for economic entities, elimination of monopolies and facilitation of licensing, patenting for innovative enterprises; improving decision-making processes related to the implementation of innovation policy, especially at the local level, including encouraging community participation in this policy; the desire to ensure the implementation of innovation policy economic and social development for individuals or social groups and the state as a whole.*

Originality. *The basic guidelines for the formation of innovation policy for the development of innovative entrepreneurship are systematized, which can be grouped by elements: strategic planning taking into account the future, ie, solving modern problems of innovative entrepreneurship, should anticipate the needs of future generations; planning of environmentally friendly environment for society, including both natural and anthropogenic (technogenic) elements; ensuring equitable access to natural resources by stakeholders of innovative entrepreneurship; wide participation of various social groups in decision-making on the directions of innovation policy and the pace of technological development of the country.*

Conclusion. *The methodological bases of realization of state regulation by development of innovative business from positions of neoinstitutional approach which are based on synergetic combination of processes of maintenance of generation of human resource, entropy of institutional traps, positivist consolidation of market stakeholders and signaling of impulses of institutional environment are established. The implementation of the methodology will contribute to the deepening of scientific knowledge on solving the problem of methodological support of state regulation of innovative entrepreneurship in the conditions of economic transformation. Conceptualization of state regulation within the theory of dynamic capabilities of the institutional environment allowed to develop a methodological framework, which is an author's vision to review and update approaches to interpreting existing and developing new theoretical concepts of methodological basis of state regulation of innovative entrepreneurship in the transformation of national economies.*

Keywords: *effective innovation policy, management strategies, entrepreneurial activity, modernization of innovation industry, social and environmental dimension.*

Одержано редакцією: 14.06.2021
Прийнято до публікації: 21.08.2021

УДК 378.091:005.642

DOI: <https://doi.org/10.31651/2076-5843-2021-3-47-56>

ГУБАР Олександра Євгенівна

кандидат економічних наук, доцент,
Черкаський державний технологічний університет,
м. Черкаси, Україна

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-4051-616X>
sash_@ukr.net

ЯКУШЕВ Олександр Володимирович

кандидат економічних наук, доцент,
Черкаський державний технологічний університет,
м. Черкаси, Україна

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-0699-1795>
aleksandro@i.ua

ТАЙМ – МЕНЕДЖМЕНТ В СИСТЕМІ УПРАВЛІННЯ ЗАКЛАДОМ ВИЩОЇ ОСВІТИ

Статтю присвячено дослідженню тайм-менеджменту як складової частини системи управління закладом вищої освіти (надалі – ЗВО) та фактору підвищення адаптивності ЗВО до змін зовнішнього середовища та зростання рівня конкурентоспроможності. Для реалізації поставленої мети використано системний підхід, методи моделювання причинно-наслідкових зв'язків (діаграма Ішікави) та побудови інтелект-карт, метод логічного узагальнення. Досягнення поставленої мети здійснено за допомогою виконання таких завдань: дослідження особливостей категорії «тайм-менеджмент» у ЗВО; визначення причин неефективного тайм-менеджменту у ЗВО; розроблення системного підходу щодо впровадження тайм-менеджменту у ЗВО. Наукова новизна дослідження полягає у представленні комплексного рішення впровадження технології тайм-менеджменту на рівні управління ЗВО. Практична значимість дослідження визначається можливістю використання представленого рішення в діяльності ЗВО та підвищення його рівня конкурентоспроможності.

Ключові слова: робочий час, інтенсивність праці, технологія, управління, тайм-менеджмент, самоменеджмент, ефективність, навчально-педагогічний персонал.

Постановка проблеми. В умовах глобалізації, стрімкого розвитку інформаційних технологій та входження України до єдиного загальноєвропейського освітнього простору, актуальними постають питання забезпечення якості вищої освіти відповідно до вимог сучасності. Концепцією розвитку цифрової економіки та суспільства України на 2018 – 2020 рр. було визначено «цифрову» економіку ключовим двигуном конкурентоспроможності, продуктивності, інновацій та, загалом, економічного зростання України в глобальному «цифрово-економічному» середовищі [1].

Постійні зміни навколишнього середовища, зумовлені швидким інноваційно-технологічним прогресом, зростанням частки цифрової економіки та зменшенням традиційної, вимагають підвищення рівня адаптивності закладів вищої освіти та здійснення підготовки фахівців із сучасними знаннями, навичками та інноваційним мисленням.

З огляду на зазначене, актуальності набувають питання підвищення рівня адаптивності ЗВО до змін навколишнього середовища шляхом впровадження сучасних технологій управління ЗВО, використання технологічних рішень, підвищення рівня самоменеджменту працівників та студентів ЗВО. Важливим елементом в системі управління ЗВО та чинником, що підвищує адаптивність ЗВО, виступає ефективний тайм-менеджмент.

Аналіз останніх джерел досліджень і публікацій. Питанням розроблення та впровадження методів тайм-менеджменту в практику організації присвячені праці таких зарубіжних фахівців як К. Бішоф, А. Гаст, П. Друкер, Л. Зайверт, Д. Коулі, Р. Кійосакі, К. Меллер, Т. Пітерс, Ф. Тейлор, Й. Кноблаух, С. Кові. Серед сучасних науковців, які досліджують технології

тайм-менеджменту, можна відзначити Г. Архангельського, Ю. Васильченко, А. В. Вацьківську, А. Гастева, О. Колесова, Є. Мерзлякову, А. Халецьку.

Однак, у вітчизняному науковому просторі є незначна кількість досліджень, присвячених безпосередньо впровадженню інструментів тайм-менеджменту в систему управління ЗВО. Серед них доцільно виділити праці Любченко Н.В., Яценко В.В., Гриценко І.А. Зокрема, у працях Любченко Н.В. систематизовано такі технології тайм-менеджменту в управлінській діяльності керівника вищого навчального закладу, як матриця Д. Ейзенхауера, технологічний підхід до управління часом, АБВ-аналіз пріоритетності завдань, піраміда планування Б. Франкліна [2].

У працях Яценко В.В. детально досліджено питання тайм-менеджменту в організації навчальної діяльності студентів закладів вищої освіти [3]. Гриценко І.А. розглядає тайм-менеджмент лише з боку сукупності технологій планування роботи керівника навчального закладу професійної освіти, які застосовуються ним самостійно для підвищення ефективності використання робочого часу та підвищення підконтрольності зростаючого обсягу завдань [4].

Водночас, у вітчизняній науковій думці наразі не представлено системне рішення впровадження тайм-менеджменту як цілісної управлінської технології, яка значною мірою підвищує результативність всіх процесів ЗВО та результатів навчання студентів. Необхідність напрацювання сучасних технологічних рішень з тайм-менеджменту та впровадження їх у діяльність ЗВО обумовило проведення даного наукового дослідження.

Метою статті є дослідження тайм-менеджменту як фактору підвищення адаптивності ЗВО до змін зовнішнього середовища, покращення якості процесів управління та самоменеджменту науково-педагогічного персоналу та підвищення рівня конкурентоспроможності ЗВО. Досягнення поставленої мети здійснено за допомогою виконання наступних завдань: дослідження особливості категорії «тайм-менеджмент» у ЗВО; визначення причин неефективного тайм-менеджменту у ЗВО; розроблення системного підходу до впровадження тайм-менеджменту як елемента управління закладом вищої освіти.

Викладення основного матеріалу дослідження. Перш за все, доцільно розкрити категорію «робочий час» та визначити її основні характеристики, що дозволить глибше вивчити об'єкт дослідження та усвідомити, що саме підлягає управлінню. Відповідно до Кодексу законів про працю України, робочим часом вважається встановлений законом або на його підставі угодою сторін час, протягом якого працівники згідно з правилами внутрішнього трудового розпорядку, повинні виконувати за трудовим договором свої трудові обов'язки. Нормальна тривалість робочого часу працівників не може перевищувати 40 годин на тиждень [5].

З огляду на процес виробництва (надання послуг), робочий час – це виробничий ресурс, який має наступні характеристики:

- обмежений (нормативно-правовими актами);
- є складовим елементом виробництва (в даному випадку – освітнього процесу);
- підлягає вимірюванню, його найважливішими характеристиками є тривалість (робочий день, тиждень) та інтенсивність.

З точки зору утворення бізнес-процесів «інтенсивність праці – ступінь напруженості праці в процесі виробництва. Характеризується витратами фізичних та нервових зусиль, в тому числі важкістю праці, її темпом та ритмом, коефіцієнтом використання робочого часу» [6].

Інтенсивність праці вимірюється наступними показниками:

- щільність використання робочого часу (кількість функцій, які виконуються за одиницю робочого часу);
- тривалість виконання типових функцій.

Саме інтенсивність праці в контексті «управління часом» виступає об'єктом, на який можна впливати та управляти. Відповідно, в контексті тайм-менеджменту, доцільно розглядати пошук резервів часу та впровадження ефективних інструментів організації праці на всіх структурних підрозділах ЗВО, включаючи студентів.

З огляду на зазначене, поняття «тайм-менеджмент» має такі дефініції.

Тайм-менеджмент – це набір принципів, навичок, інструментів і систем, які працюють разом, щоб допомогти отримати більше користі від часу з метою покращення якості життя (Сьюзен Уорд) [7].

Тайм-менеджмент – сукупність практик, навичок, інструментів, спільне використання яких дозволить більш ефективно використовувати робочий час, а в перспективі підвищити якість життя (Г. Архангельський) [7].

Тайм-менеджмент – це управління перерозподілом обсягу роботи, необхідних ресурсів та зміни її змісту в заданому часі і просторі (В. Усов) [7].

Таким чином тайм-менеджмент являє собою процес оптимального використання робочого часу.

Тайм-менеджмент включає в себе широкий спектр методів, серед яких доцільно виділити такі, як постановка цілей, розподіл часу, складання списків, розстановка пріоритетів, аналіз використання часу. Широкої світової практики здобули такі методи ефективного використання часу, як технології цілепокладання "SMART", система Франкліна, "Дерево цілей", принцип Парето, АБВГД-аналіз, "АВС-аналіз", принцип Ейзенхауера. Однак, перш ніж, обрати інструменти тайм-менеджменту, які будуть ефективні в ЗВО, необхідно визначити причини неефективного використання часу та напрацювати рішення для оптимізації використання часу на всіх рівнях ієрархії ЗВО (рівень управління, науково-педагогічний персонал, допоміжний персонал, студенти).

Дослідженням встановлено такі основні причини неефективного використання робочого часу у діяльності ЗВО.

1. Низький рівень адаптивності ЗВО до змін навколишнього середовища:

- відсутність/неефективність сучасних технологічних рішень планування та контролю на рівні керівництва ЗВО;

- відсутність/неефективність єдиного інформаційного простору для взаємодії керівництва, науково-педагогічного персоналу (надалі – НПП) та студентів;

- відсутність/неефективність системи електронного документообігу.

2. Неефективна система менеджменту ЗВО:

- низький рівень управлінських компетенцій керівників структурних підрозділів;

- відсутність системного контролю за ходом виконаних робіт;

- неефективне делегування повноважень;

- відсутність тайм-менеджменту як елемента управління ЗВО.

3. Відсутність діючої методики обліку робочого часу викладачів:

- специфіка організації робочого часу (виконання робіт як у ЗВО, так і поза його межами);

- відсутність діючих інструментів обліку робочого часу викладачів;

- недосконала нормативно-правова база нормування та обліку робочого часу викладачів.

4. Низький рівень особистої ефективності викладачів:

- низька мотивація до ефективної праці;

- низький рівень самоорганізації;

- відсутність знань та навичок з тайм-менеджменту.

Як видно з рисунку 1, причини неефективного використання робочого часу знаходяться у різних площках діяльності ЗВО, кожна з якої потребує уваги та вдосконалення.

Незважаючи на те, що в даний час представлений широкий спектр технологічних рішень для планування робіт та контролю, вони практично не використовуються як елементи системи управління у ЗВО. Планування робіт на рівні керівництва здійснюється лише за допомогою паперових носіїв інформації, результати нарад (протоколи) не переводяться автоматично на рівень задач для виконавців у єдиному інформаційному просторі ЗВО. Контроль виконаних робіт здійснюється шляхом усного звітування про хід виконання робіт та написання щорічних звітів, які мають суто формальне значення.

Рисунок 1. Причинно-наслідкові зв'язки факторів, що впливають на неефективне використання робочого часу в ЗВО (розроблено авторами)

Така система управління, запозичена ще за часів СРСР, не є гнучкою, потребує багато часу і давно втратила ефективність. Також відсутній єдиний інформаційний простір внутрішнього користування у ЗВО, де б знаходились всі нормативно-правові документи ЗВО, карти повноважень працівників (та посадові інструкції), стратегічні та поточні плани діяльності (на рівні університету та його структурних підрозділів), план-графік робіт із відмітками про їх виконання. Важливим технологічним рішенням, яке вивільняє резерви часу, є система електронного документообігу, адже значна частка часу викладачів витрачається на узгодження та підписання документів (навчальних планів, освітніх, навчальних та робочих програм, службових записок тощо).

Рівень управлінських компетенцій керівників структурних підрозділів ЗВО має бути підвищений. Потребують вдосконалення навички планування робіт на рівні структурного підрозділу, делегування повноважень, контролю за ходом виконання робіт та аналізом результатів. Доцільно звернути увагу на тривалий час ухвалення рішень керівникам. За дослідженнями, проведеними кандидатом психологічних наук, Любченко Н.В., ухвалення рішення являє собою фундамент менеджменту та найбільша частка часу (до 80%) в діяльності управлінця пов'язана саме з цим процесом; «керівники, намагаючись постійно виконувати занадто великий обсяг роботи, витрачають свої сили на несуттєві проблеми» [2].

Оскільки тайм-менеджмент не використовується в системі управління ЗВО, то, відповідно, не здійснюється навчання навчально-педагогічного персоналу із тайм-менеджменту, дисципліна «Тайм-менеджмент» не включена до складу навчальних планів. Тобто, відсутній цілісний підхід до впровадження та застосування тайм-менеджменту як ефективного інструменту управління трудовою діяльністю як викладачів, так і процесом навчання студентів.

На особливу увагу заслуговує фактор відсутності діючої методики обліку робочого часу викладачів, адже робочий час в діяльності НПП має свої характерні особливості, які необхідно брати до уваги при впровадженні технологій тайм-менеджменту. Законом України «Про вищу освіту» від 01.07.2014 р. у ст. 56 визначено, що робочий час науково-педагогічних працівників становить 36 годин на тиждень (скорочена тривалість робочого часу). Робочий час науково-педагогічного працівника включає час виконання ним навчальної, методичної, наукової, організаційної роботи та інших трудових обов'язків, максимальне навантаження на одного науково-педагогічного працівника не може перевищувати 600 годин на рік [8].

Використання робочого часу науково-педагогічних працівників має такі особливості:

- праця НПП пов'язана із виконанням роботи як у межах навчального закладу, так і поза ним, а тому досить складно здійснити облік використання робочого часу;
- праця НПП характеризується різноманітністю видів робіт (навчальна, методична, організаційна, наукова, профорієнтаційна тощо), яка має бути виконана впродовж робочого часу.

У даний час у юридичній літературі немає єдиного підходу до закріплення обліку робочого часу науково-педагогічних працівників, що, власне, і обумовлено специфікою їх праці.

У ЗВО в основу нормування праці покладено річне навчальне навантаження в академічних годинах відповідно до навчального плану. Конкретизація норм Закону України «Про вищу освіту» щодо обліку робочого часу науково-педагогічних працівників здійснюється у Наказі Міністерства освіти і науки України від 07 серпня 2002 року № 459 «Про затвердження норм часу для планування й обліку навчальної роботи та переліків основних видів методичної, наукової й організаційної роботи», яким встановлено норми часу для планування та обліку навчальної роботи педагогічних і науково-педагогічних працівників вищих навчальних закладів та переліки основних видів методичної, наукової й організаційної роботи педагогічних і науково-педагогічних працівників вищих навчальних закладів [9].

На основі даного нормативно-правового документа у ЗВО розробляється Положення про планування та облік робочого часу науково-педагогічних працівників конкретного вищого навчального закладу. Однак, норми даного наказу є застарілими, оскільки вони приймалися на виконання Закону України «Про вищу освіту» від 17.01.2002 року. В даний час діє чинним є Закон України «Про вищу освіту» від 01.07.2014 року № 1556-VII, який визначає дещо інші норми навантаження на одного науково-педагогічного працівника [8]. Відповідно, необхідним є перегляд цих норм та їх приведення у відповідність до чинного законодавства України.

Варто відзначити низький рівень самоменеджменту викладачів, що призводить до появи «поглиначів часу». Серед яких: телефонні дзвінки; незаплановані відвідувачі; нездатність сказати «ні»; відкладання справ; наради (не плановані або не раціонально проведені); різноманітні відволікаючі чинники; труднощі прийняття управлінських рішень. Основною причиною є недостатня мотивація НПП. Заробітна плата НПП є низькою, не еквівалентна розумовій та інтелектуальній інтенсивності праці, не забезпечує навчання та професійний розвиток викладача. Щорічне рейтингове оцінювання діяльності та розрахунок рейтингу НПП має суто формальний характер. Відсутня система преміювання за високий показник рейтингу. Низький рівень самоменеджменту викладачів також опосередковано пов'язаний із відсутністю внутрішньої мотивації виконувати роботи якісно та у встановлений строк, а також зумовлений відсутністю діючої системи контролю за виконанням робіт.

З огляду на зазначене, доцільно впровадження наступної моделі тайм-менеджменту в систему управління ЗВО (рис. 2).

Для забезпечення стійкого до довготривалого ефекту від запровадження технологій тайм-менеджменту, необхідний системний підхід та взаємодія на всіх рівнях управлінської ієрархії ЗВО.

Першим та важливим етапом є формування єдиної парадигми тайм-менеджменту на рівні ЗВО. Це означає, що керівництвом ЗВО має бути прийнято рішення щодо застосування тайм-менеджменту в системі управління ЗВО із відповідним впровадженням технологічних рішень. Обов'язково мають бути проведені тренінги з тайм-менеджменту для НПП та навчання застосуванню технологій тайм-менеджменту. Системне впровадження технології тайм-менеджменту має здійснюватись на всіх рівнях ЗВО. Відповідно, значна увага має бути приділена навчанню студентів тайм-менеджменту та включенню дисципліни «Тайм-менеджмент» як обов'язкової у навчальні плани.

Навчання студентів методам тайм-менеджменту й допомога у формуванні відповідних навичок, значно оптимізує навчальний процес та підвищить його ефективність.

Рисунок 2. Концепція системного підходу до впровадження тайм-менеджменту в діяльність ЗВО (розроблено авторами)

Основними завданнями тайм-менеджменту для студентів є такі: 1) підвищення працездатності студента; 2) постійний контроль за якістю виконання завдань; 3) аналіз щоденного розпорядку дня та його оптимізація; 4) вдосконалення навичок використання бюджету власного часу; 5) вміння відмовлятися від неефективних і нераціональних видів діяльності; 6) раціональне планування часу й виконання всіх поставлених завдань у визначені проміжки часу; 7) правильна організація часу для навчальної діяльності та відпочинку [10, с. 88-89].

Використання тайм-менеджменту відкриває можливість для підвищення конкурентоспроможності випускників ЗВО [11]. Студенти, що володіють навичками тайм-менеджменту, відзначаються цілеспрямованістю, високим рівнем волевих зусиль, умінням мобілізувати свої психічні та фізичні сили на навчання, регулярністю навчальної діяльності. За допомогою тайм-менеджменту у студентів протягом навчання формується сучасне ділове мислення, орієнтоване на досягнення результатів та власну ефективність.

Наступним важливим етапом у побудові системної моделі тайм-менеджменту у ЗВО є впровадження та використання сучасних технологій управління (планування, звітність та контроль). В даний час на ринку інформаційних технологій представлено велику кількість рішень щодо тайм-менеджменту. Наприклад, корпоративні он-лайн сервіси, що допомагають максимально ефективно планувати свій час: <https://worksection.com>; <https://trello.com>; <https://onlyoffice.com>. Особисті он-лайн сервіси: <https://todoist.com/>; <https://wunderlist.com>; <https://rememberthemilk.com>.

Ефективним та доступним інструментом для системного використання у ЗВО є хмарні технології. Основними перевагами даних технологій є: мобільність у роботі та універсальність доступу до інформації; захист індивідуальних даних, надання окремого доступу до професійної інформації; можливість упровадження нових інтерактивних форм роботи; відсутність технічної підтримки роботи платформи та попереднього налаштування; безкоштовне використання програмного забезпечення.

Найбільшою популярністю користуються хмарні сервіси Google. Вони дають змогу організувати швидко впровадження хмарних технологій в освітній процес. Google для впровадження в освітній процес хмарних технологій пропонує ефективний інструмент розбудови

освітніх порталів – Google Apps for Education. В управлінській діяльності сервіси Google надають керівнику ЗВО та керівникам структурних підрозділів інструменти для стратегічного планування, ефективного контролю, аналізу результатів праці, стимулювання НПП до творчого пошуку, інноваційної діяльності на різних рівнях та створюють середовище для публічної діяльності, професійного спілкування, самореалізації та саморозвитку управління.

Для ефективного розподілу часу всіх учасників освітнього процесу, у т.ч. розробки стратегій, генерації ідей, постановки цілей, доцільно використовувати такі хмарні сервіси Google: інтерактивну дошку Padlet, Google Jamboard, карту знань (ментальну карту) Google.it, Google Keep (сервіс для створення і зберігання нотаток), Google Hangouts (програмне забезпечення для миттєвого обміну повідомленнями, проведення відеоконференцій, розробки планів та альтернативних варіантів своєї діяльності). Використавши Google Контакти (адресну книгу онлайн) можна створити папки з перспективного, річного, поточного планування. Перевірити виконання будь-якого з планів можна з допомогою сервісу Google Blogger.

Доцільно використовувати хмарні сервіси, здатні полегшити процес документообігу у ЗВО. Користувач, створивши обліковий запис на одному із таких серверів, отримує можливість зберігати та редагувати створені документи (відео, презентації, малюнки, книги, фільми, моніторингові схеми тощо). Усі документи можна зберігати на хмарному сервері та мати до них доступ із будь-якого місця, де є інтернет і комп'ютерний засіб. Таким чином, підвищується ефективність документообігу, що забезпечує своєчасне отримання інформації учасниками освітнього процесу.

Необхідно впровадити систему електронного документообігу у ЗВО та закріпити це відповідним положенням «Про електронний документообіг у ЗВО». Це значно прискорить ефективність опрацювання та узгодження документів, та вивільнить значні ресурси робочого часу НПП. Крім того, важливо розробити єдиний інформаційний простір ЗВО (наприклад, на базі google aps), де будуть зберігатись всі нормативно-правові документи ЗВО, плани робіт та звіти про їх виконання, результати проведення нарад тощо.

Невід'ємним елементом системи тайм-менеджменту є впровадження технології обліку робочого часу викладача. Можна придбати готове рішення або розробити своє програмне забезпечення на базі інформаційних систем, які є у ЗВО. Приклади готових рішень:

<https://www.axxonsoft.com/ua/products/intellect/acfa-intellect/time-tracking.php>

<https://www.it.ua/products/personal/uchet-rabocheho-vremeni-i-integracija-s-skid->

Варто зосередити увагу на підвищенні рівня управлінських компетенцій керівників структурних підрозділів ЗВО та застосування сучасних технологій проведення нарад та звітування по результатах виконаних робіт [12]. Необхідно систематично проводити тренінги з набуття управлінських компетенцій, таких як: організація, планування та використання робочого часу; при здійсненні керівництва оцінювати витрати часу; постановка завдань та досягнення мети з урахуванням наявних часових ресурсів; самоменеджмент та зростання рівня професійності керівника; здійснення мотивації та контролю.

Запровадження технології обліку робочого часу викладачів дає підстави для накопичення даних та здійснення аналізу використання робочого часу із застосування принципу Парето (виявлення 20% зусиль, які дають 80% результату). Саме накопичена статистика використання робочого часу викладачів дає відомості про питому вагу «поглиначів часу» та виявляє додаткові резерви часу.

Важливо підвищити мотивацію навчально-педагогічного персоналу, що, в свою чергу, підвищить рівень самоменеджменту та ефективності праці. Система оцінки ефективності роботи викладачів та щорічний розрахунок рейтингу не повинні бути формальними. Доцільно впровадити систему преміювання за результатами виконаної роботи викладачів протягом року. Це може бути як матеріальна винагорода, так і заохочення викладачів до підвищення свого професійного рівня та здійснення наукової діяльності (наприклад, оплата/часткова оплата участі у міжнародних конференціях, оплата/часткова оплата публікацій у наукових фахових виданнях, оплата/часткова оплата тренінгів за фахом тощо).

Впровадження технології тайм-менеджменту в діяльності ЗВО повинно мати системний характер та починатися із формування єдиної парадигми тайм-менеджменту на рівні управління ЗВО. Комплексний концептуальний підхід до впровадження системи тайм-менеджменту в ЗВО дозволить:

- значно прискорити час проведення нарад та прийняття рішень;
- оптимізувати використання робочого часу НПП;
- підвищити рівень мотивації НПП та ефективність праці;
- сформувати сучасне інноваційне мислення у студентів;
- підвищити рівень адаптивності ЗВО до змін навколишнього середовища;
- підвищити рівень конкурентоспроможності ЗВО та, відповідно, залучити більшу кількість студентів.

Висновки. Проведене дослідження представило сутність тайм-менеджменту як набору інструментів та методів для оптимізації наявних у керівника ресурсів (час, фактори впливу та їх дія). Встановлено причинно-наслідковий зв'язок факторів, що впливають на неефективне використання робочого часу у ЗВО, зокрема: низький рівень адаптивності ЗВО до змін навколишнього середовища; неефективна система управління ЗВО; відсутність діючої методики обліку робочого часу НПП; низький рівень самоменеджменту та особистої ефективності викладачів.

Запропоновано системний підхід впровадження тайм-менеджменту в систему управління ЗВО, який включає такі основні складові: формування єдиної парадигми тайм-менеджменту на рівні ЗВО; впровадження сучасних автоматизованих технологій; підвищення рівня управлінських компетенцій; підвищення рівня мотивацій навчально-педагогічного персоналу. Впровадження зазначених заходів дасть можливість викоринити причини виникнення «поглиначів часу», матиме довготривалий ефект та сприятиме підвищенню конкурентоспроможності ЗВО.

Список використаних джерел

1. Концепція розвитку цифрової економіки та суспільства України на 2018-2020 років, від 17 січня 2018 р. № 67-р. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/67-2018-%D1%80> (Дата звернення: 12.04.2021).
2. Любченко Н.В. Самоменеджмент як чинник професійно-особистісного розвитку менеджера в освіті: спецкурс; НАПН України ДВНЗ «Ун-т менедж. освіти». Київ, 2017. 56 с.
3. Яценко В.В. Тайм-менеджмент в організації навчальної діяльності студентів закладів вищої освіти. *Наукові записки кафедри педагогіки*. 2018. №42 URL: <https://periodicals.karazin.ua/pedagogy/article/view/10688> (Дата звернення: 12.04.2021).
4. Гриценко І.А. Тайм-менеджмент у системі управління навчальним закладом професійної освіти: спецкурс; НАПН України, ДВНЗ «Ун-т менедж. освіти». Київ, 2013. 44 с.
5. Кодекс законів про працю України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08#Text>.
6. Інтенсивність праці. Матеріал з Вікіпедії. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%86%D0%BD%D1%82%D0%B5%D0%BD%D1%81%D0%B8%D0%B2%D0%BD%D1%96%D1%81%D1%82%D1%8C_%D0%BF%D1%80%D0%B0%D1%86%D1%96 (Дата звернення: 12.04.2021).
7. Тайм-менеджмент. Простые инструменты, которые меняют жизнь / Под ред. А. Капусты. Київ: Издательство Алексея Капусты, 2009. 180 с.
8. Закон України «Про вищу освіту» від 01.07.2014 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18#Text> (Дата звернення: 12.04.2021).
9. Про затвердження норм часу для планування і обліку навчальної роботи та переліків основних видів методичної, наукової й організаційної роботи педагогічних і науково-педагогічних працівників вищих навчальних закладів. Наказ Міністерства освіти і науки України №450 від 07.08.2002 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0698-02#Text> (Дата звернення: 12.04.2021).
10. Кузовлева Н.В. Воспитание культуры умственного труда магистрантов и аспирантов в высшей школе: дис. д-ра. пед. наук: 13.00.08. Орел, 2016. 1011 с.

11. Ігнатова О.А., Якушев О.В. Удосконалення організації та методики оцінки якості вищої економічної освіти в Україні. *Збірник наукових праць. Вісник Донецького університету економіки та права*. 2012. №2. С.130-136.

12. Почтавіюк А.Б., Захарова О.В. Роль вищого образования в активизации процессов накопления человеческого капитала. *Vybrané aspekty regionálního rozvoje*. 6. Vysoká škola evropských a regionálních studií, vyd. České Budějovice: Vysoká škola evropských a regionálních studií, 2021. P. 58-81.

References

1. The concept of development of the digital economy and society of Ukraine for 2018-2020, from January 17, 2018 № 67-p. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/67-2018-%D1%80> (Accessed: 12.04.2021).

2. Lyubchenko, N.V. (2017). Self-management as a factor of professional and personal development of a manager in education. Kyiv: 56 p.

3. Yatsenko, V.V. (2018). Time management in the organization of educational activities of students of higher education institutions. *Scientific notes of the department of pedagogy*. № 42. URL: <https://periodicals.karazin.ua/pedagogy/article/view/10688> (Accessed: 12.04.2021).

4. Hrytsenok I.A. (2013). Time management in the management system of an educational institution: special course; NAPS of Ukraine, SHEI "University of Management. education". K., 2013. 44 c.

5. Code of Labor Laws of Ukraine. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08#Text> (Accessed: 12.04.2021).

6. Labor intensity. From Wikipedia. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%86%D0%BD%D1%82%D0%B5%D0%BD%D1%81%D0%B8%D0%B2%D0%BD%D1%96%D1%81%D1%82%D1%8C_%D0%BF%D1%80%D0%B0%D1%86%D1%96 (Accessed: 12.04.2021).

7. Time management. (2009). Simple tools that change lives. Kyiv: Kapusta Publishing House. 180 p.

8. Law of Ukraine "On Higher Education" of 01.07.2014. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18#Text> (Accessed: 12.04.2021).

9. On approval of time norms for planning and accounting of educational work and lists of the main types of methodical, scientific and organizational work of pedagogical and scientific-pedagogical employees of higher educational institutions. Order of the Ministry of Education and Science of Ukraine №450 dated 07.08.2002. Access mode: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0698-02#Text> (Accessed: 12.04.2021).

10. Kuzovleva, N.V. (2016). Education of culture of mental work of undergraduates and graduate students in the higher school: dis. Dr. ped. Sciences: 13.00.08. Orel, 2016. 1011 p.

11. Ignatova O., Yakushev O. (2012). Improving the organization and methods of assessing the quality of higher economic education in Ukraine. Collection of scientific works. Bulletin of Donetsk University of Economics and Law ". 2012. №2. P. 130-136.

12. Pochtavyuk, A., Zakharova, O. (2021). Role of higher education in activating the processes of accumulation of human capital. *Vybrané aspekty regionálního rozvoje*. 6. Vysoká škola evropských a regionálních studií, vyd. České Budějovice: Vysoká škola evropských a regionálních studií. P. 58-81.

GUBAR Oleksandra

PhD (Economics), Associate Professor,
Cherkasy State Technological University,
Cherkasy, Ukraine

YAKUSHEV Oleksandr

PhD (Economics), Associate Professor,
Cherkasy State Technological University,
Cherkasy, Ukraine

EFFECTIVE TIME PLANNING IN THE MANAGEMENT OF A HIGHER EDUCATION INSTITUTION

Introduction. *The article is devoted to the study of time management as a component of the management system of higher education institution (hereinafter – HEI) and the factor of increasing the adaptability of HEI to changes in the external environment and increasing the level of competitiveness.*

Purpose. *The aim of the article is to study time management as a factor in increasing the adaptability of HEIs to changes in the external environment, increasing the quality of management processes and self-management of scientific and pedagogical staff and increasing the level of competitiveness of HEIs.*

Results. *The study presented the essence of time management as a set of tools and methods for optimal use of working time and reducing the effects of factors that cause significant loss of time in the workplace. A causation of factors influencing the inefficient use of working time in the HEI was established, including: low level of HEI adaptability to environmental changes; ineffective HEI management system; lack of current methods of accounting for working time in the NPP; low level of self-management and personal efficiency of teachers.*

A systematic approach to the implementation of time management in the HEI management system has been proposed, which includes the following main components: formation of a single time-management paradigm at the HEI level; implementation of modern automated technologies; improvement of management competencies level; improvement of motivation level of teaching staff. The implementation of these measures will make it possible to eradicate the causes of "time wasters", will have a long-term effect and will help increase the competitiveness of HEI.

Originality. *The scientific novelty of the research lies in the presentation of an integrated solution for the implementation of time management technology at the HEI management level. Practical significance of the research is determined by the possibility of using the presented solution in HEI activities and increasing its level of competitiveness.*

Conclusion. *The introduction of time management technology in the activities of HEI should be systemic in nature and begin with the formation of a single paradigm at the level of HEI management. A comprehensive conceptual approach to the implementation of the time management system in the HEI will allow:*

- significantly speed up the time of meetings, decision-making;
- optimize the use of working hours of the NPP;
- increase the level of motivation of NPP and work efficiency;
- to form modern innovative thinking in students;
- to increase the level of adaptability of HEI to changes in the environment;
- to increase the level of competitiveness of HEI and, accordingly, to attract more students.

Key words: *working hours, labor intensity, technology, management, time management, self-management, efficiency, educational and pedagogical staff.*

*Одержано редакцією: 20.06.2021
Прийнято до публікації: 23.08.2021*

УДК 330.341

DOI: <https://doi.org/10.31651/2076-5843-2021-3-57-64>

ВОРОНИНА Вікторія Леонідівна

кандидат економічних наук, доцент,
Полтавський державний аграрний університет,
м. Полтава, Україна
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-2434-4591>
vivoronina1@gmail.com

КАРПЕНКО Валентина Сергіївна

здобувач першого (бакалаврського) рівня вищої освіти,
Полтавський державний аграрний університет,
м. Полтава, Україна
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-5773-9074>
valentyna.s.karpenko@st.pdaa.edu.ua

РУБАНСЬКА Карина Володимирівна

здобувач першого (бакалаврського) рівня вищої освіти,
Полтавський державний аграрний університет,
м. Полтава, Україна
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-0873-6480>
karyna.rubanska@st.pdaa.edu.ua

КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЯ ТЕОРЕТИЧНИХ ОСНОВ ПОНЯТТЯ «ІННОВАЦІЯ»: СУЧАСНИЙ ПОГЛЯД

У статті розкрито основні теоретичні аспекти інноваційної діяльності. Авторами зазначено, що одним із перспективних напрямів у становленні моделі економічного розвитку XXI ст. може стати система інноваційних процесів, наукових знань, нових технологій та послуг. Нині такі якісні зрушення можливі, передусім, через інновації, як із способів підвищення конкурентоспроможності підприємств і економіки загалом. Сучасний науково - технічний прогрес неможливий без інтелектуального продукту, одержуваного внаслідок інноваційної діяльності. Отже, особливого значення набуває осмислення місця та ролі інноваційних процесів в економічному розвитку. В статті подано різноманітні підходи вчених до визначення поняття «інновація», а також виявлено головні характеристики та критерії інновацій.

Ключові слова: економічний розвиток, інновації, інноваційний процес, конкурентоспроможність, підприємство, трансформації, управління.

Постановка проблеми. Сучасна українська економіка зазнає якісних зрушень у розрізі практично всіх сфер народного господарства. Про це свідчать зміни та перегрупування факторів та джерел, що визначають основу економічного зростання. Можливості традиційних ресурсів економічного зростання звужуються (наближення фізичних меж їхнього використання). Одним із перспективних напрямів у становленні національної моделі економічного розвитку у XXI ст. може стати система інноваційних процесів, наукових знань, нових технологій та послуг. Нині такі якісні зрушення можливі, передусім, через інновації, як із способів підвищення конкурентоспроможності підприємств і економіки загалом. Сучасний науково - технічний прогрес неможливий без інтелектуального продукту, одержуваного внаслідок інноваційної діяльності. Отже, особливого значення набуває осмислення місця та ролі інноваційних процесів в економічному розвитку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У межах дослідження були проаналізовані роботи з питань інноваційної практики, що найбільш повно відображають трансформації, які відбуваються в економіці, за останні 100 років. Науково-теоретичні аспекти генезису та сучасного становлення інноваційної теорії були розкриті в роботах [1-20]. Авторами

проаналізовано найбільш значні дослідницькі підходи до апарату категорії інновацій. До таких досліджень належать погляди Бажал Ю., Будвіля Ж., Гамидова Г., Глазьєва С., Кузнеця С., Маркіної І., Перру Ф., Портера М., Роджерса Е., Санто Б., Сорокіна П., Шумпетера Й., Хучека М., Яковця Ю. та інших. Зазначеними авторами визначено роль інновацій як провідного фактора економічного зростання, розроблено понятійний апарат, виявлено основні причинно-наслідкові зв'язки у цій сфері діяльності. Значний внесок у дослідження теоретичної сутності формування інновацій зробив дослідник Яковець Ю. [18], який визначив цивілізаційні шляхи перетворення людської діяльності та циклічність технологічних революцій.

Разом з тим, слід констатувати, що деякі теоретичні та методологічні аспекти управління інноваціями потребують подальших поглиблених досліджень. У науковому середовищі виникає низка складнощів у визначенні сутнісних характеристик інновацій, а також є серйозні проблеми при пошуку способів активізації інноваційних процесів в умовах нестабільної динаміки та нестійкості у поведінці економічних суб'єктів.

Метою статті є аналіз теоретичних засад інноваційної діяльності, різноманітних підходів до визначення поняття «інновація», а також виявлення головних характеристик та критеріїв інновацій.

Викладення основного матеріалу дослідження. Сучасний етап розвитку людства пов'язаний з неухильним переходом до нових форм знань, що зумовлено необхідністю формування конкурентоспроможної інноваційної економіки на основі трансформації людського капіталу і переходу до нового укладу технологічного розвитку.

Сучасне розуміння сутності «інноваційного розвитку» невіддільне від головних принципів і положень загальної теорії економічного розвитку. Під останнім розуміють «якісне перетворення, структурну перебудову економіки відповідно до потреб технологічного і соціального прогресу... багатовимірний плановий процес, що відображає економічне зростання, структурні зрушення, вдосконалення умов і якості життя населення» [7, 19, 20].

Низка дослідників стверджують про необхідність введення категорії «якість економічного розвитку» [12, 13], яка «безпосередньо пов'язана зі здатністю економічної системи генерувати процес науково-технічних змін. В іншому випадку мова йде про економічне відтворення в формі економічного зростання» [6]. Таким чином, основу якісних змін складають результати науково-технічного прогресу. Інновації виступають фактором відтворювального процесу.

Інновації, з одного боку, детерміновані складом і структурою суспільних потреб, служать цілям їх більшого задоволення, а з іншого боку – в сучасних умовах безпосередньо залежать від стану і розвитку науки і перетворення її в безпосередню продуктивну силу, зростання обсягу і якості наукових знань, наукової інформації. Це питання має дуже широке проблемне поле, охоплюючи практично всі сфери діяльності людини і аспекти суспільного життя. Однак при розгляді інноваційних процесів часто абсолютизується будь-яка одна зі сторін цього процесу, що на наш погляд, є методологічно не зовсім вірним.

Специфіка інноваційної діяльності зумовлюється змістом самого поняття інновації, її характеристиками і класифікаціями.

Основоположниками теорії інновацій вважаються радянський учений економіст Кондратьєв Н. та австро-американський дослідник Шумпетер Й. Кондратьєв Н. довів, що зміни в економічній структурі суспільства знаходяться в залежності від реалізації базових нововведень, що тягнуть за собою здійснення вторинних, модернізуючих соціально-економічних нововведень. Основні ідеї вченого розвинув Шумпетер Й. У 1911 р він обґрунтував, що стимулювання радикальних технологічних трансформацій створює можливості для прискореного подолання економічних спадів. Пізніше, в 30-ті роки ХХ ст., вчений ввів в економічний обіг поняття «інновація». Шумпетер Й. розуміє під інновацією будь-які покращення [15].

До іншої групи належать Бажал Ю. [1], Яковець Ю. [17] які під «інновацією» розуміють зміну технологій чи виробничих функцій.

Найвпливовіший теоретик менеджменту ХХ ст. Друкер П. під інновацією розумів «особливий засіб підприємств, за допомогою якого вони досліджують зміни, що відбуваються в економіці та суспільстві, з метою використання їх у бізнесі чи в інших сферах обслуговування». Тобто інновація, за Друкером П., це «...лише засіб, під яким він розуміє творчу роботу чи

«геніальність» інноваторів, що намагаються задовольнити будь-які економічні потреби...» [5].

Із позицій конкуренції інновація, за Портером М., інтерпретується як «...результат незвичних зусиль, який дає змогу підприємству досягти такого рівня переваг, коли воно зможе його підтримати лише за допомогою впровадження постійних вдосконалень» [10, с. 217].

На сучасному етапі, як показав проведений аналіз, у вітчизняній та зарубіжній науковій літературі, присвяченій вивченню проблем інноваційної діяльності, представлені різні трактування сутності дефініції «інновація» (табл. 1).

Таблиця 1

Визначення категорії «інновація»

Автор	Визначення
Трактування інновації як зміни	
Валента Ф.	зміна в первісній структурі виробничого механізму, тобто перехід його внутрішньої структури до нового стану; зміни як з позитивними, так і з негативними соціально-економічними наслідками
Краюшкин О.	зміни у первісній структурі виробничої системи, що призводять до виникнення якісно нового її стану
Миколаєва І.	оновлення, перетворення будь-якої діяльності, що приводить до заміни одних її елементів іншими, більш досконалішими, або до доповненню вже наявних елементів новими
Портер М.	оновлення, може виражатися в зміні товару чи виробничого процесу, нових підходах до маркетингу, нових шляхах поширення товару і нових концепціях сфери конкуренції
Пригожин А.	цілеспрямована зміна, яка вносить в середу впровадження (підприємство, населення, суспільство і т. д.) нові відносно стабільні елементи
Хучек М.	всілякі зміни впровадження нових або вдосконалених рішень в техніку, організацію, процес постачання і збуту, суспільне життя і т. д.
Шумпетер Й.	зміна з метою впровадження і використання нових видів споживчих товарів, нових виробничих і транспортних засобів, ринків і форм організації в промисловості
Яковець Ю.	якісні зміни у виробництві, які можуть належати як до техніки та технології, так і до форм організації виробництва
Трактування інновації як процесу	
Брайан Т.	процес, в якому інтелектуальний товар – винахід, інформація, ноу-хау або ідея – набуває економічного змісту
Дж. Брайт	процес перетворення наукового знання в фізичну реальність, що змінює суспільство
Золотова Л. Єременко О.	постійно діючий процес отримання знань і практичного їх застосування
Лапін В.	комплексний процес створення нового практичного засобу (інновації) для кращого задоволення відомої потреби людей
Пересада А.	процес доведення наукової ідеї або технічного винаходу до стадії практичного використання, що приносить дохід, а також пов'язані з цим процесом техніко-економічні та інші зміни в соціальному середовищі
Рубан В. та ін.	всеохоплюючий процес розповсюдження нових знань та їх дифузії до всіх загально-значимих областей діяльності людей
Санто Б.	Такий суспільний-технічний-економічний процес, який через практичне використання ідей і винаходів приводить до створення кращих за своїми властивостями виробів, технологій, і, якщо вона орієнтується на економічну вигоду, на прибуток, її поява на ринку може принести додатковий дохід
Твісс Б.	Застосування процесу, в якому винахід або ідея набуває економічного змісту, тобто «винахід стає нововведенням», якщо отримує успіх на ринку
Тодаро М.	Використання винаходів для створення нових процесів і методів в виробництві, а також випуск нових продуктів. До них відносяться і нові соціальні та інституційні методи організації і управління економічною діяльністю, що відповідають сучасним вимогам
Трактування інновації як результату, нововведення	
Василенко В. Шматько В.	нововведення, пов'язане з науково-технічним прогресом, що полягає у відновленні основних фондів і технологій, в удосконаленні управління й економіки підприємства

Продовження таблиці 1

Вертакова Ю. Симоненко Е.	матеріалізований результат, отриманий від вкладення капіталу в нову техніку чи технологію, у нові форми організації виробництва праці, обслуговування і управління, включаючи нові форми контролю, обліку, методів планування, аналізу тощо
Гамидов Г. Колосов В. Османов Н.	кінцевий результат інтелектуальної діяльності (науково-технічних досліджень, науково-технічних відкриттів і винаходів, наукових ідей) у вигляді деякого нового об'єкта (системи, технологій, устаткування, товарів і послуг) або у вигляді деякого об'єкта, якісно відмінного від попереднього аналога
Павленко І.	Результат творчого процесу у вигляді створених (чи впроваджених) нових споживацьких цінностей
Саблук П.	нове досягнення в галузі технологій чи управління, призначене для використання у виробничій, інвестиційній чи фінансовій діяльності підприємств
Чухрай Л. Патори Р.	використання нових для організації ідей шляхом втілення їх в товарах, процесах, послугах та / або в системах управління, якими оперує організація

Джерело: систематизовано авторами на основі [8]

Низка дослідників [2, 3, 10, 12] вважають, що основу інновацій складають зміни. Вони можуть виражатися в зміні: товару або виробничого процесу, функціонуванні підприємства як системи, початкової структури виробничого механізму і т. д. Характерною їх особливістю є новизна.

Як відзначають Водачек Л., Водачкова О., інновації можуть виражатися і в кількісних, і якісних змінах [3]. Деякі вчені [4, 17] розглядають інновацію як процес та вважають, що це процес використання нововведення, винаходи.

У працях дослідників [3] дається визначення інновації як результату. При цьому огляд літератури показує наявність різного розуміння вченими причин його виникнення. Так, Гамидов Г., Колосов В., Османов Н., Санто Б., Яковец Ю. роблять висновок, що інновація є результатом діяльності.

На думку Крупки М., «інновація – це нововведення, використання якого призводить до якісних змін у виробництві з метою отримання соціально-економічної вигоди (ефекту)» [6, с. 22].

Щербань В., Козубенко Л. інноваціями називають «...прибуткове використання новачій у вигляді нових технологій, видів продукції і послуг, організаційно-технічних і соціально-економічних рішень виробничого, фінансового, комерційного чи іншого характеру» [16, с. 26].

Таким чином, на основі аналізу та узагальнення праць вітчизняних і зарубіжних вчених щодо визначення сутності поняття «інновація» можна зазначити, що:

1) на сучасному етапі становлення теорії інновацій єдиного загальноприйнятого змісту поняття «інновація» не вироблено. В розглянутих раніше визначеннях зазначена дефініція інтерпретується стосовно конкретної формальної ситуації в залежності від об'єкта і предмета дослідження. При цьому процес розвитку являє собою перехід систем (соціально-економічних, технічних і т. п.) в більш досконалий стан на основі інновацій, що може здійснюватися множинністю абсолютно різних способів. Це допускає можливість нескінченного числа дефініцій досліджуваного поняття. Узагальнюючи підсумки огляду вітчизняної та зарубіжної наукової літератури, можна виділити наступні підходи до розумінню суті інновації: розгляд її як процесу; результату; зміни; нововведення;

2) інновація як економічна категорія означає реалізований на ринку результат діяльності по створенню нового продукту, технології;

3) як одні з ключових ознак інновації дослідниками виділяються новизна, а також практична застосовність. Можна зробити важливий в методологічному відношенні висновок: інноваційний розвиток передбачає комерційне / практичне застосування інновації. По суті, воно полягає в створенні і комерціалізації інноваційних розробок;

4) із точки зору розвитку підприємства інновацію доцільно розглядати як нововведення в різних сферах діяльності, що володіє потенціалом комерціалізації, реалізація якого забезпечує отримання економічного ефекту.

Висновки. Проаналізувавши різні теоретичні аспекти та ознаки інновацій, виділимо наступні головні їх характеристики та критерії:

– наявність суттєвого з погляду менеджменту характеру змін. Зміни, при цьому, повинні мати якісний, принциповий характер. Інноваціям має бути притаманна науково-технічна новизна;

– володіння ресурсами та потенціалом підвищення ефективності усіх процесів загалом або їх частин;

– досягнення цільової ефективності;

– зв'язок із високим ризиком;

– практичне втілення;

– прояв творчої діяльності;

– використання у різноманітних сферах діяльності;

– здатність задовольняти потреби споживачів, тобто ринковий попит;

– здатність приносити прибуток суб'єктам підприємницької діяльності (у разі неможливості отримання вигоди від реалізації інновації підприємствами, інновація зазвичай випадає із сфери інтересів);

– здатність забезпечити довготривалий корисний ефект, що реабілітує витрати засобів і зусиль на впровадження нововведення;

– сьогодні в умовах екологічних катастроф вважаємо, що варто додати ще одну характеристику інновації – екологічна безпека.

Інновація – дефініція, що поєднує процес створення та реалізації креативу, отримання та комерціалізації результату, приводить до матеріалізованих змін і є джерелом соціально-економічного, науково-технічного поступу. Інновація – це форма свідомого розвитку сформованих соціально-економічних систем.

Отже, підсумовуючи викладене вище, ми розглядаємо інновацію для підприємства як технологію, продукт або послугу, організаційне рішення, виробництво чи застосування якого не здійснювалося раніше, і впровадження якого у діяльність підприємства призвело до суттєвого підвищення його ефективності.

Список використаних джерел

1. Бажал Ю. М. *Економічна теорія технологічних змін*. К.: Заповіт, 1996. 240 с.

2. Валента Ф. *Управление инновациями*. М.: Прогресс, 1985. 253 с.

3. Водачек Л., Водачкова О. *Стратегия управления инновациями на предприятии*. 1989. 167 с.

URL: <http://library.univer.kharkov.ua/OpacUnicode/index.php?url=/notices/index/IdNotice:59467/Source:default> (дата звернення 21.10.2021)

4. Гамидов Г. С., Колосов В. Г., Османов Н. О. *Основы инноватики и инновационной деятельности*. 2000. 323 с. URL: <http://www.booka.ru/books/17419#about> (дата звернення 15.10.2021)

5. Drucker Peter F. *Innovation and Entrepreneurship: Practice and Principles*. New York: Harper and Row Publishers, 1985. URL: <https://www.jstor.org/stable/3380320> (дата звернення 25.10.2021)

6. Крупка М. І. *Фінансово-кредитний механізм інноваційного розвитку економіки України*. Львів : Вид. центр ЛНУ імені Івана Франка, 2001. 608 с.

7. Маркіна І. А., Вороніна В. Л., Хорошко Д. Р. Управління інноваційним потенціалом як фактор стратегічного розвитку та конкурентних переваг підприємства. *Східна Європа: економіка, бізнес та управління*. 2020. Вип. № 3 (26). С. 76-81. URL: <http://dspace.pdaa.edu.ua:8080/handle/123456789/9008>

8. Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського. URL: <http://www.nbuv.gov.ua/> (дата звернення 20.10.2021)

9. Пересада А. А. *Управління інвестиційним процесом*. Київ : Вид-во «Лібра», 2002. 472 с.

10. Портер М. *Международная конкуренция: конкурентные преимущества стран*. М.: Международные отношения, 1993. 896 с.

11. Портер М. Э. *Конкуренция*. 2005. 608 с. URL: <https://www.twirpx.com/file/505299/> (дата звернення 15.10.2021)

12. Пригожин А. И. *Нововведения: стимулы и препятствия: (социальные проблемы*

- інноватики). 1989. 485 с. URL: <http://lib.mgppu.ru/OpacUnicode/app/webroot/index.php?url=/notices/index/IdNotice:26441> (дата звернення 18.10.2021)
13. Санто Б. *Инновация как средство экономического развития*. 1990. 296 с. URL: <https://www.livelib.ru/book/1002363078-innovatsiya-kak-sredstvo-ekonomicheskogo-razvitiya-b-santo> (дата звернення 13.10.2021)
14. Хучек М. Социально-экономическое содержание инноваций на предприятии. *Вестник университета. Серия 6. Экономика*. 1995. №1. С. 62-71.
15. Шумпетер Й. А. *Теория экономического развития*. URL: <http://uaterra.in.ua/wp-content/uploads/2017/11/SHumpeter-Teoryya-ekonomycheskogo-razvytyya.pdf> (дата звернення 15.10.2021)
16. Щербань В. М., Козубенко Л. Д. Товарна інноваційна політика. Київ : Вид-во «Кондор», 2006. 400 с.
17. Яковец Ю. В. *Ускорение научно-технического прогресса: теория и экономический механизм*. URL: <https://www.livelib.ru/book/1001397996-uskorenie-nauchnotekhnicheskogo-progressa-teoriya-i-ekonomicheskij-mehanizm-yurij-yakovets> (дата звернення 18.10.2021)
18. Яковец Ю. В. *Эпохальные инновации XXI века*. URL: <http://padabum.com/d.php?id=205334> (дата звернення 20.10.2021)
19. Mikhailichenko M., Lozhachevska O., Smagin V., Krasnoshtan O., Zos-Kior M., Hnatenko I. Competitive strategies of personnel management in business processes of agricultural enterprises focused on digitalization. *Management Theory and Studies for Rural Business and Infrastructure Development*. 2021. №43(3). P. 403–414.
20. Zherdetska L., Diatlova Y., Diatlova V., Derkach J., Goncharenko A. Zos-Kior M. Digital banking in the marketing mix and human resource management: improving the approach to the assessment as an innovative component. *Laplace in Journal*. 2021. № 7(3A), P. 111-119.

References

1. Bazhal Yu. M. (1996). *Ekonomichna teoriia tekhnolohichnykh zmin* [Economic theory of technological change]. K.: Zapovit.
2. Valenta F. (1985). *Upravlenie innovatsiyami*. [Innovation management]. M.: Progress.
3. Vodachek L., Vodachkova O. (1989). *Strategiya upravleniya innovatsiyami na predpriyatii* [Enterprise innovation management strategy]. Available at: <http://library.univer.kharkov.ua/OpacUnicode/index.php?url=/notices/index/IdNotice:59467/Source:default> (accessed 21 October 2021)
4. Gamidov G. S., Kolosov V. G., Osmanov N. O. (2000). *Osnovyi innovatiki i innovatsionnoy deyatelnosti* [Fundamentals of innovation and innovation]. Available at: <http://www.booka.ru/books/17419#about> (accessed 15 October 2021)
5. Drucker Peter F. (1985). *Innovation and Entrepreneurship: Practice and Principles*. New York: Harper and Row Publishers. Available at: <https://www.jstor.org/stable/3380320> (accessed 25 October 2021)
6. Krupka M. I. (2001). *Finansovo-kredytnyi mekhanizm innovatsiinoho rozvytku ekonomiky Ukrainy* [Financial and credit mechanism of innovative development of the Ukrainian economy]. Lviv : Vyd. tsentr LNU imeni Ivana Franka.
7. Markina I. A., Voronina V. L., Khoroshko D. R. (2020) *Upravlinnia innovatsiinym potentsialom yak faktor stratehichnoho rozvytku ta konkurentnykh perevah pidpriemstva* [Management of innovation potential as a factor of strategic development and competitive advantages of the enterprise]. *Skhidna Yevropa: ekonomika, biznes ta upravlinnia*, no. 3 (26), pp. 76-81.
8. Natsionalna biblioteka Ukrainy imeni V. I. [National Library of Ukraine Name V. I. Vernadsky]. Vernadskoho. Available at: <http://www.nbu.gov.ua/> (accessed 20 October 2021)
9. Peresada A. A. (2002). *Upravlinnia investytsiinym protsesom* [Investment process management]. Kyiv : Vyd-vo «Libra».
10. Porter M. (1993). *Mezhdunarodnaya konkurentsya: konkurentnyie preimuschestva stran* [International Competition: Competitive Advantages of Countries]. M.: Mezhdunarodnyie otnosheniya.
11. Porter M. E. (2005). *Konkurentsya* [Competition]. Available at: <https://www.twirpx.com/file/505299/> (accessed 15 October 2021)
12. Prigozhin A. I. (1989). *Novovvedeniya: stimuly i prepyatstviya: (sotsialnyie problemyi innovatiki)* [Innovation: incentives and obstacles: (social problems of innovation)]. Available at:

<http://lib.mgppu.ru/OpacUnicode/app/webroot/index.php?url=/notices/index/IdNotice:26441> (accessed 18 October 2021)

13. Santo B. (1990). *Innovatsiya kak sredstvo ekonomicheskogo razvitiya* [Innovation as a means of economic development]. Available at: <https://www.livelib.ru/book/1002363078-innovatsiya-kak-sredstvo-ekonomicheskogo-razvitiya-b-santo> (accessed 13 October 2021)

14. Huchek M. (1995). Sotsialno-ekonomicheskoe sodержanie innovatsiy na predpriyatii. [Socio-economic content of innovations at the enterprise]. *Vestnik universiteta. Seriya 6. Ekonomika*. (1), 62-71.

15. Shumpeter Y. A. (2008). *Teoriya ekonomicheskogo razvitiya* [Economic development theory]. Available at: <http://uatterra.in.ua/wp-content/uploads/2017/11/SHumpeter-Teoryya-ekonomicheskogo-razvytyya.pdf> (accessed 15 October 2021)

16. Shcherban V. M., Kozubenko L. D. (2006). *Tovarna innovatsiina polityka* [Commodity innovation policy]. Kyiv : Vyd-vo «Kondor».

17. Yakovets Yu. V. (1988). *Uskorenie nauchno-tehnicheskogo progressa: teoriya i ekonomicheskij mehanizm* [Acceleration of scientific and technological progress: theory and economic mechanism]. Available at: <https://www.livelib.ru/book/1001397996-uskorenie-nauchnotehnicheskogo-progressa-teoriya-i-ekonomicheskij-mehanizm-yurij-yakovets> (accessed 18 October 2021)

18. Yakovets Yu. V. (2004). *Epohalnye innovatsii XXI veka* [Epic 21st Century Innovation]. Available at: <http://padabum.com/d.php?id=205334> (accessed 20 October 2021)

19. Zherdetska L., Diatlova Y., Diatlova V., Derkach J., Goncharenko A. Zos-Kior M. (2021). Digital banking in the marketing mix and human resource management: improving the approach to the assessment as an innovative component. *Laplage in Journal*, 7(3A), 111-119.

20. Mykhailichenko M., Lozhachevska O., Smagin V., Krasnoshtan O., Zos-Kior M., Hnatenko I. (2021). Competitive strategies of personnel management in business processes of agricultural enterprises focused on digitalization. *Management Theory and Studies for Rural Business and Infrastructure Development*, 43(3), 403–414.

VORONINA Viktoriia

PhD in Economics, Associate Professor,
Poltava State Agrarian University,
Ukraine, Poltava

KARPENKO Valentyna

bachelor student,
Poltava State Agrarian University,
Ukraine, Poltava

RUBANSKA Karyna

bachelor student,
Poltava State Agrarian University,
Ukraine, Poltava

CONCEPTUALIZATION OF THEORETICAL FUNDAMENTALS OF THE CONCEPT OF «INNOVATION»: A MODERN VIEW

Introduction. *The modern Ukrainian economy is changing in all areas of the national economy. This is evidenced by changes in the factors and sources of the foundations of economic growth. The possibilities of resources for economic growth are shrinking. The system of innovative processes, scientific knowledge, new technologies and services is a promising area. Such shifts are possible due to innovation. Innovation is a way to improve the competitiveness of enterprises and the economy. Innovative processes in economic development are gaining great importance. The scientific and theoretical aspects of the genesis and the modern formation of the innovative theory have been considered in many works. The authors determined the role of innovation as a factor of economic growth, developed a conceptual apparatus, identified the main cause-and-effect relationships in this area of activity. But some theoretical and methodological aspects of innovation management require further in-depth research.*

Purpose. *The purpose of the article is to analyze the theoretical foundations of innovation. Study of different approaches to the concept of "innovation". Identification of the main characteristics and criteria of innovation.*

Results. *The founders of the theory of innovation are considered to be the Soviet scientist economist N. Kondratiev and the Austro-American researcher J. Schumpeter. N. Kondratyev proved that changes in the economic structure of society depend on the implementation of basic innovations. The main ideas of the scientist were developed by J. Schumpeter. At the present stage, different interpretations of the essence of the definition of "innovation" are presented. This was proved by the authors' analysis of the literature. A number of researchers believe that the basis of innovation is change. Other scholars suggest that innovation can be expressed in both quantitative and qualitative changes. Some authors consider innovation as a process. They believe that this is a process of using an innovation, an invention. Thus, based on the analysis and generalization of the works of domestic and foreign scientists to determine the content of the concept of "innovation", it can be noted: 1) a single generally accepted content of the concept of "innovation" has not been developed; 2) innovation as an economic category means the result of the activity on the creation of a new product, technology, realized on the market; 3) researchers highlight novelty and practical applicability as one of the key features of innovation; 4) for the development of an enterprise, it is advisable to consider innovation as an innovation in various fields of activity, its implementation provides an economic effect.*

Originality. *The scientific novelty of the study is to identify the main characteristics and criteria of innovation. The author's definition of the concept "enterprise innovation" is offered.*

Conclusion. *The main characteristics and criteria of innovations are established: the presence of significant changes that have a qualitative, fundamental nature. Innovation must be characterized by scientific and technical novelty; possession of resources and potential to increase the efficiency of all processes in general or their parts; achieving target efficiency; high risk relationship; practical implementation; manifestation of creative activity; use in various fields of activity; ability to meet the needs of consumers; bring profit to business entities; ability to provide long-term beneficial effect; ecological safety.*

Key words: *economic development, innovation, innovation process, competitiveness, enterprise, transformation, management.*

*Одержано редакцією: 20.06.2021
Прийнято до публікації: 21.08.2021*

РОЗВИТОК РЕГІОНІВ, ГАЛУЗЕЙ ТА ВИДІВ ЕКОНОМІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

DEVELOPMENT OF REGIONS, INDUSTRIES AND TYPES OF ECONOMIC ACTIVITY

УДК 339.9:332.33:338.431(477)

DOI: <https://doi.org/10.31651/2076-5843-2021-3-65-72>

ЗОСЬ-КІОР Микола Валерійович

доктор економічних наук, професор,
Полтавський державний аграрний
університет,
м. Полтава, Україна

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-8330-2909>
zoskior@gmail.com

КУКУРУДЗА Іван Іванович

доктор економічних наук, професор,
Черкаський національний університет
імені Богдана Хмельницького,
м. Черкаси, Україна

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-0408-1122>
t_romaschenko@ukr.net

КИРИЛЮК Євгеній Миколайович

доктор економічних наук, професор,
Черкаський національний університет
імені Богдана Хмельницького,
м. Черкаси, Україна

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-7097-444X>
en_kirilyk@ukr.net

ТЕРЕНТЬЄВА Олена Валеріївна

здобувачка третього (освітньо-наукового)
рівня вищої освіти – доктора філософії,
Черкаський національний університет
імені Богдана Хмельницького,
м. Черкаси, Україна

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-3577-3340>
nauka1@ukr.net

МОДЕЛЮВАННЯ УПРАВЛІННЯ ЗЕМЕЛЬНИМИ РЕСУРСАМИ В УКРАЇНІ В КОНТЕКСТІ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ ТА ФОРМУВАННЯ СТАЛИХ АГРОПРОДОВОЛЬЧИХ СИСТЕМ

У статті викладено теоретичні аспекти моделювання управління земельними ресурсами в Україні в контексті глобалізації та формування сталих агропродовольчих систем. Запропоновано визначення глобалізації як вищої стадії суспільних відносин, заснованих на лібералізації та мережевому принципі організації, в умовах єдиного загальносвітового фінансово-інформаційного простору. Представлено поняття «глобальна деформація» в контексті управління земельними ресурсами аграрного сектора економіки, яке слід розуміти як зміну формату усталених національних суспільних відносин під дією глобалізаційних впливів соціального, економічного, політичного, організаційного, фінансового, інформаційного характеру, превентивних та/або адміністративних адапторів і країнового люфта. Вперше представлено схему деформації земельних відносин від глобалізаційних впливів через конкуренцію на світовому ринку земельних ресурсів і через конкуренцію на світовому ринку сільськогосподарської продукції. Визначено причини й наслідки глобальної деформації земельних відносин на національному рівні.

Ключові слова: управління земельними ресурсами, моделювання, глобалізація, глобальна деформація, рента, конкуренція, країновий люфт, превентивний адаптор, адміністративний адаптор, ринок землі, сталі агропродовольчі системи.

Постановка проблеми. Глобалізацію та її вплив на розвиток суспільних відносин варто розглядати в безперервному процесі адаптації конкретних індивідуумів, їхніх груп, територіальних громад, громадських організацій, підприємств, держав та їх груп до мінливих умов зовнішнього середовища, первісною якого є внутрішні зміни зазначених суб'єктів глобалізації. На сьогодні в основному аналізуються наслідки, а безпосередньо глобалізаційні впливи, зокрема на управління земельними ресурсами, науковцями наразі системно не вивчені, що зумовлює актуальність цього дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Специфіка національної земельної реформи, з урахуванням чинника глобалізації, зумовлена низкою чинників, які можна назвати вихідними.

По-перше, в Україні, площа якої в загальній площі земель світу займає менше 0,5 %, видобувається, переробляється і залучається до виробництва приблизно 5 % світового обсягу мінерально-сировинних ресурсів, які перебувають в господарському обігу [1, 7, 9], у тому числі і найцінніших у світі ґрунтів. На нашу думку, недовикористовувані аграрні ресурси на фоні світової продовольчої кризи стають інтересом міжнародних агентів. З цієї точки зору, Україна має і гарантовані ринки збуту, і можливість значного підвищення свого міжнародного статусу, з яким не можливо не рахуватися.

По-друге, екстенсивне землеробство, окрім беззаперечних економічних втрат, забезпечує конкурентну перевагу України на світовій арені – не тільки з позицій екологічності продукції, а й із позицій більшої повноцінності земель, порівняно з розвиненими країнами, що мають бідніші ґрунти та занадто інтенсифікували землеробство [2, 3, 10]. Даний факт підтверджується не тільки біохімічними аналізами ґрунтів, а й конкуренцією на міжнародному ринку капіталу за право оренди українських чорноземів.

По-третє, для України позитивні наслідки може мати «ефект запізнення», тобто ситуація, коли реформи в країні проходять пізніше за аналогічні в країнах-піонерах [4, 5, 6, 8]. Це дає можливість сформувати більш досконалу економіку з урахуванням чужих помилок.

Ці три чинники є беззаперечними потенційними перевагами аграрного сектору України, але фактично вони є і проблемами, які за умов євроінтеграції та децентралізації влади мають вміщуватися оперативно, комплексно і гармонізовано.

Отже, невирішеними раніше частинами загальної проблеми є дослідження глобалізаційних впливів на управління земельними ресурсами України, причини і наслідки даних впливів.

Метою статті є дослідження моделювання управління земельними ресурсами в Україні в контексті глобалізації та формування сталих агропродовольчих систем.

Викладення основного матеріалу дослідження. Єдиного визначення поняття «глобалізація» не існує. Семантичне поняття «глобалізація» пов'язано з англійським словом «globe», що найчастіше перекладається як «куля», «небесне тіло» або «глобус». Варіант «the globe» означає «земна куля», тому похідне слово «глобальний» (від лат. global) в буквальному сенсі розуміється в двох значеннях:

- 1) охоплюючий всю земну кулю, всесвітній;
- 2) всебічний, повний, загальний, універсальний [2].

Виходячи із численних досліджень, пропонуємо власне визначення глобалізації як вищої стадії суспільних відносин, заснованих на лібералізації та мережевому принципі організації, в умовах єдиного загальносвітового фінансово-інформаційного простору. Відзначимо необхідність аналізу саме впливів глобалізації на суспільні відносини.

Так, до процесу глобалізації залучені всі виробники і продавці, незалежно від того, чи працюють вони на національному, чи іноземному ринку. Це відобразилося і на конкуренції, і на необхідності дотримання міжнародних правил торгівлі, розрахунків тощо [3]. При глобалізації посилюється дія зростаючого впливу різних факторів міжнародного значення (наприклад, тісних економічних і політичних зв'язків, культурного та інформаційного обміну) на соціальну дійсність в окремих країнах [4].

При цьому складається хибне враження, що глобалізація включає все і всіх на планеті. Специфічним змістом глобальних проблем можна вважати глобальність досліджуваної системи або процесу не стільки в кількісному, скільки в якісному аспекті. При цьому система є глобальною, якщо відсутня система більш високого таксономічного рангу [5]. Тобто глобалізація – надання чому-небудь глобальних масштабів, глобального характеру [6]. Вона пов'язана з інформаційною трансформацією суспільства [7].

Дослідження свідчать, що не обов'язково мати найбільшу в світі економіку, щоб вважатися більш або менш інтегрованим у процес глобалізації – важливо інтегруватися в інформаційні глобальні проекти, більшість з яких – саме з управління обмеженими невідновлювальними ресурсами, до яких і належать земельні ресурси.

Це знаходить підтвердження в дослідженнях представників технічних наук, які з глобалізацією асоціюють техноглобалізм, як злиття технологій, що з'являються в окремих країнах, у єдиний комплекс технічних знань [5].

Як зазначають техноглобалісти, наприкінці ХХ ст. виникли метатехнології, які мають головну особливість – принципову неможливість отримання конкурентних переваг користувачами технологій у порівнянні з їх розробниками. Лідерство в галузі інформаційних технологій дозволяє виграти боротьбу за матеріальні ресурси. Чим держава слабкіша економічно, тим більшу данину вона платить через механізми глобалізації країнам, які володіють інформаційними технологіями [8].

На підставі вищесказаного та відповідно до нашого визначення, глобалізація формує основні 6 видів впливів (табл. 1).

Таблиця 1

Види глобалізаційних впливів

№	Назва		Умовне позначення	Основний вплив на:
	українською	англійською		
1	Соціальний	social	S	соціальні відносини, демографію
2	Економічний	economic	E	економічні відносини, пов'язані з розподілом доданої вартості
3	Політичний	political	P	лобіювання інтересів
4	Організаційний	organizational	O	організацію виробництва та співпраці
5	Фінансовий	financial	F	економічні відносини, пов'язані з перерозподілом доданої вартості
6	Інформаційний	information	I	технологічні відносини, дифузію і провайдинг інновацій

Джерело: сформовано авторами

Глобалізація на рівні окремої країни характеризується ступенем взаємозв'язку загалом зі світовою економікою, і державна політика інтеграції потребує можливості бути присутніми на більших ринках.

Україна не є виключенням із цих правил. Подібні впливи можна продемонструвати навіть на земельних відносинах, що є основою управління земельними ресурсами аграрного сектору економіки. Через диспропорції у зростанні попиту на продовольство (пришвидшеними темпами) та обсягах його виробництва збільшується абсолютне відхилення між темпами приросту диференційної ренти I (ДР_I) і заробітної плати та диференційної ренти I (ДР_{II}) і прибутком (що є мотиватором НТП в аграрному секторі економіки).

Дисбаланс інтересів основних суб'єктів земельних відносин у цьому випадку посилюється глобальними впливами і суттєво деформує земельні відносини на національному рівні. Глобальні впливи, їх причини та можливі наслідки деформації земельних відносин на національному рівні узагальнено у табл. 2.

Урбанізація, зростаюча взаємозалежність і проблеми, які вони генерують, визначає поле діяльності безлічі нових агентів землекористування і земельного управління, які працюють на місцевому, національному та глобальному масштабі [10].

Глобальні агенти (часто з ними пов'язують суверенні фонди Китаю, країн Південно-Східної Азії, Перської затоки та інших багатих країн [6]) взаємодіють із місцевими і національними організаціями в цілях, які часто мають побічні соціальні й екологічні наслідки, такі як конфлікти через конкуруючі види землекористування або відмову в спільному використанні угідь [10].

Уряди країн у всьому світі починають усвідомлювати цінність землі, особливо родючої, купуючи її за кордоном щорічно на 20-30 млрд. дол. [1]. Саудівська Аравія купує її в Ефіопії, Південній Кореї, Судані. Китай вкладає великі кошти в пальмові плантації і транспортну інфраструктуру в Конго [3]. Інвестори не обмежуються урядами країн. Західні банки, такі як Morgan Stanley і Goldman Sachs, і BlackRock Inc., одні з найбільших у світі компаній з управління активами, вкладаються в африканські сільськогосподарські угіддя [4].

**Глобальні впливи, їх причини та наслідки деформації земельних відносин
на національному рівні**

Впливи	Причини впливів	Наслідки впливів
Глобальні впливи через конкуренцію на світовому ринку земельних ресурсів	Обмеженість придатних для сільськогосподарського виробництва земель; невисокий рівень управління земельними ресурсами в Україні; лібералізація ЗЕД України; високий попит на родючі землі з боку міжнародних агентів	Оренда близько 10 млн. га сільськогосподарських угідь України компаніями з іноземним капіталом; формування рядом агрохолдингів земельних банків зі спекулятивними цілями; формування спекулятивного лобі та лобі іноземних агентів
Державна політика продовольчої та екологічної безпеки	Необхідність підтримки і збереження родючості ґрунтів; недопущення дефіциту продовольства в Україні	Обмеження іноземним агентам приймати участь в земельних відносинах; гармонізація екологічного законодавства зі світовим
Заходи землевласника зі збільшення/утримання ДР _I	Побоювання втрати вартості землі як капіталу (за рахунок зменшення природної родючості землі); посилення конкуренції за права на землю	Обговорення з землекористувачем-орендатором позицій щодо якості землі при підписанні договору оренди; підвищення орендної плати
Стимуляторна екологічна політика землекористувача	Зацікавленість землекористувача-орендатора в належній якості землі за довготривалих відносин з орендодавцем	Узгодження пропозицій орендодавця щодо підтримки якості землі
Заходи землекористувача зі збільшення фондоозброєності	Необхідність уникнення факторів демотивації найманих працівників та виходу з господарства орендодавців з паями	Пропонування гідної заробітної плати; конкретизація прав і обов'язків сторін в трудовому договорі; збільшення фондоозброєності
Заходи найманого працівника зі збільшення ЗП через удосконалення організації виробництва	Бажання отримати більшу заробітну плату через збільшення продуктивності праці	Збільшення норм навантаження; збільшення продуктивності праці
Заходи найманого працівника зі збільшення ЗП через участь в управлінні розподілом доданої вартості	Бажання отримати більшу заробітну плату через ускладнення робіт та додаткові витрати працівника на підвищення кваліфікації	Посилення розподілу праці; демократизація процедури управління персоналом та його залучення до розподілу доданої вартості
Заходи землевласника з уникнення факторів демотивації серед найманих працівників/орендодавців	Необхідність уникнення факторів демотивації найманих працівників та виходу з господарства орендодавців з паями	Посилення розподілу праці; демократизація процедури управління персоналом та його залучення до розподілу доданої вартості
Конкурентна політика землекористувача на ринку	Посилення економічної та неекономічної конкуренції на ринку сільськогосподарської продукції та продовольства	Пошук землекористувачем додаткових конкурентних переваг
Глобальні впливи через конкуренцію на світовому ринку сільгосппродукції	Випередження темпу приросту попиту на сільськогосподарську продукцію та продовольство над їх пропозицією	Підвищення цін на сільськогосподарську продукцію; експансія на внутрішній ринок міжнародних та іноземних агентів
Заходи землекористувача зі збільшення земельного банку (зادля «ефекту масштабу») для недопущення зменшення величини ДР _{II}	Побоювання землекористувача зменшення абсолютної величини ДР _{II}	Збільшення земельного банку; отримання «ефекту масштабу»; інвестиції в НТП
Заходи землекористувача із формування вертикально інтегрованих структур	Зменшення маси прибутку на 1 га та інших показників економічної ефективності господарювання	Диверсифікація господарської діяльності; формування вертикально інтегрованих структур

Джерело: сформовано авторами

Це нові тенденції у фінансових аспектах створення глобалізованого ринку землі [10]. Тому нами і визначено необхідність превентивних і адміністративних адапторів для забезпечення національної, зокрема екологічної та продовольчої, безпеки держави.

Із позицій мезо- і мікрорівнів економічної ієрархії адаптація сільськогосподарських підприємств є формою відображення підприємством і його структурами механізмів впливу глобалізації. До механізмів впливу глобалізації відносяться:

- зміни кредитної, цінової, фінансової, ресурсно-сировинної, податкової політики, економічної кон'юнктури;
- послаблення коопераційно-конкурентних переваг аграрних підприємств і впливу держави на вирішення проблем фінансування сільгоспвиробництва, розвиток ринку технологічних інновацій;
- розширення місткості ринкової ніші підприємств;
- втрата адаптаційного статусу тощо.

Наші дослідження знаходять підтвердження в схемах старої та нової пірамід управління земельними ресурсами за рівнями (рис. 1).

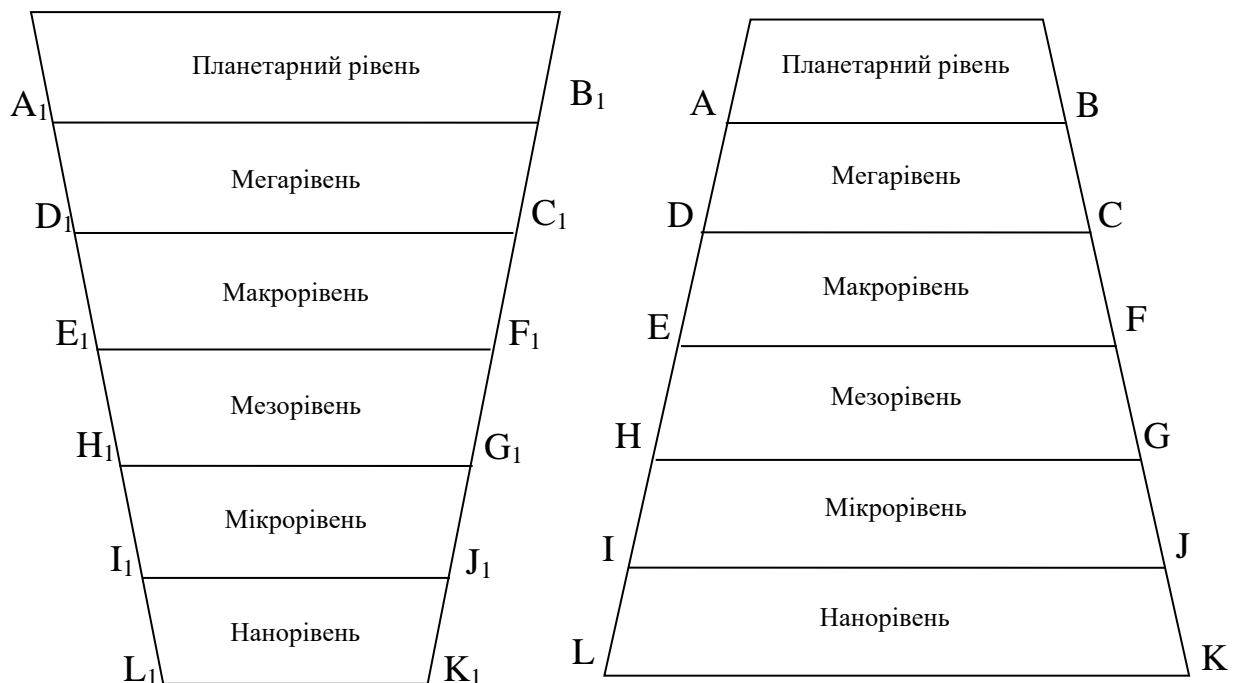

Рис. 1. Стара і нова піраміди управління земельними ресурсами за рівнями
Джерело: сформовано авторами

Так, за старої піраміди управління земельними ресурсами планетарний вплив був більш обмежений ($AB < A_1B_1$), тоді як рівень підприємства – більш значимий ($IJ > I_1J_1$). Як бачимо, крім планетарного, збільшився вплив мега- ($DC < D_1C_1$) та макрорівнів ($EF < E_1F_1$), і зменшився вплив мезо- ($HG > H_1G_1$) та нанорівнів ($LK > L_1K_1$).

Фактично всі дослідження глобалізації вказують не просто на низку комплексних впливів, і на певні зміни суб'єкта, що зазнає глобальних впливів. Найчастіше вчені характеризують сучасні глобалізаційні впливи такими визначеннями: «здви́г в економіці» [5]; «тиск» [6]; «удар» [7] тощо.

На наш погляд, і вказані визначення, і продемонстровані раніше глобальні впливи на процеси управління земельними ресурсами та земельні відносини загалом, дають підстави ввести новий науковий термін «глобальна деформація».

Глобальна деформація – зміна формату усталених національних суспільних (земельних) відносин під дією глобальних впливів суспільного, економічного, політичного, організаційного,

фінансового, інформаційного характеру, превентивних та/або адміністративних адапторів та країнового люфта.

Слід зазначити, що глобальні впливи відчувають більшість країн, тому на національному рівні необхідним є формування та розвиток систем: превентивних адапторів (від лат. *Adapto* – пристосовую), адміністративних адапторів, країнового люфта (від нім. *Luft* – повітря).

Висновки. Адаптація до представлених впливів, безумовно, наштовхується на протилежно спрямовані інтереси учасників суб'єктів національної економіки, що зумовлює необхідність посилення рівня міжнародної конкуренції в екологічній сфері, відходу від практики подвійних стандартів постіндустріальних країн щодо розширення виробництва на території країн, що розвиваються. Це зумовлює залежність світових тенденцій від реалізації стратегій розвитку окремих країн. На наш погляд, стратегія розвитку сільського господарства, зокрема високоефективного землеробства, виглядає для України привабливою та такою, що дозволяє зайняти суттєву нішу в системі міжнародного поділу праці.

Слід також зазначити, що для формування та розвитку систем превентивних та адміністративних адапторів і країнового люфта в Україні час обмежений. Адже останнім часом аграрні ринки інших країн дуже активно розвиваються (Китай, країни Південно-Східної Азії, Південної Америки, Казахстан та ін.), і Україна може не встигнути зайняти свою нішу на світовому ринку, що й зумовлює необхідність науково виваженого підходу до подальшого обґрунтування адекватної системи управління земельними ресурсами національного аграрного сектору економіки.

Список використаних джерел

1. Вдовенко Н.М., Федірець О.В., Зось–Кіор М.В., Гнатенко І.А. Роль енергоринку в менеджменті ресурсозбереження та ресурсоефективності конкурентоспроможних підприємств агропродовольчої сфери. *Український журнал прикладної економіки*. 2020. Том 5. № 4. С. 222–229.
2. Воронько–Невіднича Т. В., Лещин Д. І., Василенко М. В. Управління конкурентоспроможністю підприємства в умовах нестабільного ринкового середовища. *Глобальні та національні проблеми економіки*. 2018. № 15. С. 23–27.
3. Ходаківська О.В., Патица Н.І., Гаргасас А. Методологічні основи оцінки конкурентоспроможності сільського господарства. *Механізм регулювання економіки*. 2019. № 2. С. 34–40.
4. Шубравська О. В. Агропродовольчий розвиток України в контексті глобальних викликів. *Економіка АПК*. 2014. № 7. С. 52–58.
5. Bilan Y., Zos–Kior M., Nitsenko V., Sinelnikau U., Ilin V. Projecting the social component of the efficient management of land resources. *Journal of Security and Sustainability*. Issues. 2017. № 7(2). P. 287–300.
6. Brockova K., Rossokha V., Chaban V., Zos–Kior M., Hnatenko I., Rubezhanska V. Economic mechanism of optimizing the innovation investment program of the development of agro–industrial production. *Management Theory and Studies for Rural Business and Infrastructure Development*. 2021. Vol. 43. No. 1. P. 129–135.
7. Halytskyi O., Polenkova M., Fedirets O., Brezhnieva–Yermolenko O., Hanzhiuk S. Mathematical risk assessment model for biodiesel production projects in Ukraine agriculture. *Financial and Credit Activity Problems of Theory and Practice*. 2021. 2(37), 280–286.
8. Hutorov A. O., Hutorova O O., Lupenko Yu. O., Yermolenko O. A., Voronko–Nevidnycha T. V. Modeling of the Cycle of Reproduction Process in the Agrarian Sector of Economy (Ukraine). *Revista Espacios*. 2019. Vol. 40. No. 7. P. 19.
9. Lozhachevska O., Navrotska T., Melnyk O., Kapinus L., Zos–Kior M., Hnatenko I. Management of logistics and marketing behavior of innovation clusters in territorial communities in the context of digitalization of society and the online market. *Laplace in Journal*, 2021. 7(3), p. 315–323.
10. Zos–Kior M., Hnatenko I., Isai O., Shtuler I., Samborskyi O., Rubezhanska V. Management of Efficiency of the Energy and Resource Saving Innovative Projects at the Processing Enterprises. *Management Theory and Studies for Rural Business and Infrastructure Development*. 2020. Vol.42. No.4. P. 504–515.

References

1. Vdovenko N., Fedirets O., Zos–Kior M., & Hnatenko I. (2020). Rol' enerhorynku v menedzhmenti resursozberezhennya ta resursoefektyvnosti konkurentospromozhnykh pidpryyemstv ahroprodovol'choyi sfery

[The role of the energy market in the management of resource conservation and resource efficiency of competitive enterprises in the agri–food sector]. *Ukrayins'kyi zhurnal prykladnoyi ekonomiky*, (5.4), 222–229.

2. Voronko–Nevidnycha T., Leshchyn D., & Vasylenko M. (2018). Upravlinnya konkurentospromozhnystyu pidpryyemstva v umovakh nestabil'noho rynkovoho seredovyshcha [Management of enterprise competitiveness in an unstable market environment]. *Hlobal'ni ta natsional'ni problemy ekonomiky*, (15), 23–27.

3. Khodakivska O.V., Patyka N.I., & Gargasas A. (2019). Metodolohichni osnovy otsinky konkurentospromozhnosti sil'skoho hospodarstva [Methodological bases for assessing the competitiveness of agriculture]. *Mekhanizm rehulyuvannya ekonomiky*, (2), 34–40.

4. Shubravska O. V. (2014). Ahroprodovol'chyy rozvytok Ukrainy v konteksti hlobal'nykh vyklykiv [Agri–food development of Ukraine in the context of global challenges]. *Ekonomika APK*, (7), 52–58.

5. Bilan Y., Zos–Kior M., Nitsenko V., Sinelnikau U., & Ilin V. (2017). Projecting the social component of the efficient management of land resources. *Journal of Security and Sustainability*, (7.2), 287–300.

6. Brockova K., Rossokha V., Chaban V., Zos–Kior M., Hnatenko I., & Rubezhanska V. (2021). Economic mechanism of optimizing the innovation investment program of the development of agro–industrial production. *Management Theory and Studies for Rural Business and Infrastructure Development*, (43.1), 129–135.

7. Halytskyi O., Polenkova M., Fedirets O., Brezhnieva–Yermolenko O., & Hanzhuk S. (2021). Mathematical risk assessment model for biodiesel production projects in Ukraine agriculture. *Financial and Credit Activity Problems of Theory and Practice*, (2.37), 280–286.

8. Hutorov A. O., Hutorova O O., Lupenko Yu. O., Yermolenko O. A., & Voronko–Nevidnycha T. V. (2019). Modeling of the Cycle of Reproduction Process in the Agrarian Sector of Economy (Ukraine). *Revista Espacios*, (40.7), 19.

9. Lozhachevska O., Navrotska T., Melnyk O., Kapinus L., Zos–Kior M., & Hnatenko I. (2021). Management of logistics and marketing behavior of innovation clusters in territorial communities in the context of digitalization of society and the online market. *Laplace in Journal*, (7.3), 315–323.

10. Zos–Kior M., Hnatenko I., Isai O., Shtuler I., Samborskyi O., & Rubezhanska V. (2020). Management of Efficiency of the Energy and Resource Saving Innovative Projects at the Processing Enterprises. *Management Theory and Studies for Rural Business and Infrastructure Development*, (42.4), 504–515.

ZOS-KIOR Mykola

Dr. Sc. (Economics), Professor,
Poltava State Agrarian University,
Ukraine, Poltava

KUKURUDZA Ivan

Dr. Sc. (Economics), Professor,
Bohdan Khmelnytsky National University
of Cherkasy, Cherkasy, Ukraine

KYRYLIUK Yevhenii

Dr. Sc. (Economics), Professor,
Bohdan Khmelnytsky National University
of Cherkasy,
Cherkasy, Ukraine

TERENTIEVA Olena

graduate student,
Bohdan Khmelnytsky National University of
Cherkasy,
Cherkasy, Ukraine

MODELING OF LAND RESOURCES MANAGEMENT IN UKRAINE IN THE CONTEXT OF GLOBALIZATION AND FORMATION OF SUSTAINABLE AGRICULTURAL FOOD SYSTEMS

Introduction. Globalization and its impact on the development of social relations should be considered in the continuous process of adaptation of individuals, their groups, local communities, NGOs, enterprises, states and their groups to changing environmental conditions, the initial of which are internal changes in these globalization. Today, the consequences are mainly analyzed, and the globalization effects themselves, in particular on land management, have not been systematically studied in science.

Purpose. The purpose of the article is to research of modeling of land resources management in Ukraine in the context of globalization and formation of sustainable agri-food systems.

Results. Types of globalization impacts on land management are classified. The use of preventive and

reactionary measures is argued, taking into account the capabilities of the state within the framework of international law. The practical significance of the obtained results is that based on the improvement of the categorical apparatus the scheme of deformation of land relations from globalization influences through competition on the world market of land resources and through competition on the world market of agricultural products is given. Ukraine's backlash, unlike many other countries, makes it possible to use, in addition to intensive, extensive neutralizers of globalization effects, such as land user measures to increase the land bank to prevention of reduction of the absolute value of differential rent II and measures of the land user on formation of vertically integrated structures for prevention of reduction of the absolute value of profit.

Originality. *The concept of "global deformation" in the context of land management of the agricultural sector of the economy, which should be understood as a change in the format of established national social relations under the influence of globalization of social, economic, political, organizational, financial, informational, preventive and/or administrative adapters and country backlash.*

Conclusion. *The article examines the main theoretical aspects of land management in Ukraine in the context of globalization. The definition of globalization as the highest stage of social relations, based on liberalization and network principle of organization, in the conditions of a single global financial and information space is proposed. For the first time the scheme of deformation of land relations from globalization influences through competition in the world market of land resources and through competition in the world market of agricultural products is presented. The causes and consequences of the global deformation of land relations at the national level are determined.*

Key words: *land management, modeling, globalization, global deformation, rent, competition, country backlash, preventive adapter, administrative adapter, land market, steel agri-food systems.*

*Одержано редакцією: 20.06.2021
Прийнято до публікації: 24.08.2021*

УДК 338.48(477-25Київ)(045)

DOI: 10.31651/2076-5843-2021-3-73-80

РАДЧЕНКО Ольга Миколаївна

кандидат історичних наук, доцент,
Черкаський національний університет
імені Богдана Хмельницького,

м. Черкаси, Україна

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-3362-5184>

o.radchenko@ukr.net

КИЇВ ЯК ТУРИСТИЧНА ДЕСТИНАЦІЯ: ВИКЛИКИ СЬОГОДЕННЯ

У статті проаналізовано стан і соціально-економічні умови туризму в столиці України м. Києві на підставі офіційних документів Київської міської державної адміністрації, статистичних даних та результатів міжнародних рейтингів. Виявлено низку проблем системного та відомчого характеру, які перешкоджають розвитку туризму. Зазначено негативний вплив пандемії COVID-19. Запропоновано шляхи розв'язання проблем.

Ключові слова: Київська міська державна адміністрація, пандемія, туризм, SMART-destination.

Постановка проблеми. У 2016 р. на 100 провідних міст світу припадало 558 млн. міжнародних прибуттів, що становить майже половину обсягів міжнародного туризму [1, с. 5]. Це свідчить про значну роль урбанізації в розвитку туризму. Склад провідних туристичних дестинацій Європи протягом останнього десятиліття залишається майже незмінним: це Лондон, Париж, Рим, Стамбул, Прага, Барселона, Мілан, Амстердам, Відень, Анталія. В амбітних планах Київської міської адміністрації – вивести Київ в ряди провідних європейських міст.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Авторкою проводився пошук та аналіз відповідних до теми публікацій у відкритих базах даних (Google Academia, на порталі academia.edu тощо). Проте, як це не дивно, наявна лише одна наукова публікація 2014 р. автора В. Кучай, присвячена іміджу Києва як європейського культурно-історичного центру [2]. Більшість статей українських авторів висвітлюють статистику міжнародних туристичних потоків та теоретичні положення. Натомість офіційні видання Київської державної міської адміністрації, доступні на сайті КМДА, дають значний фактографічний матеріал для аналізу, узагальнень та прогнозування.

Важливим джерелом інформації є численні публікації іноземних вчених щодо процесів сучасної урбанізації, зокрема так званих SMART-cities («розумні» міста) [3], SMART-destinations («розумні дестинації») [4], та пов'язаного з цим SMART-tourism («розумний туризм») [5; 6]. Як одностайно зазначають їхні автори, в основі цих процесів знаходиться інтеграція сучасної інфраструктури з інформаційними технологіями, що забезпечує комфортні та екологічні умови проживання для мешканців міст і туристів, високий рівень надання різноманітних послуг, що також створює широкі можливості для самодіяльного туризму.

На нашу думку, враховуючи неабияке значення Києва для туристичної галузі, варто звернутися до наступних питань. Яке місце серед європейських міст посідає Київ? Чи відповідають міські культурно-історичні ресурси та інфраструктура потребам сучасних туристів? Яким чином можна зменшити вплив на туризм негативних зовнішніх і внутрішніх ринкових умов, і забезпечити його стабільний розвиток? Ці складні питання потребують всебічного вивчення.

Метою статті є аналіз стану туризму в Києві та зусиль міської адміністрації, спрямованих на виклики сьогодення, а саме: на глобальну цифровізацію туристичної галузі та пандемію COVID-19 (2019-nCoV).

Викладення основного матеріалу дослідження. Київ, маючи значні природні і культурно-історичні ресурси, розгалужену готельну базу і транспортну доступність, традиційно приваблював значні туристичні потоки. Однак на тлі масових політичних протестів 2013–2014 рр., анексії Криму з боку Російської Федерації і російської агресії на сході України кількість

гостей міста значно скоротилася, відповідно погіршилася робота туристичної інфраструктури. Лише протягом 2016–2018 рр. вдалося частково відновити туристичні потоки. В наступні роки до початку пандемії 2020 р. кількість туристів постійно зростала (рис. 1).

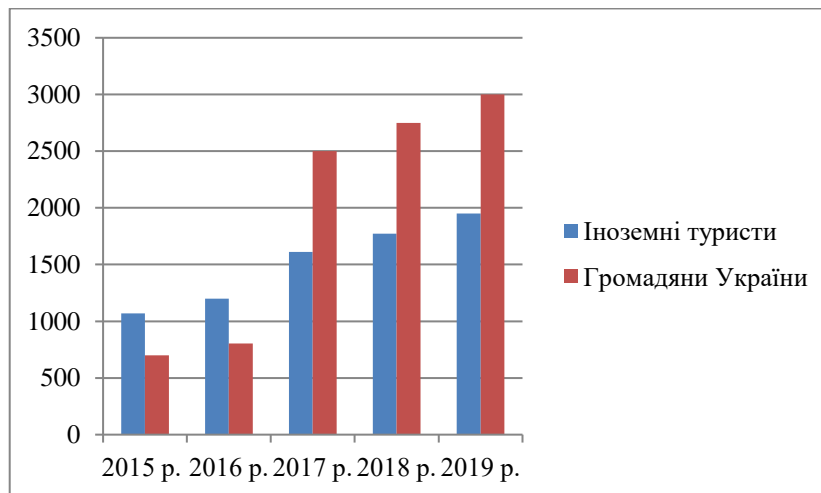

Рис. 1. Динаміка кількості туристів у Києві, 2015–2019 рр., тис. осіб

Складено автором за [7, с. 5]

Відповідно до збільшення туристичних потоків зростали і надходження до міського бюджету (рис. 2).

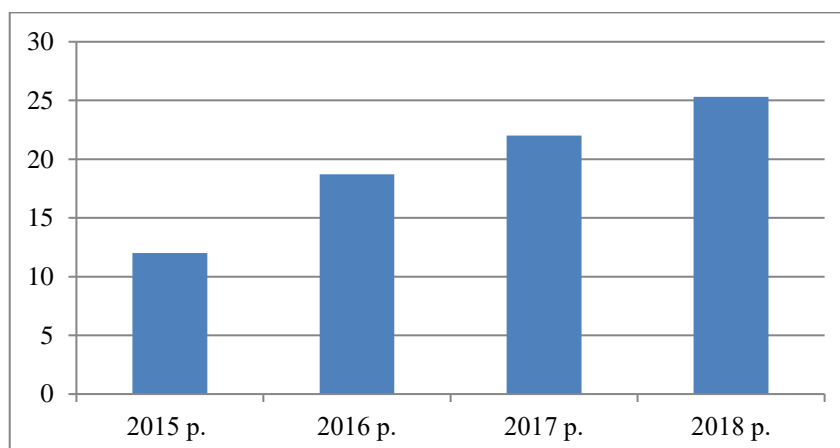

Рис. 2. Динаміка надходжень до міського бюджету, 2015–2018 рр., млн. грн.

Складено автором за [7, с. 6]

Однак очікування КМДА, що 2021 р. місто відвідають щонайменше 6 млн. туристів, і бюджет отримає близько 1 млрд. грн. податків, виявилися нездійсненими через пандемію COVID-19. Але і до початку пандемії частка туризму в валовому регіональному продукту (ВРП) міста була мізерною – 0,5% [8, с. 48].

За даними Державної прикордонної служби України, місто Київ у 2020 році відвідали 498,9 тис. іноземних туристів, що на 75% менше, ніж за аналогічний період минулого року (2001,8 тис. осіб). Кількість внутрішніх туристів у 2020 р. також зменшилась на 33% порівняно з попереднім роком (близько 3 млн. осіб). Туристичний збір, що є важливим джерелом наповнення місцевого бюджету, за 2020 рік скоротився на 46% порівняно з 2019 р. і становив 34,693 млн. грн. [9, с. 5].

Кількість зайнятих у галузі туризму протягом останніх років залишалась на рівні 26 тис. Київ налічує 182 заклади колективного розміщування, з них 133 готелі, середня завантаженість яких до пандемії складала 25–30%. Туристичні послуги надають 2500 підприємств, що становить 24% всіх турфірм в Україні [7, с. 3]. Щороку в місті проходить більше 1500 бізнес-подій. У Києві нараховується близько 500 конференц-холів, працюють 4 експоцентри.

Якщо до 2013 р. майже третина туристів приїздила з Російської Федерації, то тепер туристи походять переважно з країн Західної і Центральної Європи, США та Ізраїлю. З них більше 60% користуються послугами закладів розміщення. Середня тривалість перебування іноземців в столиці становить 1,9 доби, середня сума витрат складає щодня 100 євро. Натомість український турист перебуває в Києві 3 доби і витрачає близько 700 грн. на добу.

Отже, з економічної точки зору іноземний турист є більш вигідним, ніж вітчизняний, хоча обидва витрачають менше коштів порівняно з іншими європейськими містами: у рейтингу американської консалтингової фірми Mercer, яка спеціалізується на вивченні вартості життя для іноземців в різних країнах, у 2021 р. Київ посідає 149 позицію. В минулому році цей показник був вище: місто посідало 106 позицію [10].

Важливим комплексним показником соціально-економічного стану певного міста, рівня комфортності життя в ньому, є місце в рейтингу Economist Intelligence Unit (EIU – дослідницький центр при журналі *The Economist*): для Києва він суттєво погіршився (з 91-го у 2011 році до 132-го місця у 2015 році зі 140 міст світу) [8, с. 21].

Так само невтішними є валовий регіональний продукт на 1 киянина (рис. 3) та кумулятивні іноземні інвестиції (рис. 4), особливо в порівнянні з іншими містами Східної та Центральної Європи.

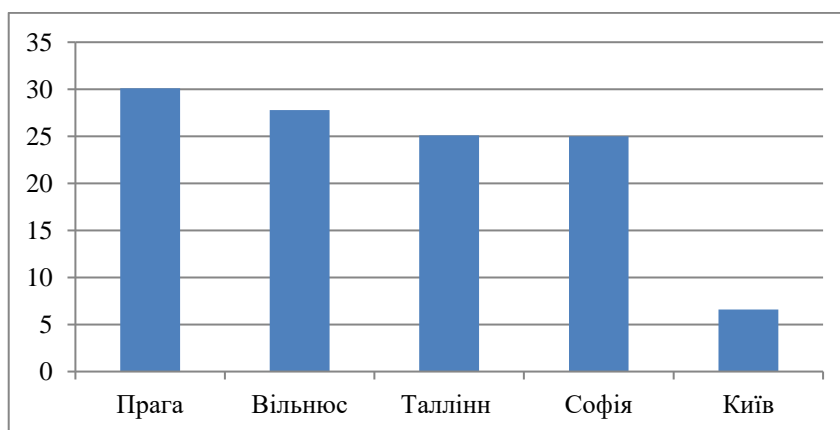

Рис. 3. Валовий регіональний продукт на 1 мешканця міст, 2014–2015 рр., тис. євро [8, с. 25]

Надзвичайно важливим для розвитку туризму є стан довкілля: чистота повітря і води, рівень озеленення, прибирання сміття тощо. Але і тут ситуація в Києві залишає бажати кращого: індекс забруднення повітря є високим; частка роздільно зібраних твердих побутових відходів становить лише 5% від загального обсягу; в місті не проводиться моніторинг якості води згідно з Водною рамковою директивою ЄС [8, с. 120].

В стратегії розвитку Києва до 2025 р., прийнятої у липні 2017 р., зазначено, що туризм є одним із пріоритетних напрямів соціально-економічного розвитку міста. Відповідно до цієї мети одною з головних функцій КМДА є затвердження міських цільових програм розвитку туризму, які зазвичай приймаються на три роки, і за розробку і виконання яких несе відповідальність Управління туризму і промоцій міської адміністрації.

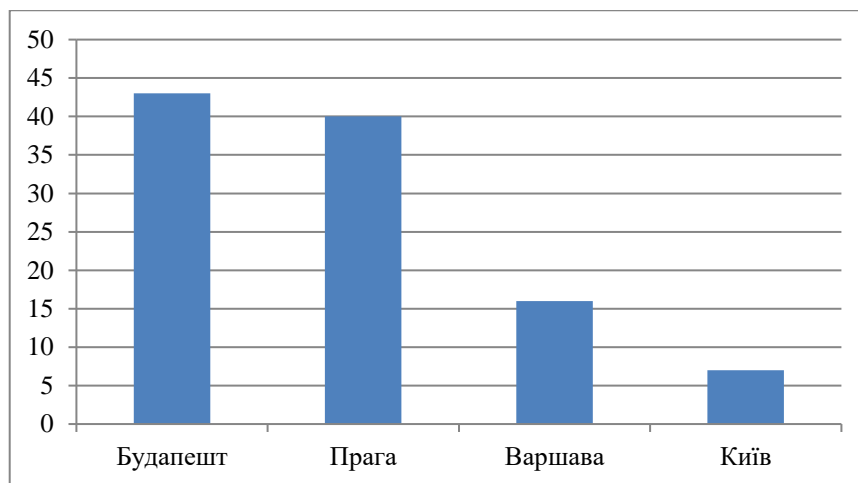

Рис. 4. Кумулятивні іноземні інвестиції на 1 мешканця міст, 2014–2015 рр., тис. євро [8, с. 31]

Контроль за реалізацією програми здійснюють департаменти економіки та інвестицій, фінансів, постійні комісії з бюджету і соціально-економічного розвитку, та з питань культури, туризму й інформаційної політики. Співвиконавцями програми виступають комунальні підприємства «Київський міський туристично-інформаційний центр», «Центр організації дорожнього руху», Управління міжнародних зв'язків та інші суб'єкти господарювання.

Завдання програми носять переважно маркетинговий характер, це зокрема:

- 1) позиціонування Києва як унікальної дестинації, як «однієї з головних туристично привабливих столиць Європи»;
- 2) промоції Києва в рамках офіційного туристичного бренду «Київ – місто, де все починається», а також як «місто вихідного дня»;
- 3) підвищення конкурентноспроможності міста шляхом покращення якості послуг, що надаються туристам, а також промоція міста як безпечної для туристів дестинації з відносно невисокими цінами [7, с. 7].

Щодо змісту цих завдань, то з критичної точки зору можна зазначити, що перше з них носить досить амбітний характер, адже Київ не входить навіть в першу сотню міст світу за даними Euromonitor 2017 р. [11]. Помітними є негативні зміни в історико-архітектурному обліку міста в наслідок неконтрольованої і хаотичної забудови. Окрім того, у випадку з іміджевим лозунгом «Київ – місто, де все починається» йдеться не стільки про концепцію брендингу, скільки про слоган, тобто фразу, яка в абстрагованій і концентрованій формі має окреслити образ міста. Питання безпеки слід було б виділити окремо як таке, якому приділяється велика увага в сучасному туризмі, тим більше, що кількість злочинів на 1000 мешканців Києва становить 23,1, серед яких є високою частка тяжких і особливо тяжких злочинів [8, с. 22, 99].

В міській програмі розвитку туризму на 2019–2021 рр. були визначені завдання, які за сутністю відповідають концепції SMART-дестинації, тобто привабливої для туристів території, де наявні необхідні туристичні ресурси та інфраструктура, поєднані з сучасними інформаційними технологіями. Отже, КМДА створила і підтримує туристичний портал міста, на якому вся інформація представлена українською та англійською мовами. З рубрики «Новини» можна дізнатись про актуальні події, зокрема, фестивалі, які можуть зацікавити туристів. Вихідними днями в місті проводять за попереднім записом безкоштовні екскурсії від вул. Хрещатик до Андріївського узвозу. Створено мобільний додаток «Kyiv Mobile Guide» та туристичну ID-картку гостя міста [12]. Туристичний портал Києва на відміну від порталів інших українських міст містить посилання на офіційну веб-сторінку України, створену на шести мовах на замовлення Міністерства закордонних справ та Українського інституту, і зорієнтовану виключно на іноземців [13].

Не зважаючи на певні успіхи в іміджевій рекламі Києва, наявна низка проблем системного характеру, які заважають реалізації планів КМДА просувати місто як одну з провідних столиць Європи, хоча позитивні зрушення є. Приміром, якщо в 2015 р. Київ посів лише 132 позицію серед 140 країн, включених до рейтингу придатності для життя (EIU Global Liveability Ranking), то в 2019 р. це вже була 117. Категоріями оцінки слугують стабільність, на яку впливають рівень злочинності, небезпека терористичних актів, військових конфліктів, громадянських заворушень; система охорони здоров'я і медицини; культура, до якої входить корупція; освіта; і, нарешті, інфраструктура [14]. КМДА в стратегії розвитку міста до 2025 р. поставила завдання увійти в 50 перших міст цього рейтингу, що, нажаль, здається мало реалістичним.

Серед головних проблем – абсолютно незадовільний стан транспортної інфраструктури. Впровадження швидкісної лінії залізниці між Київським залізничним вокзалом та аеропортом «Бориспіль» – це «крапля в морі» порівняно із застарілим автобусним, трамвайним і тролейбусним парком у всьому місті (зношеність складу складає 60–85% [8, с. 63]), а також проблемами приміського і міжміського сполучення. Окрім того, за даними Traffic Index 2020, Київ посідає сьоме місце в світі серед міст із найвищою втратою часу в дорожніх корках. Високою є кількість загиблих у ДТП на 100 тис. населення: 4,6 у 2015 р. Окрім того, зношеність всіх видів мереж житлово-комунального господарства оцінюється в 60–90% [8, с. 22]. Суттєвим для гальмування внутрішнього туризму є й низький рівень життя багатьох українців, що обмежує здатність подорожувати таким багато чисельним верствам населення, як школярі, студенти і пенсіонери.

Серед проблем, які носять переважно відомчий характер, можна відзначити слабку взаємодію КМДА з організаторами масових розважальних заходів та узгодження календаря цих подій з міськими маркетинговими заходами. Так само відомчий характер носить нездатність адміністрації міста організувати промоцію Києва для проведення масштабних заходів із бізнес-туризму. Досі не розроблено механізм державного і приватного партнерства на базі асоціацій. Так само не розроблено стратегії розвитку внутрішнього туризму і взаємодії з регіонами України, що могло б забезпечити стабільні потоки внутрішніх туристів.

Аудит Міської програми розвитку туризму на 2016-2018 рр. виявив численні порушення в її виконанні та встановив втрати бюджету міста на загальну суму 1,3 млн. грн. або 3,5% від загального обсягу фінансування [15, с. 1].

Кошторис витрат на заплановані заходи в Міській програмі розвитку туризму на 2019-2021 рр. викликає багато питань щодо доцільності деяких позицій та обсягів фінансування. Приміром, середні видатки на проведення однієї рекламної кампанії складають 2 375 тис. грн., видатки на транслювання промороликів в українських і закордонних засобах масової інформації – 3 500 тис. грн., видатки на підтримку туристичного порталу і додатків 1 000 тис. грн. тощо. Розроблення маркетингової програми розвитку туризму обійдеться в 500 тис. грн. Загальну суму витрат наведено в таблиці 1.

Таблиця 1

Загальний обсяг коштів на виконання програми розвитку туризму в м. Києві [7, с. 2]

Структура коштів	Загальний обсяг коштів, тис. грн.	у тому числі, за роками, тис. грн.		
		2019	2020	2021
Кошти бюджету м. Києва	199 557,0	67 269,0	67 269,0	65 019,0
Кошти інших джерел	19 500,0	6 500,0	6 500,0	6 500,0
Всього	219 057,0	73 769,0	73 769,0	71 519,0

Аналіз коштів на виконання програми показує, що його лівову частку (90%) складають кошти бюджету. За винятком відносно незначних витрат на видавничу діяльність, облаштування місць паркування, стоянок і зупинок туристично-екскурсійного транспорту відповідними знаками, виготовлення міні-макетів об'єктів культурної спадщини, інвентаризації об'єктів

культурно-історичної спадщини, проведення соціологічних досліджень, розробки маркетингової програми Києва, членських внесків до Всесвітньої туристської організації і ICCA (International Congress and Convention Association – Міжнародна асоціація конгресів і конференцій) – найбільше фінансування спрямоване на іміджеву рекламу Києва. Однак через впровадження надзвичайної ситуації в місті Києві в зв'язку з пандемією відбувся значний перерозподіл запланованих видатків. Протягом 2019–2021 рр. було реалізовано лише 56% запланованих заходів.

Слід підкреслити, що сума надходжень від туризму до бюджету міста за 2019 р., тобто до початку пандемії, склала лише 64 260 тис. грн. [9, с. 5], і це на 9,5 млн. грн. менше, ніж було інвестовано КМДА в розвиток туризму за той рік. Отже, можна вважати, що міська програма виявилась неефективною. Нова Міська цільова програма розвитку туризму на 2022–2024 рр. передбачає впововину менше фінансування: 118 975,0 тис. грн. і виділяє наступні пріоритети: розвиток подієвого, гастрономічного, медичного та історичного туризму [9, с. 4]. Окремо підкреслено ресурси для сімейного відпочинку. Загалом нова програма повторює положення попередньої і в цьому сенсі не є новаторською.

Висновки. Виведення туризму в Києві з періоду стагнації і на якісно новий рівень потребує, з одного боку, глибокого вивчення міжнародного досвіду, а з іншого – наведення ладу в транспортній сфері, покращення рівня безпеки і стану довкілля. Найвні культурно-історичні пам'ятки самі по собі не здатні збільшити туристичні потоки. Вони є лише компонентом туристичної привабливості міста. Ба більше – потужні промо-кампанії, хоч і є необхідними заходами, теж не спроможні забезпечити стабільні потоки туристів протягом тривалого часу без зазначених вище базових умов.

Окрім того, в умовах невизначеності ситуації з пандемією слід спрямовувати зусилля, насамперед, на внутрішньо регіональний туризм із дотриманням всіх протиепідемічних заходів.

Список використаних джерел

1. Euromonitor international. WTM London 2017. Top 100 City Destinations. URL: https://go.euromonitor.com/rs/805-KOK-719/images/Euromonitor%20International_WTM%20London%202017_Top%20100%20City%20Destinations.pdf. (дата звернення 24.09.2021).
2. Кучай О.В. Умови та шляхи формування іміджу Києва як європейського культурно-історичного центру. *Регіональна економіка*. 2014. №1. С. 149–157.
3. Boes, K., Buhalis, D., and Inversini, A. Conceptualising Smart Tourism Destination Dimensions. In Z. Xiang and I. Tussyadiah (Eds.), *Information and Communication Technologies in Tourism*. 2015. Pp. 391–403. Cham, Switzerland: Springer.
4. Wang, D., X. Li, and Y. Li. 'China 'Smart Tourism Destination' Initiative : A Taste of the Service-dominant Logic', *Journal of Destination Marketing and Management*. 2013. №2(2). Pp. 59–61. DOI: 10.1016/j.jdmm.2013.05.004.
5. Buhalis, D. and R. Law. 'Progress in Information Technology and Tourism Management: 20 Years On and 10 Years After the Internet – The State of eTourism Research'. *Tourism Management*. 2008. №29. Pp.609–23. doi: 10.1016/j.tourman.2008.01.005.
6. Gretzel, U. et al. 'Conceptual Foundations for Understanding Smart Tourism Ecosystems', *Computers in Human Behavior*. 2015. №50. Pp. 558–63. doi: 10.1016/j.chb.2015.03.043
7. Міська цільова програма розвитку туризму у м. Києві на 2019–2021 рр. URL: <https://kyivcity.gov.ua/> (дата звернення 24.09.2021).
8. Стратегія розвитку міста Києва до 2025 р. URL: https://old.kyivcity.gov.ua/files/2017/8/18/Strategie_nouvelle_edition.pdf (дата звернення 24.09.2021).
9. Міська цільова програма розвитку туризму у м. Києві на 2022–2024 рр. URL: <https://kyivcity.gov.ua/> (дата звернення 24.09.2021).
10. Mercer. URL: <https://www.mercer.com/> (дата звернення 24.09.2021).
11. Top 100 City Destinations Ranking. WTB London 2017 Edition. By Euromonitor International.
12. Офіційний туристичний сайт міста Київ. URL: <https://kyivcitytravel.com.ua/> (дата звернення 24.09.2021).

13. Офіційний туристичний сайт України. URL: <https://ukraine.ua/>. (дата звернення 24.09.2021).
14. THE GLOBAL LIVEABILITY INDEX 2019. URL: <https://www.cbeinternational.ca/pdf/Liveability-Free-report-2019.pdf>. (дата звернення 24.09.2021).
15. Результати планового аудиту ефективності оцінки діяльності Управління туризму та промоцій, КП «Київський міський туристично-інформаційний центр» щодо планування, виконання та результатів Міської цільової програми розвитку туризму в місті Києві на 2016–2018 роки. URL: <https://kyivaudit.gov.ua> (дата звернення 24.09.2021).

References

1. Euromonitor international. WTM London 2017. Top 100 City Destinations. Retrieved from: https://go.euromonitor.com/rs/805-KOK-719/images/Euromonitor%20International_WTM%20London%202017_Top%20100%20City%20Destinations.pdf. (Accessed: 24.09.2021).
2. Kucai O.V. (2014). Conditions and ways of forming Kiev's image as a European cultural-historic center. *Regionalna ekonomika*, 1, 149–157.
3. Boes, K., Buhalis, D., and Inversini, A. (2015). Conceptualising Smart Tourism Destination Dimensions. In Z. Xiang and I. Tussyadiah (Eds.), *Information and Communication Technologies in Tourism 2015*, 391–403. Cham, Switzerland: Springer.
4. Wang, D., X. Li, and Y. Li (2013). 'China 'Smart Tourism Destination' Initiative : A Taste of the Service-dominant Logic', *Journal of Destination Marketing and Management*, 2(2), 59–61. doi: 10.1016/j.jdmm.2013.05.004.
5. Buhalis, D. and R. Law (2008). 'Progress in Information Technology and Tourism Management: 20 Years On and 10 Years After the Internet – The State of eTourism Research', *Tourism Management*, 29, 609–23. doi: 10.1016/j.tourman.2008.01.005.
6. Gretzel, U. et al. (2015). 'Conceptual Foundations for Understanding Smart Tourism Ecosystems', *Computers in Human Behavior*, 50, 558–63. doi: 10.1016/j.chb.2015.03.043
7. City's target programme of tourism development in Kiev in 2019–2021. Retrieved from: <https://kyivcity.gov.ua/> (Accessed: 24.09.2021).
8. Kiev's development strategy up to 2025. Retrieved from: https://old.kyivcity.gov.ua/files/2017/8/18/Strategie_nouvelle_edition.pdf (Accessed: 24.09.2021).
9. City's target programme of tourism development in Kiev in 2022–2024. Retrieved from: <https://kyivcity.gov.ua/> (Accessed: 24.09.2021).
10. Mercer. Retrieved from: <https://www.mercer.com/> (Accessed: 24.09.2021).
11. Top 100 City Destinations Ranking. WTB London 2017 Edition. By Euromonitor International.
12. Official tourist website of Kiev. Retrieved from: <https://kyivcitytravel.com.ua/> (Accessed: 24.09.2021).
13. Official tourist website of Ukraine. Retrieved from: <https://ukraine.ua/>. (Accessed: 24.09.2021).
14. THE GLOBAL LIVEABILITY INDEX 2019. Retrieved from: <https://www.cbeinternational.ca/pdf/Liveability-Free-report-2019.pdf>. (Accessed: 24.09.2021).
15. Findings of routine audit of efficiency evaluation of Department of tourism and promotions, Communal enterprise "Kyiv city tourist information centre" regarding planning, fulfillment and results of City's target programme of tourism development in the city of Kiev in 2016-2018. Retrieved from: <https://kyivaudit.gov.ua> (Accessed: 24.09.2021).

RADCHENKO Olga

PhD, Associate Professor

Bohdan Khmelnytsky National University
of Cherkasy, Cherkasy, Ukraine

KYIV AS TOURISTIC DESTINATION: CURRENT CHALLENGES

Introduction. *City of Kyiv, with its rich natural and cultural-historic recourses, extensive hotel facilities and transportation accessibility, traditionally attracted significant inflow of tourists. But following mass political protests of 2013–2014 and military actions in Crimea and in the East of the country the number*

of visitors had dramatically decreased. Respectively, it negatively affected functioning of tourist business. Only in 2016–2018 flows of tourists were partially restored. But the plans of City Administration to have 6 mln. tourists as minimum in 2021 with fiscal revenues of up to 1 bln. hryvnas to the City budget turned unreachable due to the COVID-19 pandemic. But even before the pandemic the share of tourism in Gross Regional Product of the city was pitiful with 0,5%.

Kyiv has 182 facilities for collective accommodation, including 133 hotels, with average load even before the pandemic of 25–30%. Tourist services are provided by 2500 businesses, which makes 24% of all tourism-related companies in Ukraine. The number of people, employed in the tourist branch during the last years was at the level of 26 thousand. While almost one third of visitors before 2013 came from Russian Federation, now prevailing number of visitors come from countries of Western and Easter Europe, USA and Israel.

The purpose of the article is analysis of situation with tourism in Kyiv as well as efforts of city administration to cope with today's challenges, particularly global digitalization of tourist branch and COVID-19 pandemic.

Results. The article defines certain social-economic and ecological problems of systematic character which negatively affect tourism, particularly unsatisfactory state of public transport, the lowest in the Eastern Europe per capita levels of Gross Regional Product and foreign investments, high level of air pollution. At the same time the programmes of tourism development, elaborated by City Administration, are making accent on promotion and introduction of certain elements of "SMART-destination", leaving state of tourist infrastructure without proper attention. Mobile application «Kyiv Mobile Guide» and a tourist ID-card for city guests were launched, as well as City tourist website kyivcitytravel.com.ua and official pages in social networks (YouTube, Instagram, Telegram, Facebook, TikTok, Twitter).

Originality. The article is the first one in the scholar research on current state of tourism in Kyiv. It also states, that insufficient attention is given to internal and regional tourism, while it can be quite instrumental for improving the situation on the market of tourist services.

Conclusion. In our opinion, taking Kyiv's tourism out of stagnation on a qualitatively new level needs, from one side, deep study of international experience, from the other side – radical improvement in transportation, security and environment. Existing cultural and historic monuments cannot increase inflows of tourists by themselves. They are just parts of tourist attractiveness of the city. Moreover, large-scale promotional campaigns, while being necessary, also can not ensure stable arrivals of tourists in long perspective without the basic conditions, mentioned above. Besides that, in conditions of uncertainty, related to the pandemic, it is necessary to concentrate efforts on internal tourism with observance of all anti-epidemic measures.

Keywords: City State Administration of Kyiv; Pandemic; Tourism; SMART-destination.

Одержано редакцією: 21.06.2021
Прийнято до публікації: 24.08.2021

УДК 330.35.01:338

DOI: <https://doi.org/10.31651/2076-5843-2021-3-81-89>

ПРОЦАЛИКІНА Аліна Миколаївна¹

кандидат економічних наук, доцент,

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-9867-2555>

alina1026@ukr.net

ПРОЦАЛИКІН Антон Миколайович¹

молодший науковий співробітник,

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-9067-0985>

145open@ukr.net

СТРЕЛЬЧУК Анастасія Ігорівна¹

здобувачка другого (магістерського) рівня вищої освіти,

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-2511-5272>

strelchuk.ns@gmail.com

ВОВКОГОН Юлія Олександрівна¹

здобувачка другого (магістерського) рівня вищої освіти,

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-7265-7237>

yuliatripuz70@gmail.com

¹Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького,
м. Черкаси, Україна

НЕОБХІДНІСТЬ ТА ОСОБЛИВОСТІ ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ РИНКУ БІОТЕХНОЛОГІЙ

Обґрунтовано необхідність, розкрито суть та принципи державного регулювання ринку біотехнологій на національному і міжнародному рівнях. Визначено чинники, що зумовлюють необхідність посилення ролі державного регулювання розвитку біотехнологічного сектора. Окреслено чинники, що впливають на ефективність системи державного регулювання біотехнологій. Класифіковано методи та інструменти системи державного регулювання біотехнологій.

Ключові слова: біотехнології, ринок біотехнологій, державне регулювання, національна модель регулювання біотехнологій, державно-приватне партнерство.

Постановка проблеми. Біотехнології – один із ключових напрямів розвитку інноваційного виробництва в розвинених країнах світу. Причинами радикального зростання біотехнологічного ринку з погляду світового господарства є потенційні можливості вирішення глобальних проблем за допомогою біотехнологій (продовольчої, енергетичної, екологічної, охорони здоров'я) та їхня висока прибутковість у разі успішної комерціалізації. Разом з тим, неконтрольоване використання біотехнологій може створювати значні загрози (біотероризм, виробництво зброї масового знищення з використанням досягнень біотехнології, непередбачуваність довгострокових наслідків використання генетично модифікованих організмів (ГМО)).

На сьогоднішній день прагнення підприємців до отримання прибутку не реалізується в біотехнологічній галузі повною мірою. Прибутковості досягають лише ті компанії, які виробляють готовий продукт, а їх у цьому секторі на сьогоднішній день меншість і вони оперують, як правило, на ринках інгредієнтів для харчової промисловості біофармацевтики, або ж на ринку генетично-модифікованих рослин, дозволених до культивування в низці країн (насамперед, США, Канаді, Аргентині, Китаю). Особливістю цього виду бізнесу є значна наукомісткість, тривалість термінів розробок та затвердження безпечності продукції, необхідність значного обсягу інвестицій.

Так, у біомедицині досить низька ймовірність доведення досліджень до кінцевого продукту: в середньому доходить одна з 5000 розробок. Але саме з цим сектором пов'язані найперспективніші напрями розвитку біотехнологій, у цей сектор в основному вкладають гроші державних та приватних інвесторів.

Основний напрям використання інвестицій біотехнологічними компаніями на сьогоднішній день – це НДДКР, причому на фазі початкових розробок. Тому ці компанії зазвичай є об'єктами бізнес-інтересів венчурних інвестиційних фондів, які формують свої інвестиційні портфелі з високоризикових цінних паперів.

Завданнями держави у сфері регулювання біотехнологій є підвищення ефективності державної політики у галузях, на які розвиток біотехнологій безпосередньо впливає (насамперед, енергетика, охорона здоров'я та агропромисловий комплекс), створення умов для розвитку біотехнологічних компаній, формування системи адміністративного регулювання, прямих та непрямих стимулів розвитку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Біотехнології є об'єктом вивчення як економічної науки, так і міжнародних організацій (зокрема, ОЕСР, СОТ, організацій системи ООН), об'єктом дослідження багатьох зарубіжних і вітчизняних вчених. Існують індекси, що відображають розвиток ринку цінних паперів біотехнологічних компаній (NASDAQ Biotechnology Index та ін.), створені великі ресурси новин (наприклад, BioCentury), щорічно публікуються огляди ринку (зокрема, міжнародними консалтинговими компаніями «IBISWorld», «Fior Markets», «McKinsey&Company», «Ernst&Young»).

Специфіку форм і методів державного регулювання ринку біотехнологій розглядають у своїх працях К. Волш, М.Кантлет, Д. Кетл, Дж. Кіндерлерер та інші. Разом із тим, на сьогодні навіть загальні підходи до регулювання цього ринку не вироблені, підсистеми регулювання в різних країнах відрізняються залежно від сектору біотехнологій, що набув найбільшого розвитку, інструменти державної підтримки формуються переважно в межах програм підтримки високотехнологічного сектора, а не розробляються для підтримки саме біотехнологій. Тому вивчення зарубіжного досвіду та аналіз ефективності інструментів державного регулювання ринку біотехнологій є актуальними і потребують подальших досліджень.

Метою статті є обґрунтування необхідності та визначення особливостей державного регулювання ринку біотехнологій.

Викладення основного матеріалу дослідження. Державне регулювання ринку біотехнологій уособлює сукупність форм і методів регулювання, спрямованих на підтримку і розвиток біотехнологічного сектора. Розвиток біотехнологій є одним із пріоритетів науково-технічної політики розвинених країн світу.

Біотехнології, за прогнозами вчених залишатимуться динамічним сектором економіки, забезпечуватиме основу економічного зростання в майбутньому. Відповідно до оцінки ОЕСР, до 2030 року біотехнології будуть використовуватися при отриманні 35% продукції хімічної промисловості, 50% сільськогосподарського виробництва, 80% лікарських препаратів [1].

Як високотехнологічний сектор економіки біотехнології не можуть розвиватися без державного регулювання. Функції держави щодо регулювання розвитку біотехнологій в країні можна визначити так:

1. Нормативно-правова – держава розробляє систему законів та підзаконних нормативно-правових актів, ратифікує міжнародні нормативно-правові акти, які створюють певні правові засади виробництва і продажу біотехнологій.

2. Планування – розробка стратегій і програм розвитку біотехнологічного сектора, визначення пріоритетів розвитку.

3. Організаційна полягає у створенні сприятливого середовища діяльності господарюючих суб'єктів, організації поточної роботи інституцій щодо забезпечення умов функціонування біотехнологічного ринку.

4. Стимулююча – створення системи прямих і непрямих стимулів для науково-дослідних установ, виробників, інвесторів

5. Контролююча означає формування системи державного нагляду і контролю за виконанням і дотриманням законів, нормативних актів, економічних, екологічних та соціальних стандартів.

6. Аналітична – аналіз економічних, соціальних, науково-технічних процесів і тенденцій для обґрунтування прогнозів та програм, аналіз соціально-економічної ефективності поточних проектів для обґрунтування доцільності фінансування наявних проектів та зменшення ризиків їх впровадження, внесення коректив, визначення альтернативних варіантів розвитку й підвищення достовірності прогнозів [1; 2; 3].

Функції держави реалізуються через спеціально сформований для цього інституційний механізм, який складається із різних державних органів та інших державних інституцій. На такому підході засновується тлумачення сутності і змісту державного регулювання з точки зору інституціонального підходу, головною особливістю якого є те, що держава трактується насамперед як механізм (інститут) влади та управління в суспільстві [4].

Першочерговими завданнями регулювання ринку біотехнологій є планування розвитку біотехнологій, що об'єднує формування стратегій розвитку сектора біотехнологій, комплексних програм розвитку окремих секторів та формування дорожніх карт. Інструменти планування розвитку біотехнологій на національному рівні узагальнимо у таблиці 1.

Таблиця 1

Інструменти планування розвитку біотехнологій

Назва інструменту	Мета розробки і впровадження	Умови ефективною реалізації
Стратегії	Формування і розвиток конкурентоздатного сектора біотехнологій як за окремими напрямками біомедицини, агробіотехнологій, промислової біотехнології і біоенергетики, так і створення умов для інтеграції країни до глобально конкурентоспроможного сектора біоекономіки.	Формування і розвиток «точок зростання» – секторів з найбільшим потенціалом для розвитку і можливим комерційним ефектом. Це має бути обмежене коло пріоритетів з цільовим фінансуванням. Основна мета – скорочення відставання країни в розвитку біотехнологій від країн-лідерів, а також зниження імпортозалежності за рахунок збільшення обсягів власного виробництва.
Комплексні програми	Програми деталізують стратегії і розробляються для кожного сектора біотехнологій. Їх основними цілями є розвиток внутрішнього попиту, виробництва та експорту різних видів біотехнологічної продукції, а також формування інституційних умов для проведення глибокої модернізації технологічної бази промисловості за рахунок масового впровадження у виробництво методів і продуктів біотехнологій.	Орієнтація на розвиток вже існуючих підприємств та елементів інфраструктури, цільове фінансування та вибір пріоритетів з найбільшим ресурсним забезпеченням. Важливою умовою успішності програм є створення мотиваційного механізму для учасників та застосування принципів державно-приватного партнерства.
Дорожні карти	Це графічне відображення стратегічного плану з позначенням основних етапів, ключових цілей, термінів і відповідальних виконавців.	Здійснюється як шляхом реалізації загальносистемних заходів розвитку сфери біотехнологій, так і заходів щодо розвитку пріоритетних секторів зазначеної сфери. Важливою умовою є дотримання строків реалізації етапів реалізації.

Складено авторами на основі [1; 2; 3; 4]

Вказані інструменти є складовими програмно-цільового підходу, що засвідчив свою ефективність в розвинених країнах. Зацікавленість уряду – один з ключових чинників розвитку біотехнологій та визначення їх вартості. Сьогодні понад 40 країн мають національні стратегії для просування біоекономіки.

Практика розвитку біотехнологічних розробок показує, що перед початком планування має бути проведений підготовчий етап, який включає такі кроки:

1. Аналіз виробничого потенціалу біотехнологій, включаючи пілотні, дослідно-промислові, промислові підприємства, інжинірингові компанії та центри дослідження застосування біотехнологічних продуктів.

2. Аналіз наявних патентів та виявлення їх комерційного потенціалу.

3. Виявлення промислових компаній в хімічній, нафтохімічній промисловості, агропромислового комплексі та лісопереробці, здатних стати локомотивом впровадження нових технологій.

4. Створення організаційних та правових основ для формування нових ринків біотехнологічної продукції, перш за все промислової біотехнології і виробництва біопалива.

5. Створення системи добровільної екологічної сертифікації, що враховує міжнародний досвід застосування «зелених» стандартів.

6. Формування і розвиток системи підготовки та перепідготовки кадрів для забезпечення ефективності досліджень і розробок в області біотехнологій.

7. Формування регіональних біотехнологічних програм і біокластерів.

8. Інвентаризація біологічних колекцій, формування базових біоресурсних центрів національного значення.

9. Аналіз імпорту та експорту біотехнологій для виявлення точок зростання ринків та розвитку імпортозаміщуючих виробництв.

10. Формування системи статистичного моніторингу розвитку сфери біотехнологій, включаючи розробку методології та інструментарію статистичного спостереження за створенням, комерціалізацією та використанням біотехнологій, а також виробництвом біотехнологічної продукції на основі прийнятих в цій сфері міжнародних статистичних стандартів ОЕСР.

Однією з умов успішної реалізації державної науково-технічної політики є концентрація наукового потенціалу на пріоритетних напрямках науки і техніки (зокрема, біотехнологій), реалізація яких повинна внести значний вклад у соціально-економічний і науково-технічний розвиток країни, забезпечити вітчизняну промисловість передовими конкурентоспроможними технологіями.

Процес відбору пріоритетів складний і вимагає всебічного аналізу поточного розвитку економіки і науки для виявлення можливих «точок зростання».

У світовій практиці існують досить формалізовані критерії відбору наукових пріоритетів:

1) перспективи реалізації інноваційних проектів, що залежать від темпів впровадження передових технологій, масштабів використання новітніх науково-технічних досягнень, відносної обмеженості досвіду трансформації наявного технологічного потенціалу, промисловий і комерційний успіх;

2) наявність достатнього наукового доробку для освоєння тих чи інших базових технологій. Без цього обрані пріоритети будуть залежати від імпортних технологій;

3) економічна доцільність розвитку того чи іншого напрямку з точки зору довгострокових економічних перспектив, конкурентоспроможності продукції, проблем зайнятості. Має здійснюватися ретельний відбір і адаптація нових елементів в науці й технологіях, застосування яких буде найбільш ефективним для економіки [5].

Обрані пріоритети мають бути закріплені й деталізовані у відповідних стратегіях і державних програмах, які визначатимуть умови розвитку, механізм реалізації та етапи, виконавців і обсяги фінансування. За тих умов розвиток біотехнологій відбуватиметься планомірно.

Держава реалізує свої функції через механізм управління шляхом використання різних форм і методів та інструментів регулювання. Існує різноманіття механізмів, за допомогою яких в розвинених країнах світу держава бере участь у створенні сприятливого інвестиційного клімату та сприяє комерціалізації результатів дослідницької діяльності в секторі біотехнологій.

Аналізуючи досвід державного регулювання розвитку біотехнологій у різних країнах фахівці ОЕСР визначили декілька проблем, які ускладнюють процес державного регулювання:

1. Основні наукові та пов'язані з ними технічні розробки продовжують швидко прогресувати, створюючи постійний потік відкриттів, винаходів, інновацій та потенційних інвестиційних можливостей – з супутніми невизначеностями, викликами державній політиці й ризиками впровадження таких відкриттів.

2. Наявні інновації впродовж останніх десяти-п'ятнадцяти років продемонстрували успішний досвід суттєвих переваги в галузі охорони здоров'я, сільського господарства та навколишнього середовища та забезпечують обіцянку подальшого значного потенціалу, що створює стимули для всебічної державної підтримки таких розробок. Разом з тим, надмірний поспіх може мати в майбутньому негативні наслідки. Тому державне регулювання має базуватися на аналізі ризиків.

3. Частково у відповідь на невизначеність та припущення, сучасні біотехнологічні компанії залучають неурядові організації, які ефективно впливають на громадську думку та політику для створення позитивного сприйняття нових технологій.

4. Науки про життя та біотехнології знаходять застосування в багатьох галузях економіки, кожна з яких має свої особливості. Тому кластерний підхід у розвитку біотехнологій сприяє дифузії інновацій.

5. Країни суттєво відрізняються за станом економічного розвитку та наукового прогресу, а також за пріоритетами, сильними і слабкими сторонами – і все це може вплинути на ступінь відчуття потреби в сучасних біотехнологіях та позицію щодо регуляторних питань, загострюючи конкуренцію в міжнародному контексті [6].

Важливо розуміти, що без формування джерел фінансування плани і програми реалізовані не будуть. Велику роль у розвитку біотехнологічного сектора відіграють інвестиції приватного сектора і диверсифікація джерел капіталу. Аналіз венчурного ринку в період пандемії показав, що у інвестиційних фондів є значний інтерес до фінансування біотехнологій: тільки в США в першій половині 2020-го з'явилося стільки ж фондів, націлених на біотехнології, скільки за весь 2019 рік (з капіталом понад \$ 10 млрд) (за даними Silicon Valley Bank) [7].

При цьому все частіше капітал для біотехнологічних досліджень не обмежується державними джерелами і фінансуванням із приватного сектора: підключаються краудфандингові майданчики (такі як Indiegogo, Kickstarter); інтернет-портали, які залучають кошти для конкретного проєкту від декількох інвесторів. Однак деякі з них через пандемію зазнали серйозних збитків. Так, на Kickstarter, за підсумком 2020 року кількість проєктів зменшилася більш ніж на 30% [8].

Також на вартість біотехнологічних старапів впливає доступність ресурсів – технологічних (дослідних центрів, конкретного обладнання) і людських (фахівців). Чим їх більше, тим нижчими будуть витрати на виробництво біотехнологічних продуктів за рахунок можливості масштабувати розробки. І одночасно з цим потрібно працювати над прозорістю операційної діяльності й логістикою, що створює додаткові витрати.

Перспективи розвитку сектору біотехнологій тісно пов'язані з можливостями здешевлення досліджень і розробок. В першу чергу, потрібно підвищити потужності в дослідницьких центрах за рахунок закупівлі більш сучасного і продуктивного обладнання – комп'ютерів нового покоління та інших способів модернізації виробничих потужностей. Це сприяє підвищенню швидкості циклу Design-Build-Test-Learn: «проєктування, збірка, тестування, навчання». У поєднанні зі збільшенням числа фахівців-біотехнологів це допоможе масштабувати вже наявні розробки. Але для досягнення всього цього потрібно посилення колаборації стейкхолдерів (держави і приватного сектора).

Невід'ємним елементом системи державного регулювання є сертифікація і ліцензування біотехнологічної продукції. Роль держави за цим напрямом регулювання полягає не лише у формуванні правил та процедур наближених до міжнародних, а й підтримці виробників при здійсненні ними сертифікації. Така підтримка має декілька напрямів:

1. Інформаційно-консультативна підтримка:
 - надання аналітичної інформації про ринки;
 - надання інформації експортеру про обов'язкові вимоги на зовнішніх ринках до продукції і процедурах її оцінки відповідності;
 - надання інформації експортеру про організації, які видають необхідні документи про оцінку відповідності;

– надання інформації про нормативно-правові акти, що встановлюють обов'язкові вимоги, і допомога в їх отриманні.

2. Сприяння в проведенні досліджень та аудиту:

– сприяння експортеру з оформленням заявки і комплекту документів для подання до сертифікаційного органу;

– сприяння експортеру в проведенні випробувань продукції;

– сприяння експортеру в проведенні аудиту в організації сприяння експортеру в оформленні технічного файлу;

– сприяння експортеру у виборі органу по оцінці відповідності.

3. Допомога у налагодженні взаємодії з регуляторами щодо механізмів та інструментів підтримки експортерів. Найкращий варіант такої взаємодії – он-лайн платформа [4].

Окремою сферою державної підтримки має бути формування умов для розвитку національного ринку біотехнологій і формування умов для його поступової інтеграції у світовий. Підтримуюча роль держави має стосуватися і попиту і пропозиції (таблиця 2).

Таблиця 2

Основні інструменти розвитку національного ринку біотехнологій

Назва напрямку	Інструменти підтримки
Стимулювання пропозиції	<ol style="list-style-type: none"> 1. Посилення пріоритету розвитку біотехнологій в діяльності підприємств різних типів, диверсифікація і розширення джерел фінансування біотехнологічних компаній на ранніх стадіях інноваційної діяльності. 2. Удосконалення системи підтримки експорту в частині просування на зовнішні ринки біотехнологічної продукції. 3. Визначення механізмів підтримки імпорту окремих передових зарубіжних біотехнологій (і відповідного технологічного обладнання), які характеризуються високим потенціалом для поширення в національній економіці і сприяють переходу до нового технологічного укладу. 4. Формування механізмів ресурсної підтримки створення та діяльності нових біотехнологічних компаній за рахунок розвитку мережі інноваційної інфраструктури (центри прототипування, центри апробації біотехнологічної, центри трансферу технологій, центри колективного користування обладнанням тощо). 5. Формування механізмів посилення взаємодії між суб'єктами господарювання, спрямованого на залучення потенціалу наукових організацій у створення і виробництво нових біотехнологічних продуктів.
Стимулювання попиту	<ol style="list-style-type: none"> 1. Розробка системи заходів нормативно-правового та технічного регулювання на окремі види продукції, стимулюючої вторинну переробку продукції і відходів її виробництва. 2. Формування необхідних інструментів і механізмів підтримки державних закупівель біотехнологічної продукції. 3. Удосконалення нормативно-правового забезпечення обігу біомедичних продуктів і послуг. 4. Стимулювання використання біотехнологій в державному секторі економіки, включаючи компанії з державною участю і державні корпорації. 5. Розробка комплексу заходів щодо стимулювання реалізації приватним бізнесом біотехнологічних проектів, зокрема, шляхом створення корпоративних центрів досліджень і розробок ТНК.
Розвиток інфраструктури	<ol style="list-style-type: none"> 1. Формування он-лайн технологічних платформ, що координуватимуть інформаційно-консультативну роботу. Одне з їх завдань – інтегрувати запити споживачів, інформацію про можливості науково-дослідних центрів та наявних виробників. 2. Сприяння створенню пілотних підприємств і центрів прототипування, націлених на виробництво невеликих партій товарів з метою проведення виробничих випробувань, клінічних досліджень і тестових продажів, відпрацювання промислових регламентів виробництва біотехнологічної продукції.

	<p>3. Створення інноваційної інфраструктури для виробництва селекційно-насіницької продукції на основі сільськогосподарських і лісових біотехнологій, а також проведення довгострокових польових випробувань новітніх біотехнологічних і селекційних форм рослин із заданими ознаками.</p> <p>4. Створення організаційних умов для залучення до процесу розвитку інфраструктури біотехнологій спеціалізованих міжнародних компаній, здатних привнести відповідні компетенції і забезпечити інтеграцію створюваних елементів інфраструктури в міжнародну систему виробництва знань і технологій.</p> <p>5. Розвиток механізмів державно-приватного партнерства, передбачених для стимулювання проектів на завершальних стадіях за рахунок створення спеціалізованих центрів відпрацювання технологій.</p> <p>6. Формування підпрограм і окремих заходів щодо створення пілотних і дослідно-промислових підприємств, центрів прототипування, інжинірингових центрів, банків біотехнологічної продукції в рамках відповідних державних програм.</p> <p>7. Розробка і реалізація заходів державної підтримки існуючих біологічних колекцій і створюваних біоресурсних центрів, включаючи забезпечення довгостроковим фінансуванням, податковими пільгами, а також спрощеннямитного регулювання при передачі або обміні колекційними біоматеріалами.</p>
--	---

Складено авторами на основі [1; 2; 3; 6; 9;10; 11]

Заходи щодо формування і розвитку ринку біотехнологій мають бути інтегровані в комплексні державні програми щодо розвитку окремих біотехнологічних галузей та в загальну стратегію розвитку біотехнологічного сектора країни.

Висновки. Роль держави у розвитку біотехнологічного сектора має зосереджуватися не лише на плануванні, а й проявлятися в ефективній координації суб'єктів господарювання, участі в програмах державно-приватного партнерства, передбачати активну участь в міжнародній співпраці. Вибір пріоритетів розвитку повинен базуватися на наявному виробничому, науковому і ресурсному потенціалах.

Розвиток національного ринку біотехнологій повинен базуватися на інструментах стимулювання попиту, пропозиції та розвитку інфраструктури. Особливо значна роль міждержавних програм, які враховують пріоритети й цілі соціально-економічного розвитку країн, напрями їх структурної та науково-технічної політики, прогнози розвитку міждержавних потреб і фінансових ресурсів, результати аналізу економічного, соціального та екологічного становища, міждержавних домовленостей між країнами.

Формування координованої системи регулювання і підтримки розвитку біотехнологій є тривалим і складним процесом. Але без стимулюючої ролі держави активізувати розвиток біотехнологічного сектора в країні неможливо. Система державного регулювання має бути комплексною і включати інструменти прямого і непрямого впливу. Перспективи подальших розвідок пов'язані з дослідженням умов ефективного розвитку національних моделей регулювання і підтримки біотехнологій.

Список використаних джерел

1. OECD (2009). The Bioeconomy to 2030: Designing a Policy Agenda Main findings and policy conclusions. URL: <https://www.oecd.org/futures/long-termtechnologicalsocietalchallenges/42837897.pdf> (дата звернення 17.11.2020)
2. McKinsey Company (2020). The rise of health technology. URL: <https://www.mckinsey.com/industries/pharmaceuticals-and-medical-products/our-insights/the-rise-of-health-technology> (дата звернення 12.05.2021)
3. Дорожная карта как метод планирования. Что это такое? URL: <https://bizzapps.ru/b/roadmap/> (дата звернення 12.05.2021)
4. Результаты маркетинговых исследований и аналитических прогнозов, осуществленных экспертами Ассоциации «Технологическая платформа БиоТех2030» URL: [biotech2030.ru/novosti/analitika-prognozy-i-otchety/](http://biotech2030.ru/novosti/analitika-prognozy-i-otchet/) (дата звернення 12.05.2021)

5. Kettl D.F. (2002). *The Transformation of Governance: Public Administration for the Twenty-First Century*. Baltimore: Johns Hopkins University Press; 2002.
6. Cantley M. (2007). OECD International Futures Project on “The Bioeconomy to 2030: Designing a Policy Agenda” An Overview of Regulatory Tools and Frameworks for Modern Biotechnology: A Focus on Agro-Food URL: <https://www.oecd.org/futures/long-termtechnologicalsocietalchallenges/40926623.pdf> (дата звернення 06.04.2021)
7. Walsh K. (2021) Healthcare and Biotech Go Global. Silicon Valley Bank. URL: <https://www.svb.com/blogs/kate-walsh/healthcare-and-biotech-go-global> (дата звернення 18.09.2021)
8. Consulting group «McKinsey&Company» URL: <https://www.mckinsey.com/search?q=biotech> (дата звернення 02.05.2021)
9. Biotechnology industry. Consulting group «IBISWorld». URL: <https://www.ibisworld.com/industry-statistics/wages/biotechnology-united-states/> (дата звернення 02.08.2021)
10. Kinderlerer Ju. Regulation of Biotechnology: needs and burdens for developing Countries. URL: <https://wedocs.unep.org/bitstream/handle/20.500.11822/9992/Bt%20regulationjk.pdf?sequence=1&isAllowed=y> (дата звернення 20.03.2021)
11. Modernizing the Regulatory System for Biotechnology Products: Final Version of the 2017 Update to the Coordinated Framework for the Regulation of Biotechnology. URL: https://www.epa.gov/sites/production/files/2017-01/documents/2017_coordinated_framework_update.pdf (дата звернення 20.07.2021)

References

1. OECD (2009). The Bioeconomy to 2030: Designing a Policy Agenda Main findings and policy conclusions. URL: <https://www.oecd.org/futures/long-termtechnologicalsocietalchallenges/42837897.pdf> (Accessed: 17.11.2020) (in Eng)
2. McKinsey Company. (2021). The rise of health technology. URL: <https://www.mckinsey.com/industries/pharmaceuticals-and-medical-products/our-insights/the-rise-of-health-technology> (Accessed: 12.05.2021) (in Eng)
3. Roadmap as a planning method. What it is? URL: <https://bizzapps.ru/b/roadmap/> (Accessed: 12.05.2021) (in Rus)
4. The results of marketing research and analytical forecasts carried out by experts of the Association "Technological Platform BioTech2030". URL: biotech2030.ru/novosti/analitika-prognozy-i-otchety/ (Accessed: 12.05.2021) (in Rus)
5. Kettl D.F. (2002). *The Transformation of Governance: Public Administration for the Twenty-First Century*. Baltimore: Johns Hopkins University Press. (in Eng)
6. Cantley M. (2007). OECD International Futures Project on “The Bioeconomy to 2030: Designing a Policy Agenda” An Overview of Regulatory Tools and Frameworks for Modern Biotechnology: A Focus on Agro-Food URL: <https://www.oecd.org/futures/long-termtechnologicalsocietalchallenges/40926623.pdf> (Accessed: 06.04.2021) (in Eng)
7. Walsh K. (2021) Healthcare and Biotech Go Global. Silicon Valley Bank. URL: <https://www.svb.com/blogs/kate-walsh/healthcare-and-biotech-go-global> (Accessed: 18.09.2021) (in Eng)
8. Consulting group «McKinsey&Company» URL: <https://www.mckinsey.com/search?q=biotech> (Accessed: 02.05.2021) (in Eng)
9. Biotechnology industry. Consulting group «IBISWorld». URL: <https://www.ibisworld.com/industry-statistics/wages/biotechnology-united-states/> (Accessed: 02.08.2021) (in Eng)
10. Kinderlerer Ju. (2020). Regulation of Biotechnology: needs and burdens for developing Countries. URL: <https://wedocs.unep.org/bitstream/handle/20.500.11822/9992/Bt%20regulationjk.pdf?sequence=1&isAllowed=y> (Accessed: 20.03.2021) (in Eng)
11. Modernizing the Regulatory System for Biotechnology Products: Final Version of the 2017 Update to the Coordinated Framework for the Regulation of Biotechnology. URL: https://www.epa.gov/sites/production/files/2017-01/documents/2017_coordinated_framework_update.pdf (Accessed: 20.07.2021) (in Eng)

PROSHCHALYKINA Alina¹
PhD in Economics, Associate Professor

PROSHCHALYKIN Anton¹
junior staff scientist

STRELCHYK Anastasiya¹
Master's student

VOVKOGON Yuliya¹
Master's student

¹Bohdan Khmelnytsky National University of Cherkasy,
Cherkasy, Ukraine

THE NECESSITY AND FEATURES OF STATE REGULATION OF THE BIOTECHNOLOGY MARKET

Introduction. *The necessity and essence of state regulation of the biotechnology market at the national and international levels are substantiated. The factors that determine the need to strengthen the role of state regulation of the biotechnology sector have been identified. The factors influencing the efficiency of the system of state regulation of biotechnologies are outlined. Methods and tools of the system of state regulation of biotechnologies are classified.*

The purpose of the article is to substantiate the necessity and determine the features of state regulation of the biotechnology market.

Results. *State regulation of the biotechnology market is a set of forms and methods of regulation aimed at maintaining and developing the biotechnology sector. The functions of the state are revealed through the normative-legal, planning function, organizational, stimulating, controlling and analytical. It is determined that in order to regulate and stimulate the development of the biotechnology sector, the state should combine methods of direct and indirect regulation. A separate area of state support should be the formation of conditions for the development of the national market of biotechnology and the formation of conditions for its gradual integration into the world. The supporting role of the state should relate to supply, demand and market infrastructure. Measures to form and develop the biotechnology market should be integrated into comprehensive government programs for the development of individual biotechnology industries and the overall strategy for the development of the country's biotechnology sector.*

Originality. *It was received further development of the rationale for the effectiveness of the mechanism of state support of the biotechnology sector, based on a program-targeted approach. It is shown that the role of the state in the development of biotechnology is key and it should combine effective planning, creating a motivational system for businesses, coordinator of activities both nationally and internationally by developing strategies, comprehensive programs and "road maps". When implementing regulation, there should be diversification of regulatory and incentive instruments aimed at supporting both supply and demand, as well as infrastructure development.*

Conclusion. *The role of the state in the development of the biotechnology sector should focus not only on planning, but also manifest itself in effective coordination of economic entities, participation in public-private partnership programs, and active participation in international cooperation. The choice of development priorities should be based on the available production, scientific and resource potentials. The development of the national biotechnology market should be based on tools to stimulate supply, demand and infrastructure development. The role of interstate programs, which take into account the priorities and goals of socio-economic development of countries, directions of their structural and scientific-technical policy, forecasts of interstate needs and financial resources, results of analysis of economic, social and environmental situation, interstate agreements between countries. The formation of a coordinated system of regulation and support for the development of biotechnology is a long and complex process. But without the stimulating role of the state to intensify the development of the biotechnology sector in the country is impossible. The system of state regulation should be comprehensive and include instruments of direct and indirect influence.*

Key words: *biotechnologies, biotechnology market, state regulation, national model of biotechnology regulation, public-private partnership.*

Одержано редакцією: 11.06.2021
Прийнято до публікації: 19.08.2021

УДК 657

DOI: <https://doi.org/10.31651/2076-5843-2021-3-90-102>

ЛАВРОВА-МАНЗЕНКО Олена Олексіївна

кандидат економічних наук, доцент,
Черкаський національний університет
імені Богдана Хмельницького,
м. Черкаси, Україна

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-1320-6940>
elenalavrova.el@gmail.com

АНДРУСЯК Василь Миколайович

кандидат економічних наук, доцент,
Черкаський національний університет
імені Богдана Хмельницького,
м. Черкаси, Україна

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-3477-7515>
andrysak@vu.cdu.edu.ua

РОЛЬ ФІНАНСОВОЇ ЗВІТНОСТІ В УПРАВЛІННІ ПІДПРИЄМСТВОМ

Статтю присвячено з'ясуванню сутності та встановленню ролі фінансової звітності в процесі управління підприємством. Метою статті є встановлення необхідного змісту та особливостей фінансової звітності, котрі б дали змогу в повному обсязі задовольняти потреби управлінського персоналу, залишаючись при цьому економічною, зрозумілою і достатньою за змістом. Досліджено основні підходи до визначення фінансової звітності, що в результаті дозволило визначити її як сукупність показників, що являють собою узагальнені облікові дані у тій формі, котра цілком задовольняє інформаційні потреби її користувачів в процесі управління господарською діяльністю. В процесі дослідження складу фінансової звітності виокремлено її види, а в результаті – їх роль в менеджменті підприємства. Наведено власне бачення сутності якісної облікової інформації та її основних характеристик, що можуть слугувати змістовими орієнтирами при складанні описових, нефінансових текстових частин фінансової звітності. Такий підхід дозволяє сформувати фінансову звітність з позиції презентації власного бізнесу з найкращого боку, але із дотриманням принципів і вимог нормативно-правового забезпечення. У статті обґрунтовано, що фінансова звітність з позицій менеджменту – це сукупність показників, що являють собою узагальнені облікові дані у тій формі, котра цілком задовольняє інформаційні потреби її користувачів в процесі управління господарською діяльністю. Доведено, що якість облікової інформації охоплює її аналітичне наповнення, своєчасність та суттєвість, а також відповідність тим характеристикам, що визначені на рівні нормативного регулювання та внутрішніми запитами керівництва. Відповідно, система формування фінансової звітності, як інструменту менеджменту охоплює організацію роботи не лише підрозділу бухгалтерського обліку, а й усієї організації, що дозволяє задовольняти потреби суб'єктів управління. Якість облікової інформації є фундаментальною передумовою побудови і функціонування ефективної системи управління, адже саме дані бухгалтерського обліку є підґрунтям оцінки сучасного фінансово-майнового стану підприємства, динаміки та тенденції зміни певних параметричних показників.

Ключові слова: звітність, контроль, міжнародні стандарти, облікова інформація, управління, якість даних.

Постановка проблеми. Будь-яке управлінське рішення ґрунтується на основі отриманої інформації. Управлінський персонал збирає інформацію із зовнішнього середовища шляхом аналізу відкритих джерел, узагальнених статистичних даних, проводячи власні спостереження та дослідження тощо. Внутрішня інформація отримується в процесі обробки первинних документів, узагальнення чи групування інформації, формування необхідних звітів. Аналізуючи та узагальнюючи отриману інформацію, керівники різних ланок визначають майбутні варіанти розвитку тих чи інших виробничих ситуацій, прогнозують тренди та динаміку, формують відповідні тактичні чи стратегічні кроки з розвитку бізнесу. Отже, зібрана, узагальнена та

опрацьована інформація є основою процесу управління. Тобто, робота системи бухгалтерського обліку направлена на реалізацію функцій системи управління.

Відповідно, постає потреба у дослідженні сутності фінансової звітності як інструменту менеджменту, що й зумовлює актуальність дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання сутності, змісту фінансової звітності, умов та порядку застосування міжнародних стандартів досить часто досліджуються вітчизняними науковцями, зокрема Левицькою С., Бутинцем Ф., Палієм В., Сопком В., Пархоменком В. Закордонні науковці приділяють цьому питанню, як і загалом бухгалтерському обліку як науці, значно менше уваги, але варто відмітити праці Мерфі К., Брегга С., Роуза М., Алі М., Чжоу Л., Міцллера Л., Арала С., Уокера Д., Банджа С., Гоуела С., Картера Д., Шутера А. та інших, котрі присвячені економічному змісту фінансової звітності.

Не применшуючи здобутків теоретиків та практиків обліку, все ж варто відмітити, що звітність розглядають переважно як спосіб презентації підприємства, а от її роль в процесах управління залишається недооціненою.

Метою статті є встановлення необхідного змісту та особливостей фінансової звітності, котрі б дали змогу в повному обсязі задовольняти потреби управлінського персоналу, залишаючись при цьому економічною, зрозумілою і достатньою за змістом.

Для досягнення поставленої мети в статті поставлено та розв'язано такі завдання: 1) розкрити зміст та види звітності з позиції управління підприємством; 2) дослідити необхідний і достатній склад та зміст фінансової звітності; 3) встановити якісні характеристики сучасної звітності та облікової інформації; 4) визначити роль фінансової звітності в процесах менеджменту підприємства.

Викладення основного матеріалу дослідження. Для визначення сутності фінансової звітності як економічної категорії проаналізуємо наявні підходи в основах нормативного регулювання обліку в Україні та світі, а також у працях ключових вітчизняних теоретиків обліку та закордонних науковців (табл. 1).

Таблиця 1

Поняття звітності в економічній літературі та нормативно-правових актах

Джерело	Трактування (характеристика)
1	2
Закон України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні»	Фінансова звітність – бухгалтерська звітність, що містить інформацію про фінансове становище, результати діяльності та рух грошових коштів підприємства за звітний період [1]
Рада з Міжнародних стандартів бухгалтерського обліку	Фінансова звітність загального призначення («фінансова звітність») – це така звітність, яка має на меті задоволення потреб користувачів, які не можуть вимагати від суб'єкта господарювання скласти звітність згідно з їхніми інформаційними потребами [2]
Міністерство фінансів України (НП(с)БО 1)	Бухгалтерська звітність – звітність, що складається на підставі даних бухгалтерського обліку для задоволення потреб певних користувачів [3]
Кужельний М. В.	Фінансова звітність – це сукупність затверджених в установленому порядку звітних форм, які об'єднують комплекс систематизованих показників, що всебічно характеризують виробничу та фінансово-господарську діяльність підприємств за відповідний період [4]
Бутинець Ф. Ф.	Бухгалтерська звітність – сукупність показників обліку, відображених у формі визначених таблиць, які характеризують рух майна та фінансового стану підприємства, установи за звітний період [5]
Палій В. Ф.	Бухгалтерська звітність являє собою комплекс показників виконання планових завдань та результатів господарської діяльності за звітний період, отриманий у бухгалтерському та інших видах обліку [6]

Продовження таблиці 1

1	2
Сопко В. В., Пархоменко В. М.	Бухгалтерська звітність являє собою систему узагальнених показників, які характеризують підсумки господарсько-фінансової діяльності підприємства за минулий період (місяць, квартал, рік) [7]
Мерфі Кріс Б.	Фінансові звіти – це письмові записи, які характеризують підприємницьку діяльність та фінансові показники компанії [8]
Аналітичний хост	Фінансова звітність – це розкриття фінансових результатів та відповідної інформації керівництву та зовнішнім зацікавленим особам (наприклад, інвесторам, клієнтам, регуляторам) про те, як компанія здійснює свою діяльність протягом певного періоду часу [9]
Брег С.	Фінансова звітність – це спосіб оприлюднення фінансових результатів організації. Ця звітність є ключовим способом реалізації функцій контролю, яка може допомогти у вирішенні питань відносин з інвесторами в їх публічній частині [10]
Роуз М.	Фінансова звітність – це процес отримання даних, які розкривають фінансовий стан організації перед керівництвом, інвесторами та урядом [11]
Бізнес-словник Кембриджського університету	Фінансова звітність – це набір документів, які відображають фінансовий стан компанії на кінець певного періоду часу, включаючи, скільки прибутку чи збитку отримано [12]
Бізнес-словник інтернет-фінансів	Набір документів, які готуються зазвичай державними органами на кінець звітнього періоду. Вона, як правило, містить резюме даних бухгалтерського обліку за цей період, з фоновими нотатками, формами та іншою інформацією [12]

Джерело: складено авторами

Як видно з даних таблиці 1, у визначеннях, що сформульовані вітчизняними науковцями, акцент зроблено на комплексі показників, з яких формується звітність. Вітчизняні ж практики та теоретики обліку концентрують увагу на функції публічної демонстрації фінансово-майнового стану. Однак усі підходи визначають, що звітність – це усталений набір даних, що призначений для широкого кола користувачів.

Користувачами фінансової звітності є всі учасники ринку, фінансових відносин, господарювання, але потреби і способи використання інформації в них різні. В будь-якому випадку, саме інформація публічної фінансової звітності є основою більшості статистичних зрізів в економіці, аналітичних оглядів ринку, спеціалізованих прогнозів, які і використовуються при ідентифікації та плануванні власної позиції підприємства на ринку. В процесі управління менеджери підприємства використовують не лише власну облікову інформацію, а й дані інших учасників ринку, що й визначає різноманітність їх інформаційних потреб (рис. 1).

Із рисунку видно, що потреби користувачів дещо різняться, але переважно задовольняються одним комплексним пакетом фінансових показників. Звичайно, ступінь розкриття інформації у фінансовій звітності є достатньо високим, однак охоплює лише ті публічні дані, що не становлять комерційної, технологічної чи іншої таємниці.

Однак, в деяких випадках, наприклад, в частині контролю відносин з оплати праці на підприємстві, представленої облікової інформації недостатньо. Відповідно, для таких цілей існують інші види звітності, що не відносяться до фінансової, але ґрунтуються на тих самих джерелах формування показників: даних бухгалтерського, податкового, статистичного та кадрового обліку, котру можна вважати комбінованою звітністю (рис. 2).

Фінансова звітність підприємств України готується на підставі вимог національних положень (стандартів) бухгалтерського обліку (П(с)БО) або міжнародних стандартів фінансової звітності (International Financial Reporting Standards (IFRS)). В світовій практиці також широко застосовуються норми загальноприйнятих принципів обліку США (Generally Accepted Accounting Principles (GAAP)).

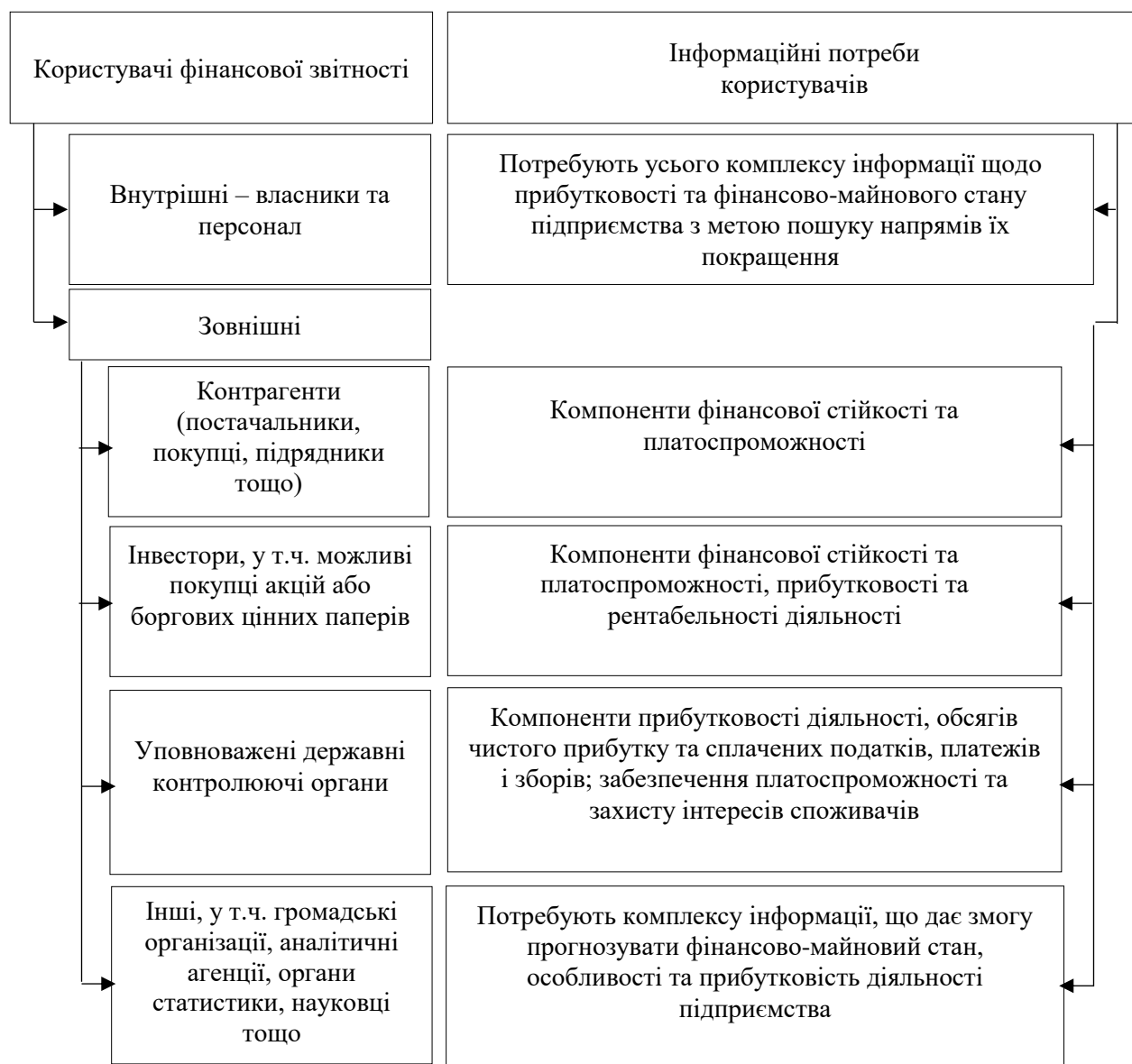

Рис. 1. Інформаційні потреби користувачів фінансової звітності

Джерело: складено авторами

Варто відзначити, що основні положення означених стандартів переважно збігаються, що стало результатом тривалого процесу гармонізації їх змісту та співпраці Ради з міжнародних стандартів бухгалтерського обліку (International Accounting Standard Board (IASB)) та Комісії з цінних паперів і бірж США (SEC).

Ще донедавна два основних світових підходи до формування фінансової звітності мали принципову різницю: GAAP представляли собою набір основних принципів на підставі яких кожна країна розробляла власні бухгалтерські алгоритми і облікові процедури щодо кожного окремого блоку типових господарських операцій, на відміну від міжнародних стандартів бухгалтерського обліку (застосування яких передувало МСФЗ), котрі описували лише загальні методики оцінок окремих активів та пасивів і умови їх визнання в обліку.

Закон України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні» [1] визначає основні принципи бухгалтерського обліку та фінансової звітності, допускаючи при цьому застосування як фундаментальної основи і доповнення інших принципів, визначених міжнародними стандартами або національними положеннями (стандартами) бухгалтерського обліку, або національними положеннями (стандартами) бухгалтерського обліку в державному секторі залежно від того, які з наведених стандартів застосовуються підприємством.

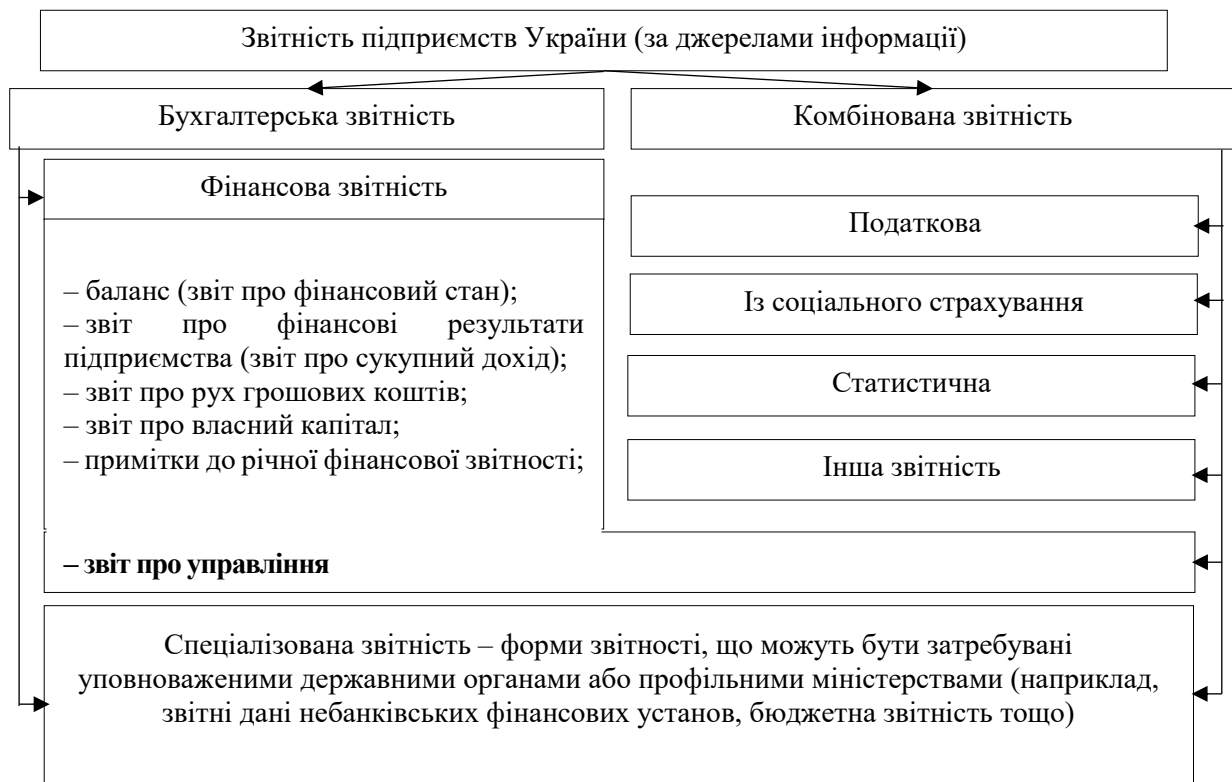

Рис. 2. Склад звітності підприємств України

Джерело: складено авторами

Національне положення (стандарт) бухгалтерського обліку 1 «Загальні вимоги до фінансової звітності» передбачає більш детальний перелік принципів формування фінансової звітності підприємства. Безпосередньо в тексті МСБО 1 принципи підготовки фінансової звітності не виокремлені як поняття, проте викладені ґрунтовно, послідовно та доступно.

Незважаючи на спадковість національних стандартів бухгалтерського обліку щодо міжнародних, певні відмінності в зазначених фундаментальних основах все ж помітні (рис. 3).

Із наведеного порівняння видно, що Українські стандарти націлені більшою мірою на підготовку фінансової звітності, а міжнародні, на нашу думку, – на розкриття якісних характеристик та змістову наповненість фінансової звітності (рис. 4).

Таким чином, можна зробити висновок, що вимоги вітчизняних облікових стандартів завдяки своїй деталізованості та узгодженості здатні забезпечити високий рівень якості та достовірності облікової інформації, котра стане надійним підґрунтям процесу менеджменту підприємства.

Сутність фінансової звітності, що визначена через призму менеджменту відрізнятиметься від загальноприйнятих підходів зміщенням акценту із її змісту на призначення. Детально розглянувши підходи науковців, практиків та зміст облікових стандартів, пропонуємо під фінансовою звітністю розуміти сукупність показників, що являють собою узагальнені облікові дані у тій формі, котра цілком задовольняє інформаційні потреби її користувачів в процесі управління господарською діяльністю.

При цьому, варто відзначити, що інструментом менеджменту, як інформаційне джерело та підстава для прийняття управлінських рішень, виступають дані не лише фінансової звітності самого підприємства, а і суб'єктів зовнішнього середовища діяльності (рис. 5).

Система бухгалтерського обліку в Україні постійно розвивається та видозмінюється. Так, за підсумками 2018 року вітчизняні підприємства вперше подавали Звіт про управління. Даний звіт презентує не лише фінансову інформацію, а і нефінансову складову, зокрема опис ризиків та складнощів діяльності.

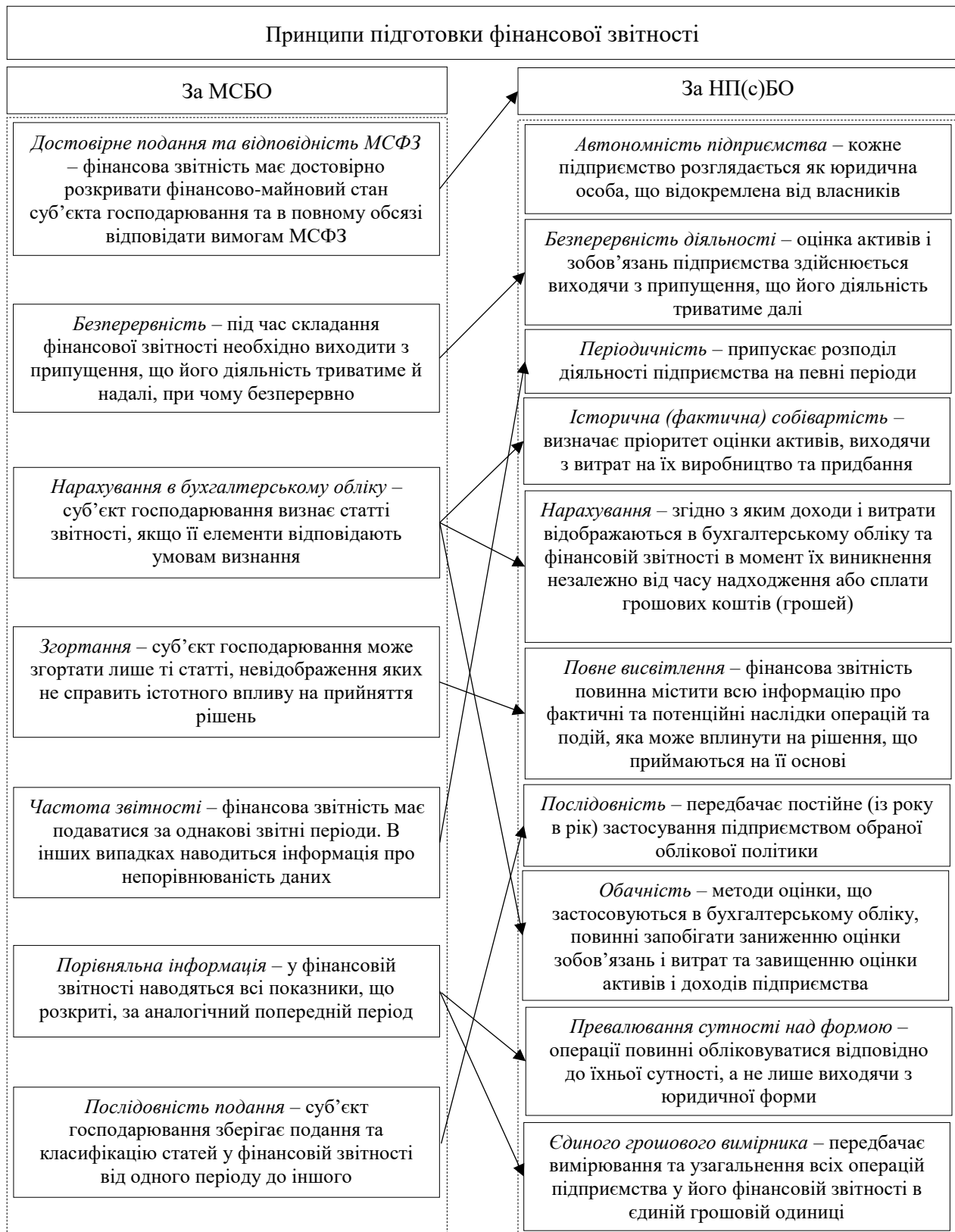

Рис. 3. Принципи підготовки фінансової звітності

Джерело: складено авторами

Даний звіт, на нашу думку, зможе створити передумови для наближення якості фінансової звітності в Україні до рівня закордонних партнерів.

Рис. 4. Якісні характеристики фінансової звітності

Джерело: складено авторами

Складаючи фінансову звітність та формуючи її публічний варіант, керівники великих підприємств Європи чи США працюють над повнотою, інформативністю та, навіть, дизайном видання. Фінансова звітність великих компаній виступає їх резюме, характеризує їх досягнення та здобутки, презентує всі аспекти діяльності та результати фінансового аналізу, на відміну від українських підприємств, котрі наводять лише цифрові дані, а описова частина, переважно

містить лише той необхідний мінімум інформації, що вимагається контролюючими органами. Відповідно, українські підприємці самостійно відмовляються від можливості презентувати власний бізнес з того боку, який був би вигідним та перспективним в системі подальшого формування економічних зв'язків.

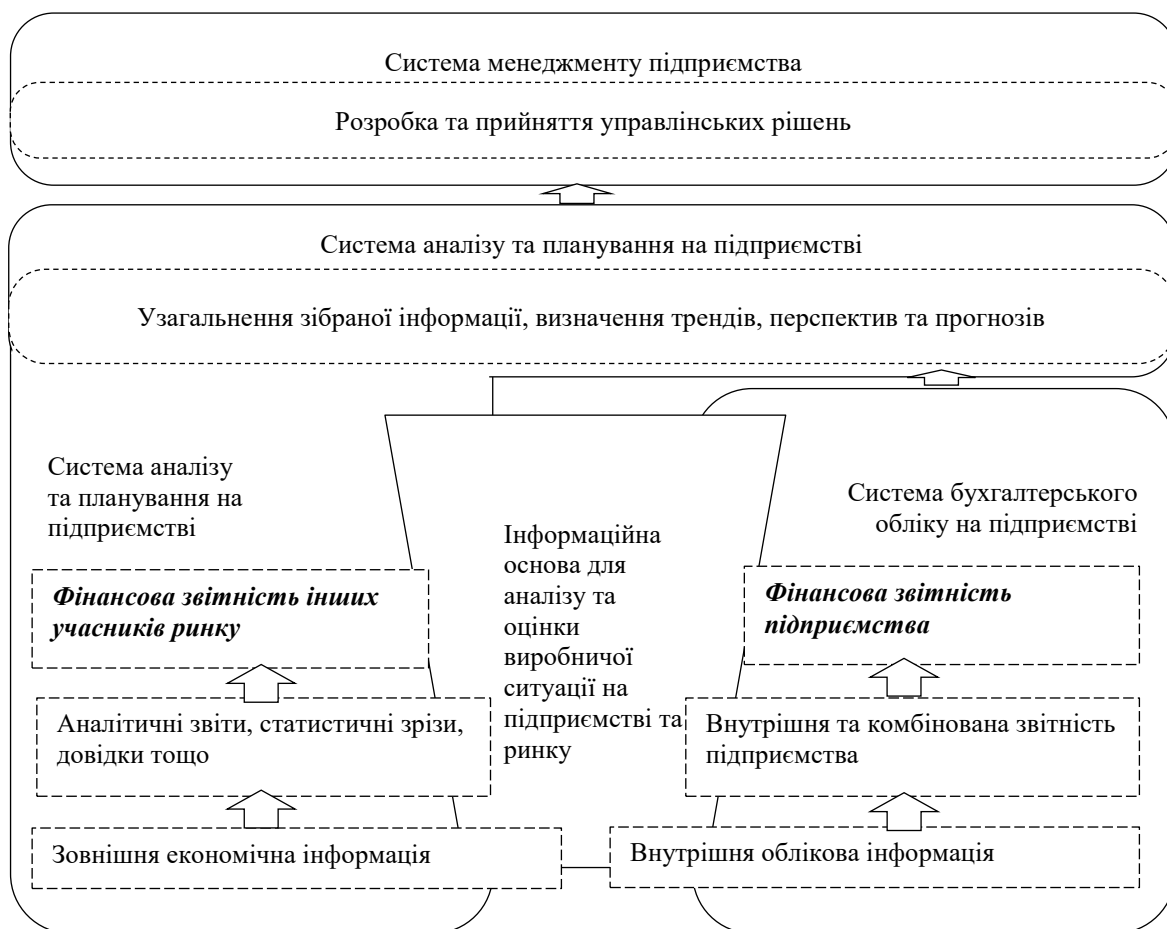

Рис. 5. Роль фінансової звітності в процесі прийняття управлінських рішень

Джерело: складено авторами

При цьому варто зважати на особливості регулювання складу та форм звітності в Україні та його основні відмінності від міжнародної практики, котрі, багато в чому, і зумовлюють її обмежену управлінську функціональність навіть окремих форм звітності. З одного боку, наявність детального регламентування складу звітності та системи контролю за нею здатна створити передумови для забезпечення якості облікової інформації в системі управління підприємницькою діяльністю, з іншого – недостатня інформаційна свобода може обмежувати навіть конкурентоздатність українських підприємств на міжнародному рівні, оскільки саме фінансова звітність виступає своєрідною формою транснаціональної бізнес-комунікації та презентації підприємства.

Якість облікової інформації, на нашу думку, охоплює її аналітичне наповнення, своєчасність та суттєвість. Регулювання процесів та систем ведення бухгалтерського обліку на підприємстві виступає передумовою формування якісної облікової інформації, сутність якого не обмежується достовірністю та відповідністю вимогам законодавства. Отже, нормативно-правове забезпечення бухгалтерського обліку здатне виступити фундаментом розвитку інформаційних основ менеджменту на підприємстві.

Проте, якість облікової інформації досягається не лише завдяки її регламентуванню, а й шляхом постійного контролю процесів її формування. Тобто, контроль в обліку передбачає суцільний нагляд за процесами збору та фіксації облікових даних, а контроль за якістю облікової

інформації – передбачає перевірку відповідності кількісних або якісних характеристик облікової інформації або процесу, від якого залежить її якість, заданим вимогам.

Контроль якості облікової інформації направлений на забезпечення учасників процесу управління тою обліковою інформацією, що відповідає запитам менеджменту, при цьому, залишаючись повною і достатньою для контролюючих органів та інвесторів.

Вважаємо за доречне розглядати систему контролю якості показників фінансової звітності у двох площинах: внутрішнього регулювання та зовнішнього регулювання. Зовнішня система забезпечує єдність і загальність вимог до фінансової звітності, її зрозумілість для користувачів та порівнюваність показників різних підприємств та у різні періоди. Окрім самих нормативно-правових актів, дана підсистема охоплює і відповідні інституційні елементи: уповноважені та контролюючі державні органи, а також, частково, громадські та інші публічні організації.

Система формування фінансової звітності, як інструменту менеджменту охоплює організацію роботи не лише підрозділу бухгалтерського обліку, а і всієї організації в цілому, що дозволяє задовольняти потреби суб'єктів управління.

Відповідно, вважаємо за потрібне під системою внутрішнього контролю розуміти сукупність організаційних заходів, методик і процедур, які використовуються менеджментом підприємства в якості засобів для впорядкованого і ефективного ведення фінансово-господарської діяльності, забезпечення збереження активів, виявлення, виправлення і запобігання помилок і викривлення інформації, а також своєчасної підготовки якісної бухгалтерської (фінансової) звітності.

Отже, якість облікової інформації є фундаментальною передумовою побудови і функціонування ефективної системи управління, оскільки саме дані бухгалтерського обліку є підґрунтям оцінки сучасного фінансово-майнового стану підприємства, динаміки та тенденції зміни певних параметричних показників. Відповідно, раціональна та дієва система бухгалтерського обліку та внутрішнього аудиту є невід'ємними частинами сучасної системи менеджменту, а інформація, котра виникла в цій системі – його фундаментом.

Забезпечивши достатні передумови для якості облікової інформації, система менеджменту формує ряд характеристик та вимог до фінансової звітності, котрим вона повинна відповідати для цілей ефективного управління. Такі вимоги можуть обмежуватися нормами регуляторних актів, а можуть бути і значно ширшими (табл. 2).

Таблиця 2

Характеристики бухгалтерської звітності

Група ознак	Характеристики (за відповідними ознаками)	Значення характеристик
1	2	3
Щодо простору та часу	Послідовність	Постійне (із року в рік) застосування підприємством обраної облікової політики
	Безперервність	Оцінка активів та зобов'язань підприємства здійснюється, виходячи з припущення, що його діяльність триватиме й надалі
	Періодичність	Можливість поділу діяльності підприємства на певні періоди часу з метою складання фінансової звітності
	Обов'язковість	Складання звітності є обов'язковим для всіх без винятку суб'єктів господарювання
Щодо користувачів	Державна регламентація	Склад звітності, її форми, терміни подання тощо є сферою виключно державного регламентування (у визначених уповноваженими органами обсягах)
	Своєчасність	Оперативність подання облікової інформації в узагальненому вигляді для задоволення управлінських потреб та потреб зовнішніх користувачів
	Правдивість	Інформація має подаватися без жодних суттєвих зумисних чи випадкових викривлень

	Повнота висвітлення інформації	Фінансова звітність повинна містити всю інформацію про фактичні та потенційні наслідки господарських операцій і подій, здатних вплинути на рішення, що приймаються на її підставі
	Порівнюваність показників	Використання оптимальної методики розрахунку показників, що забезпечить можливість порівнювати їх у часі, конкурентному середовищі та в межах однієї форми
	Простота та зрозумілість	Структура й показники звітності мають бути доступними підготовленому користувачеві та не викликати додаткових питань
	Доступність і публічність	Деякі форми звітності є інформацією публічною та не становлять комерційної таємниці (відповідно, підлягають опублікуванню в спеціалізованих виданнях)
	Раціональність	Форми звітності мають бути логічно-структурованими
	Економічність	Витрати на складання звітності мають бути економічно обґрунтованими та не перевищувати раціональних меж і можливого зиску
	Неупередженість	На показниках звітності жодним чином не повинні відбитися особисті прогнози керівництва чи облікового персоналу щодо перспектив діяльності підприємства, структури його капіталу чи зобов'язань, результатів діяльності тощо
	Автономність	Кожне підприємство розглядається як юридична особа, відокремлена від її власників, у зв'язку з чим особисте майно та зобов'язання власників не повинні відображатися у фінансовій звітності підприємства
Щодо методики складання форм	Методологічна єдність розрахунку показників	Суб'єкт господарювання, згідно з вимогами чинного законодавства та обраної облікової політики, застосовує єдиний методологічний підхід до показників звітності
	Нарахування та відповідність доходів і витрат	Для визначення фінансового результату звітного періоду необхідно порівняти доходи звітного періоду з витратами, що були здійснені для отримання цих доходів. При цьому доходи і витрати відображаються в бухгалтерському обліку та фінансовій звітності в момент їхнього виникнення, незалежно від дати надходження або сплати грошових коштів
	Превальювання змісту над формою	Операції обліковуються відповідно до їхнього змісту, а не лише виходячи з юридичної форми
	Історична (фактична) собівартість	Пріоритетною є оцінка активів підприємства, виходячи з витрат на їх виробництво та придбання
	Єдиний грошовий вимірник	Вимірювання та узагальнення всіх господарських операцій підприємства в його фінансовій звітності здійснюється в єдиній грошовій одиниці
	Обачність	Застосування в бухгалтерському обліку методів оцінки, які повинні запобігати заниженню оцінки зобов'язань і витрат та завищенню оцінки активів і доходів підприємства

Джерело: складено авторами на підставі [1-3, 15-16]

Наведений перелік характеристик не є вичерпним та містить основні, на наш погляд, параметри, котрим повинна відповідати фінансова звітність як інструмент ефективного менеджменту.

Висновки. В процесі дослідження встановлено, що з позиції менеджменту фінансову звітність можна визначити як сукупність показників, що являють собою узагальнені облікові дані у тій формі, котра цілком задовольняє інформаційні потреби її користувачів в процесі управління господарською діяльністю. Сукупність звітності підприємства не обмежується фінансовою та охоплює ще ряд комбінованих форм звітності, однак, саме фінансова звітність виступає фундаментальною основою формування інформаційного забезпечення менеджменту підприємства.

Користувачами фінансової звітності є всі учасники ринку, фінансових відносин, господарювання, але потреби і способи використання інформації в них різні. У будь-якому випадку, саме інформація публічної фінансової звітності є основою більшості статистичних зрізів в економіці, аналітичних оглядів ринку, спеціалізованих прогнозів, які і використовуються при ідентифікації та плануванні власної позиції підприємства на ринку. В процесі управління менеджери підприємства використовують не лише власну облікову інформацію, а і дані інших учасників ринку, що і визначає різноманітність їх інформаційних потреб, котрі детально проаналізовано у статті.

Українські стандарти обліку та звітності націлені більшою мірою на підготовку фінансової звітності, а міжнародні, на нашу думку, – на розкриття якісних характеристик та змістову наповненість фінансової звітності. До основних таких характеристик нами віднесено її повноту, достовірність, своєчасність, суттєвість, логічність тощо. Основним способом забезпечення якості облікової інформації є формування ефективної внутрішньої організації та контролю. Система формування фінансової звітності, як інструменту менеджменту охоплює організацію роботи не лише підрозділу бухгалтерського обліку, а і всієї організації в цілому, що дозволяє задовольняти потреби суб'єктів управління.

Фінансова звітність як інструмент менеджменту дозволяє проаналізувати власний фінансово-майновий стан, порівняти його з іншими учасниками ринку, охарактеризувати та обрати постачальників, оцінити надійність покупців тощо. Але головне – це сучасний спосіб правильно презентувати власне підприємство за умови розкриття всього інформаційного потенціалу фінансової звітності, включаючи текстові та описові її частини.

Список використаних джерел

1. Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні. Закон України № 996 від 16.07.1999р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/996-14> (Updated on: 16.11.2018).
2. Міжнародні стандарти фінансової звітності (IFRS, IFRS for SMEs, including IAS and IFRIC, IFR). URL: www.zakon.rada.gov.ua (Updated on: 12.03.2013).
3. Національне положення (стандарт) бухгалтерського обліку 1 «Загальні вимоги до фінансової звітності». Наказ Міністерства фінансів України №73 від 07.02.2013. URL: www.zakon.rada.gov.ua.
4. Кужельний М. В., Левицька С. О. Організація обліку: Підручник. Київ : Центр учбової літератури, 2010. 352 с.
5. Бутинець Ф. Ф. Бухгалтерський облік у зарубіжних країнах. Навч. пос. для вищ. навч. закл. / Ф.Ф.Бутинець, Л.Л.Горецька. Житомир: ПП. «Рута», 2012. 544 с.
6. Палий В.Ф. Международные стандарты учета и финансовой отчетности. 3-е изд., испр. и доп. М.: 2007. 512 с.
7. Сопко В.В., Пархоменко В.М. Бухгалтерський облік у підприємницькій діяльності: монографія. К. : Техніка. 1993. 224 с.
8. Chris B. Murphy. Financial Statements. Investopedia. Retrived from URL: <https://www.investopedia.com/terms/f/financial-statements.asp> (Updated May 30, 2019).
9. Host Analytics. What Is Financial Reporting? URL: <https://hostanalytics.com/blog/what-is-financial-reporting/>
10. Bragg Steven. Financial reporting definition. Uploaded March 31, 2018. AccountingTools (Accounting CPE Courses & Books). URL: <https://www.accountingtools.com/articles/what-is-financial-reporting.html>
11. Rouse Margaret. What is financial reporting? Definition. TeachTarget of SearchERP. updated in July 2013. URL: <https://searcherp.techtargert.com/definition/financial-reporting>
12. Cambridge Business English Dictionary. URL: <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/financial-report>

13. Business Dictionary of WebFinanceInc. URL: <http://www.businessdictionary.com/definition/financial-report.html>
14. Про затвердження Методичних рекомендацій щодо заповнення форм фінансової звітності. Наказ Міністерства фінансів України від 28 березня 2013 р. № 433. URL: http://buhgalter911.com/Res/Zakoni/MetodRek/metod_fin_otch. (Updated on: 30.12.2013).
15. Directive2014/95/EU of the European Parliament and of the Council of 22 October 2014 amending Directive2013/34/EU as regards disclosure of non-financial and diversity information by certain large undertakings and groups. URL: http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/HTML/?uri=OJ:L:2014:330:FULL&from=EN#L_2014330 EN.01000101.doc.
16. Abu-Serdaneh, J. (2018). Bank loan-loss accounts, income smoothing, capital management, signaling and procyclicality: Evidence from Jordan. *Journal of Financial Reporting and Accounting*, 16(4), 677-693. doi:10.1108/JFRA-06-2016-0041

References

1. On Accounting and Financial Reporting in Ukraine (1999): Law of Ukraine dated 16.07.1999, No. 996. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/996-14> (Updated on: 16.11.2018).
2. International Financial Reporting Standards (IFRS, IFRS for SMEs, including IAS and IFRIC, IFR). URL: www.zakon.rada.gov.ua (Updated on: 12.03.2013).
3. On Approval of the National Position (Standard) of Accounting 1 "General Requirements for Financial Statements": Order of the Ministry of Finance of Ukraine dated February 7, 2013, No. 73. URL: www.zakon.rada.gov.ua.
4. Kuzhny MV, Levytska S.O. (2010). Organization of accounting: Textbook. Ukraine: Kiyv, Center for Educational Literature.
5. Butinets F., Goretska L. (2012). Accounting in foreign countries. Teaching Manual. Ukraine, Zhytomyr, PE "Ruta".
6. Paliy V.F. (2008). International Standards of Accounting and Financial Reporting: A Textbook. 3rd ed., Correction and add. Russia, Moscow: INFRA-M.
7. Sopko V.V., Parkhomenko V.M. (1993). Accounting in entrepreneurial activity: Production and practical edition. Ukraine: Kiyv : Technique.
8. Chris B. (2019). Murphy. Financial Statements. Investopedia. URL: <https://www.investopedia.com/terms/f/financial-statements.asp> (Updated May 30, 2019).
9. Host Analytics (2020). What Is Financial Reporting? URL: <https://hostanalytics.com/blog/what-is-financial-reporting/>
10. Bragg Steven (2018). Financial reporting definition. Uploaded March 31, 2018. AccountingTools (Accounting CPE Courses & Books). URL: <https://www.accountingtools.com/articles/what-is-financial-reporting.html>
11. Rouse Margaret (2013). What is financial reporting? Definition. TeachTarget of SearchERP. updated in July 2013. URL: <https://searcherp.techtarger.com/definition/financial-reporting>
12. Cambridge Business English Dictionary (2021). URL: <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/financial-report>
13. Business Dictionary of WebFinanceInc (2021). URL: <http://www.businessdictionary.com/definition/financial-report.html>
14. On Approval of Methodical Recommendations for Filling in Forms of Financial Statements. Order of the Ministry of Finance of Ukraine dated March 28, 2013 № 433 URL: http://buhgalter911.com/Res/Zakoni/MetodRek/metod_fin_otch. (Updated on: 30.12.2013).
15. Directive2014/95/EU of the European Parliament and of the Council of 22 October 2014 amending Directive2013/34/EU as regards disclosure of non-financial and diversity information by certain large undertakings and groups. URL: http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/HTML/?uri=OJ:L:2014:330:FULL&from=EN#L_2014330 EN.01000101.doc.
16. Abu-Serdaneh, J. (2018). Bank loan-loss accounts, income smoothing, capital management, signaling and procyclicality: Evidence from Jordan. *Journal of Financial Reporting and Accounting*, 16(4), 677-693. doi:10.1108/JFRA-06-2016-0041.

LAVROVA-MANZENKO Olena

PhD (Econ.), Associate Professor,
Bohdan Khmelnytsky National University of Cherkasy,
Cherkasy, Ukraine

ANDRUSYAK Vasyl

PhD (Econ.), Associate Professor,
Bohdan Khmelnytsky National University of Cherkasy,
Cherkasy, Ukraine

THE ROLE OF FINANCIAL REPORTS IN THE MANAGEMENT OF THE ENTERPRISE

Introduction. *Modern financial statements are a thorough description of the company, which characterizes not only its financial and property status, but also the risks and prospects, which allows you to form a comprehensive view of the market. Analyzing and summarizing the information obtained, managers at various levels identify future options for the development of certain production situations, forecast trends and dynamics, form appropriate tactical or strategic steps for business development. Thus, the collected, summarized and processed information is the basis of the management process. That is, the work of the accounting system is aimed at implementing the functions of the management system. The article is devoted to the study of the essence and establishment of the role of financial reporting in the process of enterprise management.*

Purpose. *The purpose of this article is to establish the necessary content and features of financial statements, which would allow to fully meet the needs of management staff, while remaining economical, clear and sufficient in content.*

Results. *The author explores the main approaches to the definition of financial statements, which as a result allowed to define it as a set of indicators that are generalized accounting data in a form that fully meets the information needs of its users in the process of business management. In the process of studying the composition of financial statements, its types are identified, and as a result - their role in the management of the enterprise.*

Originality. *The author presents his own vision of the essence of quality accounting information and its main characteristics that can serve as semantic guidelines in the preparation of descriptive, non-financial textual parts of financial statements. This approach allows you to generate financial statements from the standpoint of presenting your own business from the best side, but in compliance with the principles and requirements of regulatory support. The article substantiates that the financial statements from the standpoint of management is a set of indicators that are generalized accounting data in a form that fully meets the information needs of its users in the process of managing business activities. The authors proved that the quality of accounting information covers its analytical content, timeliness and materiality, as well as compliance with the characteristics defined at the level of regulation and internal requests of management. Accordingly, the system of financial reporting, as a management tool covers the organization of work not only of the accounting department, but also the organization as a whole, which allows to meet the needs of management entities. The quality of accounting information is a fundamental prerequisite for the construction and operation of an effective management system, because accounting data is the basis for assessing the current financial and property condition of the enterprise, the dynamics and trends of certain parametric indicators.*

Conclusion. *A rational and efficient system of accounting and internal audit are integral parts of the modern management system, and the information that emerged in this system - its foundation. Having provided sufficient prerequisites for the quality of accounting information, the management system forms a number of characteristics and requirements for financial reporting, which it must meet for the purposes of effective management.*

Keywords: *reporting, control, international standards, accounting information, management, data quality.*

*Одержано редакцією: 24.06.2021
Прийнято до публікації: 25.08.2021*

УДК 331.5:338.48

DOI: <https://doi.org/10.31651/2076-5843-2021-3-103-112>

ПАСЕКА Станіслава Раймондівна

доктор економічних наук, професор,
Черкаський національний університет імені
Богдана Хмельницького, м. Черкаси, Україна
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-3017-0700>
apaseka@ukr.net

МАЛИЙ Андрій Олегович

здобувач третього (освітньо-наукового)
рівня вищої освіти – доктора філософії,
Черкаський національний університет імені
Богдана Хмельницького, м. Черкаси, Україна
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-7173-930X>
amalyi6666@gmail.com

ТУРИСТИЧНА ГАЛУЗЬ ЯК СЕРЕДОВИЩЕ ВИКОРИСТАННЯ ТРУДОВОГО ПОТЕНЦІАЛУ НАСЕЛЕННЯ

У статті поглиблено теоретичні засади дослідження трудового потенціалу туристичної галузі та середовища його використання. Визначено рівні аналізування трудового потенціалу в контексті розвитку туризму. Запропоновано основні індикатори аналізування трудового потенціалу для території-туристичної дестинації, туристичної галузі в цілому, підприємства (суб'єкта туристичної діяльності та суміжних сфер), працівника. Проаналізовано основні тенденції використання трудового потенціалу туристичної галузі в Україні на основі показників кількості суб'єктів господарювання, їх типу і правового статусу. Виявлено структурні тенденції щодо зайнятості в туристичній галузі за віковим, гендерним та освітніми критеріями. Виходячи з проблемних тенденцій, запропоновано першочергові заходи щодо покращення середовища використання трудового потенціалу туристичної галузі України.

Ключові слова: трудовий потенціал, середовище використання трудового потенціалу, туристична галузь, суб'єкт туристичної діяльності, зайнятість, малий туристичний бізнес.

Постановка проблеми. Туристична галузь в Україні та світі динамічно розвивається. За період 1950-2019 рр. кількість міжнародних туристів зросла майже в 60 разів. Пандемія COVID-19 призвела до певного «шоку» для туризму, внаслідок чого у 2020 р. кількість туристів склала 27 % показника 2019 року, сягнувши рівня кінця 80-х років ХХ ст. [1]. Разом із тим, галузь поступово адаптується до нових викликів, пропонуючи нові види послуг та модифікуючи організацію їх надання за вимогами безпеки для уникнення масового скупчення людей.

Одним із ключових чинників розвитку туристичної галузі є її трудовий потенціал. Туризм належить до креативних індустрій, де творчість, нестандартні рішення і новаторство відіграють велику роль. Використання трудового потенціалу в галузі потребує створення сприятливих умов із підвищеною мотивацією до підприємництва й самозайнятості, а у випадку найму – можливостей самореалізації та розвитку працівників.

Вивчення специфіки використання трудового потенціалу в туристичній галузі та виявлення проблемних аспектів для України є актуальною науковою проблемою. Результати дослідження є важливими для обґрунтування практичних рекомендацій щодо покращення середовища використання трудового потенціалу туристичної галузі як базової умови забезпечення її прогресивності, конкурентоспроможності, а у випадку викликів пандемії – резилентності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дане дослідження поєднує напрацювання українських науковців із загальних питань формування і реалізації трудового потенціалу (Н. Валінкевич [2], В. Гарькава [11], К. Корбут [2], Л. Марценюк [10], С. Пасека [3]), особливостей використання трудового потенціалу в туристичній галузі (З. Герасимів [5], Й. Звонар [12], О. Підлужна [5], Г. Трілленберг [4], Г. Христенко [5]), ролі туризму для зайнятості

населення (З. Атаманчук [9], Б. Байда [6], І. Власенко [13], Г. Горіна [8], С. Мархонос [14], Н. Турло [14]) та ін. Огляд праць на обрану тему підтверджує необхідність наукових досліджень щодо середовища використання трудового потенціалу туристичної галузі з виявленням прикладних проблем та перспектив для України.

Метою статі є формування теоретичних положень дослідження трудового потенціалу туристичної галузі та середовища його використання, а також обґрунтування практичних рекомендацій щодо можливостей розвитку такого середовища задля забезпечення конкурентоспроможності туристичної діяльності в Україні.

Викладення основного матеріалу дослідження. Поняття трудового потенціалу є актуальним у дослідженнях на предмет ролі людини в економічних процесах. В Україні вивчення трудового потенціалу є актуальним, хоча в зарубіжній науці спостерігається зміщення розгляду людського чинника до більш широкого поняття людського потенціалу. Трудовий потенціал передбачає розгляд використання можливостей людини в системі соціально-трудова відносин та не стосується інших видів діяльності, що охоплюють освітню, наукову, творчу, волонтерську й іншу активності. Трудовий потенціал формується сукупністю характеристик населення – демографічних, стану здоров'я, освіти, економічної активності, культури, психологічних та поведінкових аспектів, які використовуються в процесі трудової діяльності для досягнення поставленої мети [2, с. 59].

Особливістю поняття трудового потенціалу є складники, що його формують та можуть використовуватися і розвиватися в ході трудової та суміжної діяльності. Існують різні висновки щодо структури трудового потенціалу та, відповідно, методики його інтегральної оцінки, однак загалом вона зводиться до виділення складників, пов'язаних із зазначеними у визначенні Н. Валінкевич і К. Корбут характеристиками [2, с. 59].

Що стосується трудового потенціалу туристичної галузі, то його можна розглядати:

- для окремої території як туристичної дестинації – країни, регіону, поселення в контексті розвитку туризму;
- загалом для галузі – переліку видів економічної діяльності в структурі економіки, що продукують туристичний продукт, надають туристичні та суміжні послуги;
- на рівні окремого підприємства чи організації – суб'єкта туристичної діяльності або суміжної сфери;
- на рівні окремого працівника – в особі найманого працівника, самозайнятого, керівника, підприємця.

Трудовий потенціал території як туристичної дестинації формує сукупність кількісних та якісних характеристик населення, здатного до праці, а також середовища його трудової діяльності, детермінованого демографічними, економічними, політичними, соціальними, культурно-історичними, географічними й іншими чинниками [3, с. 56].

Особливістю взаємозв'язку туристичної галузі й трудового потенціалу територій з особливими умовами розвитку (для прикладу, сільських, гірських) є високе значення туризму для збереження трудового потенціалу населення завдяки створенню робочих місць та можливостей підприємництва, що знижує ризики еміграції [4, с. 17; 5].

Загалом туризм вважається галуззю, яка активно створює нові робочі місця, вирішуючи проблеми безробіття та неефективного використання трудового потенціалу території [6, с. 26]. Кількість зайнятих у туризмі залежить від структури економіки території та її спеціалізації. Однак надмірна частка зайнятих у туризмі теж є ризиком, адже чим більш розвиненою й сталою є економіка країни, тим більш диверсифікованою є її спеціалізація на міжнародному ринку [7]. Тому трудовий потенціал території як туристичної дестинації має бути обґрунтований в кількісному залученні, однак максимально проявляється в якісних результатах використання.

Трудовий потенціал галузі формує зайняте населення, населення з відповідним освітньо-кваліфікаційним рівнем, яке може бути зайнятим у галузі на перспективу (при потребі), та середовище його праці, детерміноване загальними умовами господарювання, захищеності, міжгалузевої і міждержавної кооперації. Основним індикатором трудового потенціалу галузі є чисельність зайнятого населення. Це досить мінлива характеристика, адже туристична галузь є

чутливою до соціально-економічних коливань, змін попиту на послуги, політичної стабільності, інших форс-мажорних обставин, як це продемонструвала ситуація з COVID-19 [8, с. 135]. Чисельність зайнятих туристичної галузі є «хвилеподібною», що зумовлене швидким реагуванням на ризики та стрімким відновленням показників завдяки історичній стійкості туризму і здатності створювати робочі місця після кризових ситуацій [9, с. 97].

Трудовий потенціал підприємства визначають зайняті штатні працівники, сумісники і кадрові резерви та їх характеристики в плані здоров'я, інтелекту, освітнього рівня, мотивації, результативності праці тощо. Важливим аспектом для трудового потенціалу підприємства є забезпечення кар'єрної мобільності працівників і такої корпоративної культури, що передбачає їх неперервний розвиток. При сучасних умовах непередбачуваних і часто хаотичних змін лише високомобільний та організований персонал зможе працювати й вчасно реагувати на нові виклики.

Трудовий потенціал підприємства формується на основі трудового потенціалу його працівників та факторів індивідуального (залежать від дій працівника) й організаційного (залежать від дії суб'єктів управління) характеру [10, с. 103]. Трудовий потенціал працівника можна розглядати як сукупність його психофізичних, освітніх, професійно-кваліфікаційних характеристик, що використовуються ним упродовж робочого часу [11, с. 361].

Результати дослідження трудового потенціалу набувають практичного значення завдяки аналізуванню його формування, використання і розвитку. При цьому мають поєднуватися статистичні й соціологічні методи для кількісної та якісної оцінки трудового потенціалу. У табл. 1 узагальнено основні характеристики трудового потенціалу туристичної галузі за визначеними об'єктами аналізування.

Таблиця 1

Основні індикатори аналізування трудового потенціалу туристичної галузі

Трудовий потенціал території як туристичної дестинації	Трудовий потенціал галузі	Трудовий потенціал підприємства	Трудовий потенціал працівника
Демографічна ситуація Мобільність населення Суспільне здоров'я Економічна активність (загальна) Зайнятість у туристичній та суміжних галузях Конкурентне середовище Традиції господарювання Ментальність населення	Зайнятість Інклюзивна зайнятість Бізнес-середовище Освітня підготовка фахівців і робітників Культура підприємництва Неформальна зайнятість Захищеність працівників Міжгалузєва співпраця Міждержавна співпраця Соціальна відповідальність бізнесу	Зайнятість працівники Кадрові резерви Здоров'я працівників Статеві-вікова структура працівників Інтелектуальний рівень працівників Освітній рівень працівників Результати праці Мотивація Кар'єрна мобільність Соціальні взаємодії (кооперація, співпраця, сумісництво) Трудова дисципліна Корпоративна культура Культура управління (асертивність, емпатія)	Здоров'я Базові демографічні характеристики (вік, стать) Інтелект Освіта Професіоналізм Цифрова грамотність Інноваційність Підприємництво Креативність Моральні якості Психологічні якості (темперамент, відкритість, стресостійкість) Поведінкові якості (працелюбність, організованість, комунікабельність, активність, лідерство, конфліктність)

Джерело: авторська розробка

Зазначені характеристики розкривають структурні проблеми трудового потенціалу. Більш комплексний аналіз має також враховувати вплив умов середовища використання трудового потенціалу, які можна розглядати за рівнями:

- загальні зовнішні умови розвитку економіки та суспільства – макроекономічна і політична стабільність, демовідтворення населення, ринок і підприємництво, інновації й технології, природні ресурси й екологія, культура і цінності;

- зовнішні умови щодо розвитку туристичної галузі – державна політика, оподаткування, бюджетне фінансування, інвестиційна підтримка, підготовка кадрів, державне замовлення і власність;

- внутрішні умови щодо розвитку туристичної галузі – природні ресурси, історико-культурні об'єкти, туристична інфраструктура, інфраструктура загального призначення;

- внутрішні умови туристичної діяльності – підприємництво, самозайнятість і наймання за структурою, спеціалізацією, прибутковістю, інноваційністю, креативністю, сегментною орієнтованістю тощо;

- внутрішні умови використання трудового потенціалу в туристичній діяльності – режим праці, умови розвитку трудового потенціалу (навчання, перекваліфікація, стажування), рівень оплати праці тощо.

Середовище має забезпечувати конкурентоспроможність трудового потенціалу туристичної галузі, створюючи умови для всебічного розвитку здібностей зайнятого населення та забезпечення максимально можливого рівня його залучення до трудової діяльності [12, с. 99]. Конкурентоспроможність трудового потенціалу має відображатися в економічних результатах галузі з позитивною динамікою, що означає якісне надання туристичних послуг та задоволення потреб споживачів. Глобальним трендом є зростання частки туризму у ВВП при зниженні кількості зайнятих, що підтверджує тенденції до збільшення туристичних витрат, автоматизації (віртуалізації) частини послуг та консультування щодо самостійної організації подорожей [13, с. 226]. З іншого боку, діє ефект мультиплікатора – при розвитку туристичної галузі значно зростає зайнятість у суміжних галузях, зокрема ресторанному господарстві, торгівлі, транспорті, страхуванні та ін. [14, с. 39].

Можливості використання трудового потенціалу туристичної галузі визначає бізнес-середовище, сформоване мережею суб'єктів господарювання. З огляду на специфіку галузі туризму, до уваги слід брати не лише суб'єктів туристичної діяльності (туроператорів, турагентів, суб'єктів, які займаються екскурсійною діяльністю), а й суміжних сфер – готельної, ресторанної, культурно-мистецької. У табл. 2 подано основні тренди щодо кількості суб'єктів до 2019 року. З появою даних 2020 року аналіз слід продовжити, враховуючи вплив пандемії на сферу обслуговування туристів.

Таблиця 2

Кількість суб'єктів бізнесу в сфері обслуговування туристів в Україні, 2015-2019 роки

	2015	2016	2017	2018	2019	Темп зміни 2019/2015	Середньо- річний темп приросту
Кількість суб'єктів туристичної діяльності, од.	3182	3506	3469	4293	4441	1,40	1,09
Кількість колективних засобів розміщування, од.	4341	4256	4115	4719	5335	1,23	1,06
Кількість ресторанів, суб'єктів послуг мобільного харчування, од.	38345	38199	38545	41860	48398	1,26	1,06
Кількість бібліотек, архівів, музеїв та інших закладів культури, од.	325	302	295	307	319	0,98	1,00

Джерело: [15-17]

До 2019 році кількість суб'єктів бізнесу в сфері обслуговування туристів зростала, що підтверджувало поступовий розвиток галузі за різними видами послуг. У 2020 році, згідно з офіційною статистикою, кількість суб'єктів, що здійснювали діяльність туристичних агентств,

туристичних операторів, надання інших послуг із бронювання та пов'язаної з цим діяльності, складала 96 % показника 2019 року. Тобто відбулось незначне скорочення, у зв'язку з чим подальші впливи і тенденції слід пильно спостерігати.

Рис. 1 відображає тенденції щодо кількості суб'єктів туристичної діяльності – туроператорів, турагентів, суб'єктів, які займаються екскурсійною діяльністю, у тому числі в розрізі юридичних і фізичних осіб. Скорочення кількості суб'єктів туристичної діяльності у 2014 року внаслідок анексії АР Крим й окупації частини територій України, окрім того, зумовлене труднощами розвитку галузі в умовах військової агресії. Разом із тим, до 2019 року спостерігалися позитивні тенденції, що сприяло більшому залученню трудового потенціалу населення в галузь туризму. Подальші впливи пандемії на туристичний бізнес слід спостерігати та виявляти потребу його додаткової підтримки, зокрема щодо активізації внутрішніх туристичних потоків.

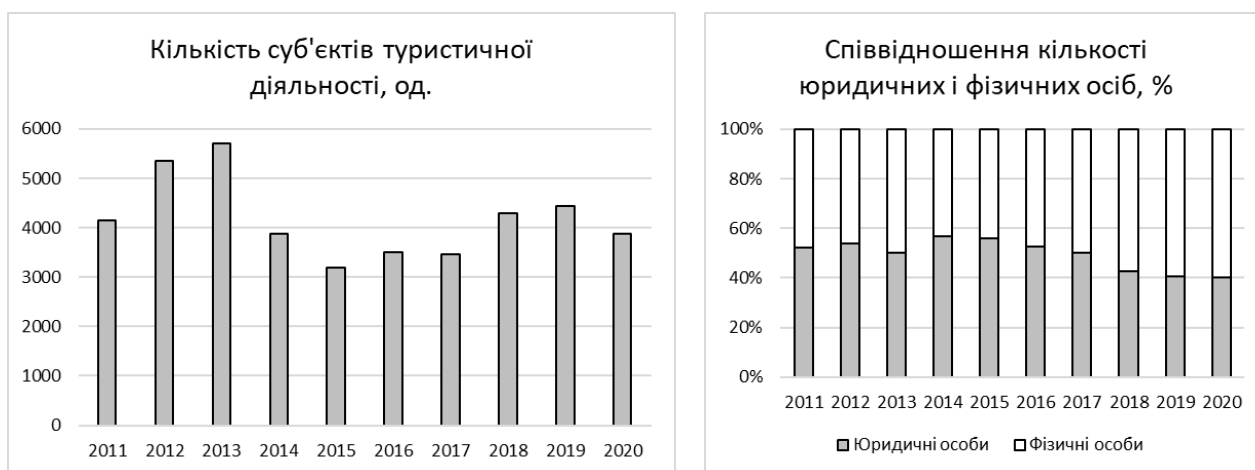

Рис. 1. Кількість суб'єктів туристичної діяльності та їх структура за правовим статусом в Україні, 2011-2020 роки

Джерело: [15; 16]

Більш показовою тенденцією (див. рис. 1) є співвідношення суб'єктів туристичної діяльності за правовим статусом. До 2020 року частка фізичних осіб-підприємців зросла до майже 60 % з мінімального за 2014-2015 роки (43-44 %) значення. Фізичні особи-підприємці більш чутливі до кризових впливів, тому в 2021 році очікується скорочення їх кількості як результату невизначеності та обмежень у випадку провалу масової вакцинації.

Разом із тим, саме малий туристичний бізнес є рушієм розвитку галузі, реалізації креативних ідей та ефективного використання трудового потенціалу через різні форми самозайнятості і підприємництва. Малий туристичний бізнес особливо актуальним для такого перспективного виду туристичної діяльності, як сільський (зелений, агро-, еко-) туризм, а також для вузькоспеціалізованих («нішевих») видів туризму.

Трудовий потенціал туристичної галузі в базовому кількісному аспекті визначає зайнятість. Більші можливості зайнятості створює діяльність туристичних операторів, тому актуально проаналізувати тенденції щодо їх кількості у порівнянні з іншими формами туристичного бізнесу. Рис. 2 показує, що з 2016 року здебільшого спостерігалася позитивна динаміка, проте 2020 рік в силу впливу пандемії характеризується зниженням кількості туроператорів і турагентів у порівнянні з 2019 роком у межах 0,84-0,87.

Дуже низькими є показники кількості суб'єктів, які займаються екскурсійною діяльністю. В Україні цей вид діяльності перебуває в тіні. Як правило, особи, які надають послуги екскурсійного супроводу, мають інше основне місце праці – педагогічну, наукову, громадську діяльність та ін. Тому зайнятість в екскурсійній справі можна підвищувати при умові її детінізації, що потребує загальної детінізації зайнятості в Україні.

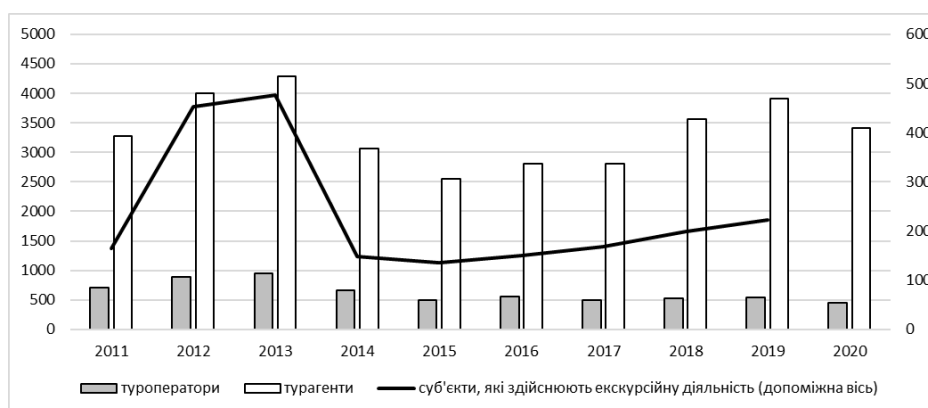

Рис. 2. Кількість туроператорів, турагентів та суб'єктів, які здійснюють екскурсійну діяльність в Україні, одиниць, 2011-2020 роки

Джерело: [15; 16]

Слід звернути увагу, що статистичне забезпечення аналізу зайнятості в туристичній галузі для України є задовільним. До 2019 року в статистичному збірнику «Туристична діяльність в Україні» подавались дані щодо кількості штатних працівників, у тому числі які мають вищу або середню спеціальну освіту в галузі туризму, жіночої статі, віком до 30 років [15]. Проте за 2020 рік такі дані вже відсутні.

Якщо аналізувати тенденції зайнятості до 2019 року (рис. 3), то показник кількості штатних працівників у розрахунку до кількості суб'єктів туристичної діяльності за період 2011-2019 років коливався в межах 2,7 (2013 рік) – 3,0 (2015 рік).

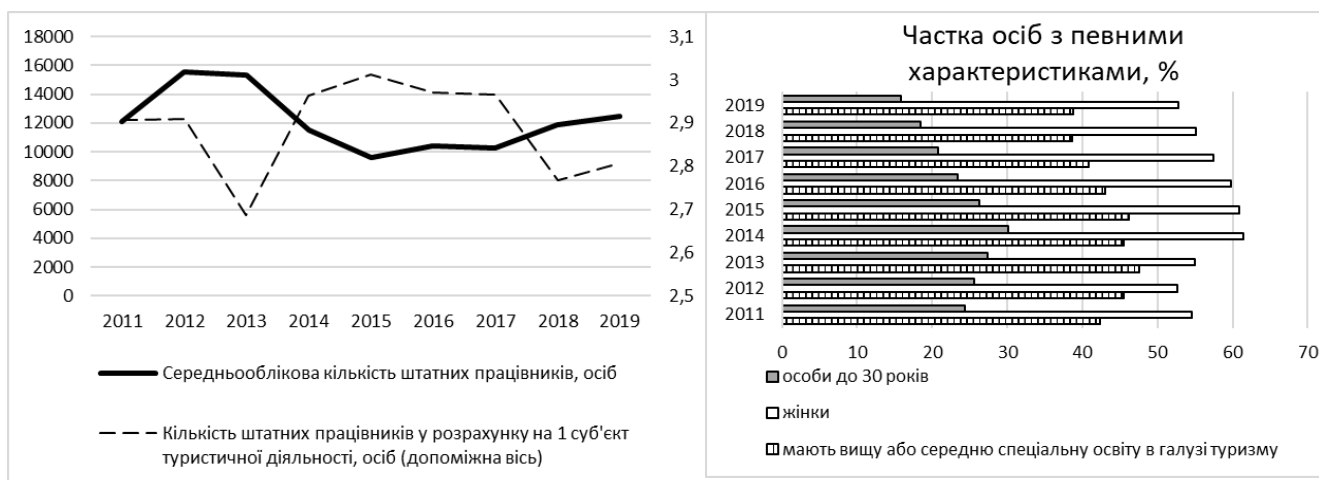

Рис. 3. Основні показники зайнятості в туристичній галузі України, 2011-2019 роки

Джерело: [15; 16]

У плані зайнятості в туристичній галузі переважають жінки. За період 2011-2019 років їх частка залишається в середньому на рівні 57%. Що ж стосується зайнятості в туризмі за освітньо-кваліфікаційним рівнем, то тут ситуація є суперечливою, оскільки частка осіб, які мають вищу або середню спеціальну освіту в галузі туризму в 2019 році скоротилася до 38,7% (з максимального 47,6% у 2013 році). Це означає, що якість профільної туристичної освіти в Україні є недостатньою.

Частка зайнятих осіб віком до 30 років теж значно скоротилася – з максимального 30,1% у 2014 році до 15,9% у 2019 році. Це зумовлене декількома причинами:

- по-перше, формуванням трудового потенціалу галузі з представництвом особами, які вже тривалий період часу займаються туризмом, здобули певний досвід і продовжують працювати;

- по-друге, поступовим насиченням ринку суб'єктами туристичної діяльності, які вже завоювали конкурентні позиції, мають усталені обсяги надання послуг та не збільшують свій штат працівників;

- по-третє, демотивацією молоді до працевлаштування в галузі туризму, що розвивається в умовах невизначеності, з низьким рівнем офіційної заробітної плати та соціальних гарантій.

Ефективне використання трудового потенціалу та створення умов для його розвитку в значній мірі залежить від рівня оплати праці. Дані офіційної статистики (подаються до 2019 року, в статистичному збірнику «Туристична діяльність в Україні» за 2020 рік вже відсутні) вказують на позитивну динаміку, незважаючи на певне уповільнення темпів приросту в 2018-2019 роках (рис. 4).

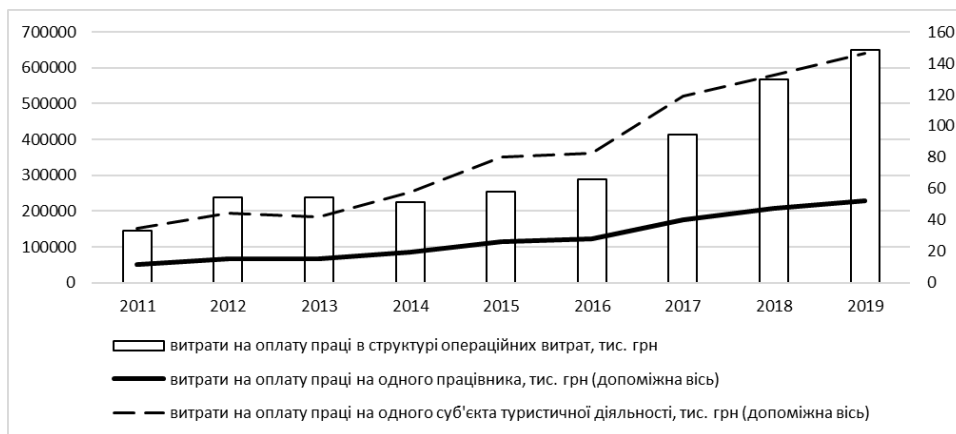

Рис. 4. Витрати на оплату праці суб'єктів туристичної діяльності в Україні, тис. грн, 2011-2019 роки

Джерело: [15; 16]

Таким чином, суб'єкти туристичної галузі формують базові умови для мотивації персоналу. Більш проблемною є оплата праці в суміжних сферах обслуговування – готельній, ресторанній, культурно-мистецькій діяльності. Офіційні показники середньомісячної заробітної плати в згаданих сферах є одними з найнижчих в Україні, що значно знижує якість послуг, демотивує ефективне використання і розвиток трудового потенціалу зайнятих.

Проведений аналіз визначає основні проблеми середовища використання трудового потенціалу туристичної галузі. Їх вирішення слід розпочинати з аспектів захищеності й мотивації персоналу в сегменті найму та підтримки малого туристичного бізнесу в сегменті підприємництва і самозайнятості.

Висновки. Отже, трудовий потенціал туристичної галузі можна досліджувати на рівні окремої території (як туристичної дестинації), галузі загалом, окремого підприємства (організації) чи працівника. Ефективність використання і розвитку трудового потенціалу залежить від середовища, базованого на мотивації працівників та цілеорієнтованого на забезпечення їх конкурентоспроможності.

В Україні середовище використання трудового потенціалу туристичної галузі сформовано в умовах її динамічного розвитку. Разом із тим, через періодичні кризові й форс-мажорні обставини умови зайнятості й підприємництва в туризмі відзначаються багатьма проблемами. Виходячи з результатів проведеного аналізу, в Україні необхідно реалізувати наступні заходи щодо підвищення ефективності використання трудового потенціалу туристичної галузі:

- здійснювати додаткову підтримку малого туристичного бізнесу як середовища реалізації креативних бізнес-ідей у вузькоспеціалізованих сегментах надання туристичних послуг та сільського туризму;

- сприяти детінізації екскурсійної діяльності, зокрема через посилення контролю ліцензування та відповідності наданих послуг до встановлених стандартів;

- забезпечити підвищення якості профільної освіти фахівців і робітничих кадрів із посиленними заходами надання першого робочого місця, співпраці навчальних закладів із суб'єктами туристичної діяльності та суміжних сфер обслуговування;

- стимулювати зайнятість молоді, зокрема через регулювання рівня оплати праці, надання першого робочого місця, програмно-цільове і грантове фінансування реалізації бізнес-проектів та ін.;

- удосконалити статистичне забезпечення аналізування зайнятості в туристичній галузі з відновленням публікування даних щодо кількості штатних працівників, їх вікової й освітньої структури, рівня оплати праці.

Сьогодення туристичної галузі поки є невизначеним. Однак потреби населення в рекреації та відпочинку зберігають попит на туристичні послуги. Державна підтримка бізнесу і самозайнятості в туризмі дозволить переорієнтувати зовнішні туристичні потоки на внутрішні та збереже робочі місця в Україні.

Список використаних джерел

1. Number of international tourist arrivals worldwide from 1950 to 2020 (in millions). Statista. URL: <https://www.statista.com/statistics/209334/total-number-of-international-tourist-arrivals/>
2. Валінкевич Н. В., Корбут К. Є. Сучасний стан та тенденції розвитку трудового потенціалу Житомирської області. *European Journal of Management Issues*. 2018. Vol. 26(1-2). P. 55-63. DOI: 10.15421/191807
3. Пасека С. Р. Роль соціально-трудоного потенціалу в розвитку сфери обслуговування регіону. *Актуальні проблеми наукового й освітнього простору в умовах поглиблення євроінтеграційних процесів: збірник тез доповідей Міжнародної науково-практичної конференції, 14-15 травня 2015 р., Мукачево. Том 1. 2015. С. 54-56.*
4. Трілленберг Г. Методичні засади розвитку ринку послуг сільського туризму – важливого чинника збереження трудового потенціалу. *Регіональні аспекти розвитку продуктивних сил України*. 2010. Вип. 15. С. 16-18.
5. Христенко Г. М., Герасимів З. М., Підлужна О. Б. Сільський зелений туризм в Україні: проблеми і перспективи розвитку. *Ефективна економіка*. 2019. № 9. URL: <http://www.economy.nauka.com.ua/?op=1&z=7298>. DOI: 10.32702/2307-2105-2019.9.52.
6. Байда Б. Ф. Система менеджменту туризму крізь призму ієрархічних рівнів управління. *Держава та регіони. Серія: Економіка та підприємництво*. 2019. № 3. С. 20-24.
7. Слатвінська Л. А., Поворознюк І. М. Академічна підготовка магістрів з туризму як фактор впливу на зайнятість населення на туристичному ринку. *Ефективна економіка*. 2018. № 6. URL: http://www.economy.nauka.com.ua/pdf/6_2018/57.pdf
8. Горіна Г. О. Роль туристичної галузі у підвищенні зайнятості населення в Україні. *Глобальні та національні проблеми економіки*. 2015. № 4. С. 133-135.
9. Атаманчук З. А. Розвиток міжнародного туризму в умовах пандемії COVID-19: тенденції та очікування. *Бізнес Інформ*. 2020. № 5(508). DOI: <https://doi.org/10.32983/2222-4459-2020-5-94-99>. URL: http://www.business-inform.net/export_pdf/business-inform-2020-5_0-pages-94_99.pdf
10. Марценюк Л. В. Розвиток трудового потенціалу як основний елемент підвищення ресурсного потенціалу підприємства. *Економічний журнал Одеського політехнічного університету*. 2020. № 2. С. 102-107. DOI: 10.15276/EJ.02.2020.14, 10.5281/zenodo.4266841.
11. Гарькава В. Ф. Формування трудового потенціалу регіону як основа державної регіональної політики. *Східна Європа: економіка, бізнес та управління*. 2017. № 8. С. 359-362.
12. Звонар Й. П. Напрямки підвищення конкурентоспроможності соціально-трудоного потенціалу населення гірських територій. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія Економіка*. 2012. Вип. 35, Ч. 1. С. 99-104.
13. Власенко І. В. Сучасний стан та особливості розвитку ринку туристичних послуг України в умовах національної економіки. *Економічна стратегія і перспективи розвитку сфери торгівлі та послуг*. 2017. Вип. 2(26). С. 217-232.
14. Турло Н. П., Мархонос С. М. Безробіття в Україні та розвиток туризму як фактор його зниження. *Інтелект XXI*. 2019. № 6(2). С. 36-40. DOI: <https://doi.org/10.32782/2415-8801/2019-6.35>
15. Туристична діяльність в Україні / Державна служба статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>

16. Статистичний бюлетень «Туристична діяльність в Україні». Туризм / Державна служба статистики України. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/Arhiv_u/15/Arch_td_bl.htm
17. Кількість діючих суб'єктів господарювання за видами економічної діяльності у розрізі регіонів (2015-2019) / Державна служба статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/english/x.bmp>

References

1. Statista (2020). Number of international tourist arrivals worldwide from 1950 to 2020 (in millions). URL: <https://www.statista.com/statistics/209334/total-number-of-international-tourist-arrivals/> [in English].
2. Valinkevych, N. V., Korbut K. Ye. (2018). Suchasnyi stan ta tendentsii rozvytku trudovoho potentsialu Zhytomyrskoi oblasti [Current state and tendencies of labor potential development of Zhytomyr region]. *European Journal of Management Issues*. Vol. 26(1-2), 55-63. [in Ukrainian].
3. Pasiaka, S. R. (2015). Rol sotsialno-trudovoho potentsialu v rozvytku sfery obsluhovuvannya rehionu [The role of social and labor potential in the development of the service sector of the region]. *Aktualni problemy naukovoho y osvithnoho prostoru v umovakh pohlyblennia yevrointehratsiinykh protsesiv: zbirnyk tez dopovidei, Mukachevo*. Tom 1, 54-56. [in Ukrainian].
4. Trillenberh, H. (2010). Metodychni zasady rozvytku rynku posluh silskoho turyzmu – vazhlyvoho chynnyka zberezhenia trudovoho potentsialu [Methodical bases of development of the market of services of rural tourism – the important factor of preservation of labor potential]. *Rehionalni aspekty rozvytku produktyvnykh syl Ukrainy*. Vol. 15, 16-18. [in Ukrainian].
5. Khrystenko, H. M., Herasymiv, Z. M., Pidluzhna, O. B. (2019). Silskyi zelenyi turyzm v Ukraini: problemy i perspektyvy rozvytku [Rural green tourism in Ukraine: problems and prospects of development]. *Efektivna ekonomika*. No 9. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=7298>. [in Ukrainian].
6. Baida, B. F. (2019). Systema menedzhmentu turyzmu kriz pryzmu iierarkhichnykh rivniv upravlinnia [Tourism management system through the prism of hierarchical levels of government]. *Derzhava ta rehiony. Serii Ekonomika ta pidpriemnytstvo*. No 3, 20-24. [in Ukrainian].
7. Slatvinska, L. A., Povorozniuk, I. M. (2018). Akademichna pidhotovka mahistriv z turyzmu yak faktor vplyvu na zainiatist naseleння na turystychnomu rynku [Academic training of masters in tourism as a factor influencing employment in the tourism market]. *Efektivna ekonomika*. No 6. URL: http://www.economy.nayka.com.ua/pdf/6_2018/57.pdf. [in Ukrainian].
8. Horina, H. O. (2015). Rol turystychnoi haluzi u pidvyshchenni zainiatosti naseleння v Ukraini [The role of the tourism industry in increasing employment in Ukraine. Global and national economic problems]. *Hlobalni ta natsionalni problemy ekonomiky*. No 4, 133-135. [in Ukrainian].
9. Atamanchuk, Z. A. (2020). Rozvytok mizhnarodnoho turyzmu v umovakh pandemii COVID-19: tendentsii ta ochikuvannia [Development of international tourism in the COVID-19 pandemic: trends and expectations]. *Biznes Inform*. No 5(508). URL: http://www.business-inform.net/export_pdf/business-inform-2020-5_0-pages-94_99.pdf. [in Ukrainian].
10. Martseniuk, L. V. (2020). Rozvytok trudovoho potentsialu yak osnovnyi element pidvyshchennia resursnoho potentsialu pidpriemstva [Development of labor potential as the main element of increase of resource potential of the enterprise]. *Ekonomichni zhurnal Odeskoho politekhnichnoho universytetu*. No 2, 102-107. [in Ukrainian].
11. Harkava, V. F. (2017). Formuvannia trudovoho potentsialu rehionu yak osnova derzhavnoi rehionalnoi polityky [Formation of labor potential of the region as a basis of state regional policy]. *Ckhidna Yevropa: ekonomika, biznes ta upravlinnia*. No 8, 359-362. [in Ukrainian].
12. Zvonar, Y. P. (2012). Napriamky pidvyshchennia konkurentospromozhnosti sotsialno-trudovoho potentsialu naseleння hirs'kykh terytorii [Directions of increase of competitiveness of social and labor potential of the population of mountain territories]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho universytetu. Serii Ekonomika*. Vol. 35(1), 99-104. [in Ukrainian].
13. Vlasenko, I. V. (2013). Suchasnyi stan ta osoblyvosti rozvytku rynku turystychnykh posluh Ukrainy v umovakh natsionalnoi ekonomiky [Current state and features of development of the market of tourist services of Ukraine in the conditions of national economy]. *Ekonomichna stratehiia i perspektyvy rozvytku sfery torhivli ta posluh*. Vol. 2(26), 217-232. [in Ukrainian].
14. Turlo N. P., Markhonos, S. M. (2019). Bezrobittia v Ukraini ta rozvytok turyzmu yak faktor yoho znyzhennia [Unemployment in Ukraine and tourism development as a factor in its reduction]. *Intelekt XXI*. No 6(2), 36-40. [in Ukrainian].
15. Turystychna diialnist v Ukraini [Tourist activity in Ukraine]. Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/> [in Ukrainian].

16. Statystychnyi biuleten «Turystychna diialnist v Ukraini» [Statistical bulletin «Tourist activity in Ukraine»]. Turyzm. Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/Arhiv_u/15/Arch_td_bl.htm [in Ukrainian].

17. Kilkist diiuchykh subiektiv hospodariuvannia za vydamy ekonomichnoi diialnosti u rozrizi rehioniv (2015-2019) [Number of operating business entities by type of economic activity by region (2015-2019)]. Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/english/x.bmp> [in Ukrainian].

PASIEKA Stanislava

Doctor of Economic Sciences, Professor,
Bohdan Khmelnytsky National University of Cherkasy,
Cherkasy, Ukraine

MALYI Andrii

Postgraduate student,
Bohdan Khmelnytsky National University of Cherkasy,
Cherkasy, Ukraine

TOURISM INDUSTRY AS AN ENVIRONMENT FOR USING THE POPULATION LABOR POTENTIAL

Introduction. *Tourism is a strategic area of employment, use and development of its labor potential, despite the pandemic challenges. The effectiveness of such processes should be analyzed through the prism of business entities and key employment indicators.*

Purpose. *The article purpose is to form theoretical provisions for the study of the labor potential of the tourism industry and its environment, as well as substantiation of practical recommendations for the development of such an environment to ensure the competitiveness of tourism in Ukraine.*

Methods. *The general scientific methods (induction, deduction, analysis, synthesis, generalization, systematization) to deepen the theoretical provisions of the study of the environment of labor potential of the tourism industry are used, as well as methods of statistical analysis – to analyze trends in the activities of tourism entities and employment in tourism*

Results. *The levels of analysis of labor potential in the context of tourism development are determined. The main indicators of the analysis of labor potential for the territory-tourist destination, the tourist industry as a whole, the enterprise (the subject of tourist activity and related areas), the employee are offered. The main trends in the use of labor potential of the tourism industry in Ukraine on the basis of indicators of the number of business entities, their type and legal status are analyzed. The structural trends in employment in the tourism industry by age, gender and educational criteria are identified. The priority measures to improve the environment for the use of labor potential of the tourism industry in Ukraine, based on the problematic trends, are proposed.*

Originality. *The scientific problems of research of the population labor potential in the context of development of the tourist industry in Ukraine are actualized. The priorities for improving the environment for using the labor potential of the tourism industry are identified, in particular through the support of small tourism businesses, youth employment, improving the quality of specialized education and improving the statistical support for the analysis of employment in tourism.*

Ключові слова: *labor potential, environment of use of labor potential, tourist industry, subject of tourist activity, employment, small tourist business.*

Одержано редакцією: 25.06.2021
Прийнято до публікації: 26.08.2021

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

АНДРУСЯК Василь Миколайович, кандидат економічних наук, доцент, директор ННІ економіки і права, професор кафедри економіки підприємства, обліку і аудиту, Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького, м. Черкаси, Україна.

БІЛИК Ольга Сергіївна, кандидат економічних наук, викладач спецдисциплін, Технічний фаховий коледж Луцького НТУ, м. Луцьк, Україна.

ВОВКОГОН Юлія Олександрівна, здобувачка другого (магістерського) рівня вищої освіти, Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького, м. Черкаси, Україна.

ВОРОНИНА Вікторія Леонідівна, кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри менеджменту ім. І. А. Маркіної, Полтавський державний аграрний університет, м. Полтава, Україна.

ГНАТЕНКО Ірина Анатоліївна, доктор економічних наук, доцент, доцент кафедри підприємництва та бізнесу, Київський національний університет технологій та дизайну, м. Київ, Україна.

ГОРЯЩЕНКО Юлія Григорівна, кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри підприємництва та економіки підприємства, Університет митної справи та фінансів, м. Дніпро, Україна.

ГУБАР Олександра Євгенівна, кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри соціального забезпечення, Черкаський державний технологічний університет, м. Черкаси, Україна.

ЗАВГОРОДНЯ Євгенія Євгеніївна, кандидат педагогічних наук, старший викладач кафедри менеджменту, Луганський національний університет імені Тараса Шевченка, м. Старобільськ, Україна.

ЗОСЬ-КІОР Микола Валерійович, доктор економічних наук, професор, професор кафедри менеджменту ім. І. А. Маркіної, Полтавський державний аграрний університет, м. Полтава, Україна.

КАРПЕНКО Валентина Сергіївна, здобувач другого (бакалаврського) рівня вищої освіти, Полтавський державний аграрний університет, м. Полтава, Україна.

КИРИЛЮК Євгеній Миколайович, доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри економіки та міжнародних економічних відносин, Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького, м. Черкаси, Україна.

КІНАС Ірина Олександрівна, кандидат економічних наук, доцент кафедри менеджменту та бізнесу, Харківський національний економічний університет імені Семена Кузнеця, м. Харків, Україна.

КУКСА Ігор Миколайович, доктор економічних наук, професор, перший проректор, Харківський національний аграрний університет ім. В.В. Докучаєва, м. Харків, Україна.

КУКУРУДЗА Іван Іванович, д.е.н., професор, професор кафедри економіки та міжнародних економічних відносин, Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького, м. Черкаси, Україна.

ЛАВРОВА-МАНЗЕНКО Олена Олексіївна, кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри економіки підприємства, обліку і аудиту, Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького, м. Черкаси, Україна.

МАЛИЙ Андрій Олегович, здобувач третього (освітньо-наукового) рівня вищої освіти – доктора філософії, Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького, м. Черкаси, Україна.

МЕЛЬНИЧЕНКО Олександр Віталійович, доктор економічних наук, доктор габілітований наук економічних, професор, гостьовий професор, Гданьська Політехніка, м. Гданьськ, Польща.

НАГОЛЮК Олена Євгенівна, кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри менеджменту, права, статистики та економічного аналізу, Луганський національний аграрний університет, м. Слов'янськ, Україна.

ОРЛОВА-КУРИЛОВА Ольга Володимирівна, доктор економічних наук, доцент, завідувач кафедри менеджменту, права, статистики та економічного аналізу, Луганський національний аграрний університет, м. Старобільськ, Україна.

ОСАДЧА Тетяна Станіславівна, доктор економічних наук, професор, професор кафедри економіки, фінансів та підприємництва, Херсонський державний університет, м. Херсон, Україна.

ПАСЄКА Станіслава Раймондівна, доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри туризму та готельно-ресторанної справи, Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького, м. Черкаси, Україна.

ПЕРЕРВА Іванна Миколаївна, кандидат економічних наук, доцент кафедри менеджменту та бізнесу, Харківський національний економічний університет імені Семена Кузнеця, м. Харків, Україна.

ПРОКОПЕНКО Олексій Володимирович, кандидат філософських наук, доцент, доцент кафедри загальноосвітньої підготовки, Луганський національний аграрний університет, м. Слов'янськ, Україна.

ПРОЩАЛИКІНА Аліна Миколаївна, кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри економіки та міжнародних економічних відносин, Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького, м. Черкаси, Україна.

ПРОЩАЛИКІН Антон Миколайович, молодший науковий співробітник науково-дослідної частини, Черкаський національний університет ім. Богдана Хмельницького, м. Черкаси, Україна.

РАДЧЕНКО Ольга Миколаївна, кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри туризму і готельно-ресторанної справи, Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького, м. Черкаси, Україна.

РУБАНСЬКА Карина Володимирівна, здобувач першого (бакалаврського) рівня вищої освіти, Полтавський державний аграрний університет, м. Полтава, Україна.

СТРЕЛЬЧУК Анастасія Ігорівна, здобувачка першого (бакалаврського) рівня вищої освіти, Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького, м. Черкаси, Україна.

ТАРАН-ЛАЛА Олена Миколаївна, доктор економічних наук, доцент, професор кафедри підприємництва і права, Полтавський державний аграрний університет, м. Полтава, Україна.

ТЕРЕНТЬЄВА Олена Валеріївна, здобувачка третього (освітньо-наукового) рівня вищої освіти – доктора філософії кафедри економіки та міжнародних економічних відносин, Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького, м. Черкаси, Україна.

ЯКУШЕВ Олександр Володимирович, кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри менеджменту та бізнес-адміністрування, Черкаський державний технологічний університет, м. Черкаси, Україна.

ЗМІСТ**ГЛОБАЛІЗАЦІЙНІ ТА ІНТЕГРАЦІЙНІ ПРОЦЕСИ****Осадча Т., Мельниченко О.**

Ринок страхування життя ЄС в умовах змін клімату 4

ПІДПРИЄМНИЦТВО, МЕНЕДЖМЕНТ, МАРКЕТИНГ**Нориашченко Ю.**

Assessment of the level of innovative development using factor analysis 15

Перерва І., Кінас І.

Маркетинговий підхід до управління в підприємстві 26

Ннатенко І., Кукса І., Прокopenko О., Naholiuk О.

Management bases of modeling of business development state priorities: motivational-cognitive, socio-economic, stereotypical-behavioral factors 33

Орлова-Курилова О., Таран-Лала О., Завгородня Є., Білик О.

Ефективна інноваційна політика стратегій менеджменту підприємницької активності на основі модернізації промисловості в соціальному й екологічному вимірі 39

Губар О., Якушев О.

Тайм – менеджмент в системі управління закладом вищої освіти 47

Вороніна В., Карпенко В., Рубанська К.

Концептуалізація теоретичних основ поняття «інновація»: сучасний погляд 57

РОЗВИТОК РЕГІОНІВ, ГАЛУЗЕЙ ТА ВИДІВ ЕКОНОМІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ**Зось-Кіор М., Кирилюк Є., Кукурудза І., Терентьєва О.**

Моделювання управління земельними ресурсами в Україні в контексті глобалізації та формування сталих агропродовольчих систем 65

Радченко О.

Київ як туристична дестинація: виклики сьогодення 73

Процаликіна А., Стрельчук А., Процаликін А., Вовкогон Ю.

Необхідність та особливості державного регулювання ринку біотехнологій 81

Лаврова-Манзенко О., Андрусяк В.

Роль фінансової звітності в управлінні підприємством 90

Пасєка С., Малий А.

Туристична галузь як середовище використання трудового потенціалу населення 103

CONTENT

GLOBALIZATION AND INTEGRATION PROCESSES

Osadcha T., Melnychenko O.

The EU life insurance market in the conditions of climate change 4

ENTREPRENEURSHIP, MANAGEMENT, MARKETING

Horiashchenko Yu.

Assessment of the level of innovative development using factor analysis 15

Pererva I., Kinas I.

Marketing approach to management in entrepreneurship 26

Hnatenko I., Kuksa I., Prokopenko O., Naholiuk O.

Management bases of modeling of business development state priorities: motivational-cognitive, socio-economic, stereotypical-behavioral factors 33

Orlova-Kurilova O., Taran-Lala O., Zavorodnia Ye., Bilyk O.

Effective innovation policy of business management strategies based on modernization of industry in the social and environmental dimensions 39

Gubar O., Yakushev O.

Effective time planning in the management of a higher education institution 47

Voronina V., Karpenko V., Rubanska K.

Conceptualization of theoretical fundamentals of the concept of «innovation»: a modern view 57

DEVELOPMENT OF REGIONS, INDUSTRIES AND TYPES OF ECONOMIC ACTIVITY

Zos-Kior M., Kyrlyuk Ye., Kukurudza I., Terentieva O.

Modeling of land resources management in Ukraine in the context of globalization and formation of sustainable agricultural food systems 65

Radchenko O.

Kyiv as touristic destination: current challenges 73

Proshchalykina A., Strelchyk A., Proshchalykin A., Vovkogon Yu.

The necessity and features of state regulation of the biotechnology market 81

Lavrova-Manzenko O., Andrusyak V.

The role of financial reports in the management of the enterprise 90

Pasieka S., Malyi A.

Tourism industry as an environment for using the population labor potential 103

**ВІСНИК
ЧЕРКАСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО
УНІВЕРСИТЕТУ
ІМЕНІ БОГДАНА ХМЕЛЬНИЦЬКОГО**

Серія
ЕКОНОМІЧНІ НАУКИ

**BULLETIN
OF THE CHERKASY
BOHDAN KHMELNYTSKY
NATIONAL UNIVERSITY**

ECONOMIC SCIENCES

ВИПУСК 3. 2021
ISSUE 3. 2021

Відповідальний за випуск – Кирилюк Є.М.

Відповідальні секретарі –
Зачосова Н.В., Прощаликіна А.М.

Підписано до друку 29.09.2021.
Формат 60x84/8. Папір офсет. Гарнітура Times.
Ум. др. арк 13,60. Наклад 300 прим.

 Це видання надруковано на папері
із деревини відповідної нормам
екологічного лісовикористання

Надруковано ФОП Гордієнко Є.І.

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців, виготовників і
розповсюджувачів видавничої продукції

Серія ДК № 4518 від 04.04.2013 р.

Україна, 18000, м. Черкаси

тел./факс: (0472) 56-56-12, (067) 444-28-94

e-mail: book.druk@gmail.com